

universität
wien

MASTERARBEIT

A 17. és 18. századi magyar utazók Európa képe – Bécs és Velence bemutatása

Das Europabild ungarischer Reisender im 17. und 18. Jahrhundert – Ein Vergleich zwischen Wien und Venedig

verfasst von

Barbara Debre BA BA

angestrebter akademischer Grad

Master of Arts (MA)

Wien, 2015

Studienkennzahl lt. Studienblatt:

A 066 853

Studienrichtung lt. Studienblatt:

Masterstudium Hungarologie

Betreut von:

Ao. Univ.-Prof. Dr. Andrea Seidler

Köszönetnyilvánítás

A mestermunka a Bécsi Egyetem, Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet Finnugor Tanszékén, a magyar irodalomtudomány mesterképzésén jött létre.

Elsőként szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek Prof. Dr. Andrea Seidlernek, aki lehetővé tette, hogy az intézmény tradícióival élve az utazási irodalommal foglalkozhassam. Sokat jelentett számomra támogatása az írás során, hogy újra és újra megmutatta, hogy jó irányba haladok.

Köszönettel tartozom szüleim támogatásának a tanulmányaim során, akik nélkül nem lett volna álomom megvalósítása ilyen egyszerű. Mindvégig segítséget nyújtottak számomra bármilyen lehetetlennek is tűnő probléma megoldásában.

Ezenfelül szeretném megköszönni párom türelmét és mindvégig kitartó támogatását, ami sokat segített azokon a pontokon, amikor az írás nem volt olyan egyszerű számomra.

Továbbá szeretném megköszönni nővéremnek a gondos átolvasást, mind nyelvi mind pedig tartalmi szempontból sokat segített.

Végül, de nem utolsó sorban szeretném megköszönni barátaimnak és egyetemista társaimnak, hogy bármikor segítségre volt szükségem végig mellettem álltak és mindig jó szóval támogattak, illetve meghallgattak, ha tanácsra volt szükségem.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	1
1.1 A téma bemutatása és kérdésfelvetés	1
2. Aktuális kutatási szempontok.....	3
3. A felhasznált szövegek műfaji besorolása	6
4. Az Ego-dokumentumok bemutatása.....	8
4.1 Önéletírás.....	10
4.2 Levélforma	12
4.3. Napló.....	14
4.4 Utazási irodalom	15
5. Útleírások a 17. és 18. században	18
5.1 Mit olvastak az utazók az út során?.....	19
5.2 Irodalmi képek az útleírásokban.....	20
6. A 17. és 18. századi utazások és útleírások elmélete	26
6.1 Az utazások körülményei és feltételei	26
6.2 Térkép irodalom.....	28
6.3 Tanulmányi utak	31
7. Az útleírások a 17. és 18. századi Magyarországon.....	35
7.1 Műfajttörténeti keletkezés Magyarországon	40
7.2 Apodémikus irodalom.....	42
8. A kiválasztott útleírók bemutatása	46
8.1 Bécsi utazók	46

8.1.1 Rhédei László	46
8.1.2 Székely László.....	46
8.1.3 Pekri Polyxéna	49
8.2 Velencei utazók	49
8.2.1 Batthyány Kristóf és inasa	49
8.2.2 Bethlen Mihály.....	50
8.2.3 Bethlen Miklós.....	51
8.2.4 Sándor István	52
8.2.5 Tót-Váradi Kászonyi András.....	52
9. Bécsi útleírások.....	54
9.1 A 17. és 18. századi Bécs	61
10. Velencei útleírások	66
10.1 A 17. századi velencei útleírások.....	66
10.2 A 18. századi velencei útleírások.....	69
10.3 A 17. és 18. századi Velence	77
11. Összefoglalás	82
11.1 Resümee auf Deutsch.....	87
12. Felhasznált irodalom.....	93
12.1 Primer irodalom	93
12.2 Szekunder irodalom	94
12.3 Internetforrások	97
12.4 Képjegyzék.....	98

„Aki folyvást a kályhazugban ül,
Csak bogarászik és hegyezi a fát,
S valójában külföldön sohasem jár,
Az valójában mindörökké majom marad.

Ül, mintha szájon vágták volna,
S hallgatni kénytelen, mit mások mondanak,
Ám aki messzi földön járt,
És idegen nép közt forgott,
Így sok mindenről mesélni tud,
S őt mindenki kedveli.

Aki sosem indult el, sohasé ér haza,
S ajtón kívül ostoba számár maradt.”

(német közmondás)

1. Bevezetés

Ezzel a 16. és 17. század között elterjedt közverssel szeretnék rámutatni arra, hogy milyen fontos mértéket öltött az utazás a 17. századtól kezdődően. Az utazás évszázadokon át és még ma is fontos eleme annak, hogy más kultúrákkal, nyelvekkel és emberekkel ismerkedjenek meg az utazók. Az utazás virágkorát éli a 17. és 18. században, főleg a nemesi tanulmányút, valamint diplomatautazások által. Az utazás ekkortájt a nemesek legkedveltebb időtöltésének számít. Ez a fajta „szórakozás” azonban csak attól kezdve terjed el, hogy ezekről feljegyzéseket készítenek. A 18. századtól egyre növekszik a könyvek nyomtatása, amely szintén elősegíti az utazásokat és sok utazási irodalmat adnak ki, amely ilyen típusú feljegyzésekre alapoz. Évente több útleírást is jelentetnek meg, hogy az utazók fel tudjanak készülni utazásaikra és elegendő információval legyenek ellátva.

A témaválasztás egy, az általam látogatott gyakorlati tárgyból ered, ahol a Bécshez kapcsolódó 17. és 18. századi szövegek könyve a kezembe akadt. Innentől kezdve tudatosult bennem, hogy az utazási irodalomról szeretnék írni. Másrészt fontos volt számomra, hogy egy olyan témát találjak, ami teljes mértékben felkelti az érdeklődésemet és a régi irodalommal foglalkozzon. Így könnyűnek bizonyult az időszak kiválasztása, mert a 17. századdal kevesebb szakirodalom foglalkozik, míg a 18. századdal sok, és ebben az időszakban megnőtt az utazások száma, valamint az utazási íróké is. Elsősorban az a cél, hogy a két időszakban megírt irodalmi művek közti különbségeket felmutassam. Mely műfajokkal találkozunk a 17. és a 18. századi utazási irodalmában?

1.1 A téma bemutatása és kérdésfelvetés

Fontos, hogy az írások magyar nyelven íródtak, mert így egyre több személyhez juthattak el, a latinnal ellentétben. A magyar nyelv főleg a 18. századtól kap fontos szerepet és nagyobb figyelmet, mert az írások zöme tele van latinizmussal. A két város (Bécs és Velence) megvizsgálása által többet lehet megtudni a magyar utazók

szokásairól és arról, hogy ők hogyan képzeltek el az idegen városokat és embereket. Ennél a résznél rövid bemutatást nyer a 18. században elterjedt auto- és heterosztereotipikus kép is. Az eddigi munkák nagy része azzal foglalkozott, hogy hogyan látták a külföldi utazók a magyarokat és a Magyar Királyságot, milyen tulajdonságokkal rendelkeztek és milyen negatív vagy pozitív képek voltak jelen. Ezzel ellentétben ebben a dolgozatban a fordított képet lehet megismerni, hogyan utaztak a magyarok, különböztek-e külföldi társaiktól és milyen tudattal kezdték meg utazásaikat?

A kiindulási pontot Sárdi Margit *Bécsi utazások* című kötete jelentette, amely tartalmazza a Bécsről szóló szövegeket. A választás azért esett Bécs és Velence bemutatására, mert egy teljes kontrasztot kap az olvasó. A Bécsről szóló írásokkal alig foglalkozik a magyar szakirodalom, míg ezzel ellentétben a Velencéről szóló írások sokkal ismertebbek és alaposabban vizsgálták ezeket. A második nagy kérdés, ami megválaszolásra vár, hogy Velence Béccsel ellentétben miért örvendett ekkora érdeklődésnek, mind az utazók, mind pedig a kutatók körében. A Béccsel foglalkozó írásokat jóformán nem is lehet ismerni magyar utazók köréből és azokból is sokkal kevesebb jelent meg, mint Velencéről. Velencénél Kovács Sándor Iván *Magyar utazási irodalom a 15-18. században* című műve nyújtotta a kiindulópontot, amelyből a 17. és 18. századi írások kerültek be az analízisbe.

Az utazási irodalommal sok kutatás foglalkozik, amely segítséget nyújt az alapvető meghatározások és az utazás körülményeinek megfestésében, azonban csak külön a magyar utazókról még nem jelent meg annyi írás. Egy általános műfaji besorolás is helyet kap az utazási irodalomhoz kapcsolódóan, amely máig gyakran kérdéseket vet fel.

A dolgozat végére a következő kérdésekre szeretnék válaszokat találni:

- Mi volt a különbség a 17. és 18. századi magyar utazók között?
- Volt-e különbség a bécsi és velencei útleírások között? Miért volt Velence ennyire kedvelt utazási célpont? Miért született róla ennyi útleírás?
- Hogyan nézett ki a magyar utazók Európa képe?

2. Aktuális kutatási szempontok

Az itt vizsgált művek nagy része a szakirodalom által is alig ismert, főleg a bécsi művekre vonatkozik ez. Egyes művek nagyobb ismertségnek örvendenek, így Bethlen Miklós *Önéletírása*, valamint Tót-Váradai Kászonyi András *Velencei utazása*. A továbbiakban, mint Kászonyi lesz szó az íróról a könnyebb olvasás végett. A műveket a naplók, illetve útleírások csoportjába sorolhatjuk be. Az itt kiválasztott és bemutatott művek csak egy részét tükrözik az ekkor megjelent írásoknak. Az ekkoriban készült művek közül sokat ki sem adtak, csupán kéziratuk található meg. Természetesen a választás nem volt egyszerű, első kritériumnak számított, hogy az útleírásoknak magyar nyelven kellett íródniuk. Ez abból a szempontból volt fontos, hogy jól lehessen látni, hogy ezekből is volt már a 17. századtól kezdődően elég írás, amiket azonban a nagyközönség alig ismer. Ezáltal kissé leszűkíthető az írások száma, így nem került be például Radvánszky László *Diarium Peregrinationis meae*-je, melyben egy igazi tanulmányutat ismerhetnek meg az olvasók, azonban latin nyelven íródott. A másik szempont pedig az volt, hogy főleg olyan írások kerüljenek a vizsgálatok középpontjába, amik nem csupán kezdetleges naplóbejegyzések, hanem ezen felül már esetleges irodalmi és továbbá történelmi aspektusból is fontos információkat tartalmaznak, valamint a turizmus első jeleit mutassák. Így mind a bécsi, mind pedig a velencei útleírásokkal kapcsolatban sok írás kiesett a vizsgálat szempontjából, mint például Csáky Péter *Diarium Romaban valo menetelünk*-je, mert a naplószerű bejegyzés nagyon kezdetlegesnek minősült (Szelestei 1998: 7-10).

Az analizált művek zöme könyvtárak mélyén lapul vagy éppen elfeledett írásokról van szó, így jó lehetőségnek bizonyul ezeket ismét felfedezni. Legtöbbjüket a 20. század második felében kiadták és kísérő tanulmányok is foglalkoznak velük, azonban egyes művek még ezek után sem örvendenek túl nagy ismeretségnek.

A dolgozatban bemutatott utazási írások nagy része nem a magyar irodalom remekművei közé sorolható. Emellett a Velencével foglalkozó írások többsége vagy

későbbi időpontokkal foglalkozik, vagy nevesebb magyar utazókat mutat be, ezért esett a választás Bécs bemutatása mellett erre a városra és időpontra. Ezeket, illetve az angol, német, latin stb. nyelven íródott műveket jóformán csak a történelmi tudomány használta forrásként az akkori Velence rekonstruálásához. A kiválasztott írások azonban jól megfabrikált városrajzokat mutatnak be és az akkori kor feljegyzéseit. Természetesen Velencéhez kapcsolódóan sok publikáció jelent meg, azonban ezek általában más időpontokat vizsgálnak, vagy csak ritkán foglalkoznak magyar nyelvű írásokkal. A 80-as évektől azonban megváltozott a hozzáállás a korábbi útleírásokhoz és ettől kezdve ismeretlen vagy kevésbé ismert szerzőket is tanulmányozni kezdtek. Ezáltal kerülnek az útleírások az irodalmi vizsgálatok középpontjába, valamint azért, mert az útleírások más szempontból is fontos forrásanyagot jelentenek.

A 20. századtól kezdődően kezdték el az utazást, ill. utazási leírást az irodalomtudomány keretei közé sorolni és vizsgálni. Ezzel párhuzamosan nem csak a publikációk, valamint kongresszusok száma nőtt ebben a témában, hanem a témához alapított kutatási intézmények és egyetemi munkák száma is.

A Velencével kapcsolatos írások általában globálisan foglalkoznak az utazókkal, valamint gyakran csak a híres, nevesebb íróktól olvashatóak tanulmányok. Természetesen a Velencéhez kapcsolódó mítoszok minden irodalmi írással felerősödnek (Cladders 2002: 4-5).

Az utóbbi években a történészek és geográfusok mellett más tudományágak képviselői is felfedezték az utazás, mobilitás és ezzel együtt az útleírás jelentőségét is. A kutatások elején csupán egy rövidéletű divatnak tűnt, azonban ennyi idő után elmondható, hogy az utazások és utazási írások vizsgálata egy külön történeti kutatási ágba tartozik. Eleinte az utazási irodalom műfaji beosztása, illetve tipológiája foglalkoztatta a szakembereket, mára azonban ezt lezártnak tekinthetjük. A különféle típusok így tehát már meghatározott műfaji sajátossággal rendelkeznek, azonban az utazási irodalom különlegessége, hogy ezek a műfajok gyakran keverednek egymással. A legnagyobb része a vizsgálatoknak a korai újkori (16-17. századi) nemesi tanulmányútra, valamint a 18. századi polgári utazásokra irányul, valószínűsíthetően,

mert ebből a korból találhatók széles körben elérhető, nyomtatásban is megjelent úti beszámolók (Kulcsár 2006: 99).

A vizsgálatok során persze fontos szempont volt, hogy mi az utazók célja, külföld vagy belföld és milyen célból utaztak, és a vizsgálatokba csak magyar nyelvű művek kerültek, hogy ez is alátámassza azt a tézist, mely szerint a 18. században a magyar nyelv egyre jobban elterjedt és már a magasabb beosztású személyek is írtak ezen a nyelven. Az írásokat így nyelvezetük szerint lehet beosztani, amely megkönnyíti a források kiválasztását, melyek központjában Bécs vagy Velence leírása kell hogy legyen. Ezenfelül érdekes az a feltevés is, hogy a forrásokat érdemes-e korszakhatárok között megvizsgálni, amely ebben a dolgozatban meg is történt, melynek eredménye, hogy a 17. és 18. század nagy ellentéteket mutat (Kulcsár 2006: 121-122).

3. A felhasznált szövegek műfaji besorolása

A munkában felhasznált szövegek különböző műfaji csoportokba sorolhatóak be. A leggyakoribb mégis a naplóforma, mind a bécsi, mind pedig a velencei utazásoknál. Az utazási leírások nagy része a napló, levél vagy önéletírás műfajához tartozik, csak kevés az olyan írás, amely csak az utazási irodalom műfajába tartozik, általában két műfaj keveredéséről van szó. Így ebben a részben rövid műfaji besorolást nyer a felhasznált primer irodalom.

Rhédei László egy visszatekintő művet írt, melyet halála után jelentettek meg, két részletben *Gróf Rhédei László Naplója és Történeti maradványai* címen. Ebben találhatóak meg Bécsről írt naplóbejegyzései is.

Székely László ezzel ellentétben egy több, mint ezer oldalas önéletírást jegyez magáénak, melyben bécsi élményeit is bemutatja (ez volt egyetlen nagyobb utazása). Németh S. Katalin sajtó alá rendezésében megjelent 1989-ben *Bétsi utazásomról* címmel.

Az utolsó, aki bemutatásra kerül a bécsi útleíróknál Pekri Polixéna. Ő egyedüli női íróként kap helyet az utazási leírások között, mégpedig Bécsről leírt naplószerű bejegyzésével. Ez a leírás nem tartozik az irodalmi remekművek közé, mert szinte csak felsorolásokat tartalmaz, azonban fontos szerepe van abban, hogy bemutassa mivel teltek a nők és férfiak mindennapjai és egyben miben különböztek. Naplóját Kelemen Lajos adta ki *Újabb adattár a Vargyasi Daniel-család történetéhez* címen.

Batthyány Kristóf inasa pedig a közös 17. századi itáliai utazásukról számol be egy útinaplóban, amelyben Velence is külön bemutatást nyer. Az írás a következő címet viseli, melyet Szelestei N. László betűhív olvasatban, kísérettanulmánnyal adott közre: *Batthyány Kristóf európai utazása 1657-1658.*

Bethlen Mihály a bécsi útleírásoknál is szóba kerül, azonban főleg az itáliai útinaplójával került a vizsgált írások közé. Tudni kell, hogy ellentétben apjával, leírásai

csupán naplószerűek és csak tömör információkat közölnek. Jankovics József adta ki naplóját Bethlen Mihály *Útinaplója [1691-1695]* címmel.

Aligha kell bemutatni apja, Bethlen Miklós önéletírását, amely fontos elemnek számít Velence elemzésében, legfőképpen az írás szórakoztató jellege miatt. A velencei leírás *Élete leírása magától* című művében található.

Sándor István *Egy külföldön utazó magyarnak jóbarátjához küldetett levelei*, mint ahogy a címe is sejteti egy levélformában íródott irodalmi beszámoló az Itáliába tett utazásairól, melynek egy része velencei tartózkodásáról szól.

Kászonyi András talán az egyetlen kivétel a vizsgált írások között, ugyanis ez a valódi útikönyvek közé sorolható és rengeteg hasznos és részletes információval szolgál. Művét először latinul adták ki, de egy évre rá követte a magyar kiadás *Magyarországból tett Velencei utazás* címmel.

Jól látható, hogy az írások mindegyike szorosan kapcsolódik az ego-dokumentumokhoz, illetve az utazási irodalomhoz. Minden műben fontos szerepet játszik maga az elbeszélő szerepe, hiszen minden alkalommal az ő szemszögéből ismerjük meg a várost, embereket és szokásaikat.

4. Az Ego-dokumentumok bemutatása

Sok olyan műforma tűnik fel, amelyeket nehéz besorolni a hagyományos műfaji keretek közé. Az első személyben íródott és tényeket közlő írásokat kétféleképpen lehet felosztani. Gyakran történeti, más esetekben pedig irodalmi dokumentumként olvassák ezeket. Emellett még műalkotásként is lehet olvasni ezeket az írásokat. Az első személyben íródott művekben sok a közös vonás, így megtörtént eseményekről számolnak be, az elbeszélő saját benyomásait teszik közzé (Szávai 1988: 5-7). Önéletírás, levél vagy napló, ezek mind az autobiografikus műfajhoz tartoznak, amelyek az időhöz kapcsolódva mutatják be a történéseket (Dusini 2005).

Ehhez a műfajhoz tartoznak a krónikák, emlékiratok, önéletrajzok, valamint naplók is. Közös bennük, hogy megtörtént eseményekről tudósítanak, többnyire az elbeszélő szemszögéből. Természetesen vannak műfaji jellegzetességeik, amelyek megkülönböztetik ezeket egymástól. A memoár (emlékirat) például egyike a legszemélyesebb műfajoknak. Sokféle változatát ismerjük, így államférfiak, hadvezérek stb. adnak ebben számot eseményekről, melynek részesei voltak. A nézőpont szintén fontos eleme az emlékiratnak, hiszen más szempontból más írások és meglátások születnek. A második műfaj, amely az elemzések szempontjából még fontosabb szerepet játszik: az önéletírás. Ez persze nagyon közel áll a memoárhoz. A különbség a témaválasztásban rejlik és maga az önéletrajz szó („Selbstbiographie”, „autobiography”), világosan megjelöli, hogy az író saját életét helyezi az írás középpontjába, tehát ő a főhős. A kérdés ebben az esetben is az, hogy hogyan kell bánni ezekkel a könyvekkel, csupán dokumentumok ezek vagy irodalmi művek? (Szávai 1988: 6-7).

A napló esetében sem könnyű megfelelő meghatározást találni. A naplóíró (az önélet- és memoárírótól) abban különbözik, hogy írását általában nem visszatekintve készíti el, hanem napról napra (a megtörténés idejében) írja azt le. Azonban gyakori példák vannak ennek ellenkezőjére is, mert a naplókat sokan az első megírás után még kiegészítették és szépítették (lásd, például: Székely Lászlónál) (Szávai 1988: 8-9). Ez a műforma is jól mutatja, hogy nem csak az írók írhatnak naplót, hanem más szakmával

rendelkezők is feljegyezhetik legfontosabb élményeiket, ami gyakran olyannyira sikeres, hogy kiadják a könyveiket. A tematika ennél a műfajnál még változatosabb és szélesebb, mint az előbb említettekénél. A napló is, mint a korábban bemutatott műfajok gyakran csak dokumentumként szolgálnak történészeknek, irodalomtörténészeknek, szociológusoknak, azonban egyes esetekben irodalmi műként olvasandóak (Szávai 1988: 8-9).

Színes képet nyújtanak a naplók, amelyek főleg a nap teendőit és megfigyeléseit mutatják be. A személyes részletek publikációja olykor nem fontosnak tűnő vagy túl átlagos, mégis fontos azokat megemlíteni, példaként szolgál erre az antik utazó Horác, aki maga is leírást készített utazásairól. Az előbbieken leírtakhoz hasonlóan a magyar utazók is gyakran átdolgozták írásaikat utólag és elhagyták a banálisnak tűnő apróságokat. A városokról és látnivalókról azonban az írások zöme még így is tartalmaz elég sztereotip utalást (Szávai 1988: 9-10).

A magyar írók a külföldi hagyományokat követik minden szinten. Az írások nagy része csak a 19. századtól kezd megjelenni. A bemutatott szövegek szintén csak később kerültek kiadásba. Eleinte az önéletírók, csak mint történetírók vannak jelen az irodalomtörténet szempontjából. Ezek a művek nehezen kapnak helyet a hagyományosan kategorizált irodalomtörténetekben, így gyakran a történetírás közé sorolják ezeket, vagy egyáltalán nem veszik őket figyelembe (Szávai 1988: 7-13).

A korabeli felfogás mást értett irodalom alatt, mint amit ma az irodalmi művek közé sorolunk. Az emlékező próza a kiválogatott mozzanatokot úgy fűzte össze, amit ma az irodalom közé sorolunk, akkor azonban, megírásuk közben nem annak szánták (Szávai 1988: 20-21).

Az első megírás a kéziratos terjedés korszaka. Olvasóik vannak, ha szűk körben is. Az emlékirók, útleírók tudják kik fogják olvasni szövegeiket. Azt is tudják, hogy mik az elvárások, erre példa a múlt megőrzése élethű képekben. A második fázisban az írások megélik azt, hogy kiadják ezeket, melynek olvasóközönsége főként történeti forrásmunkaként olvassa a dokumentumokat. A harmadik fázisban pedig az elvárás horizont változik, a magánéleti mozzanatok kerülnek előtérbe, mely által az írásokat már irodalomként olvassák (Szávai 1988: 40-43).

A levél formája sokkal nagyobb szubjektivitást enged meg (lásd például Sándor István Velencéről szóló leírását), gyakran ezáltal azonban nagyobb a tér a fikció kiélhetésére. A többi műfajhoz képest nagyobb volt az írók szabadsága és kihagyhattak témákat, így teljes ellentéte azoknak az írásoknak, ahol csupán a meglátogatott országokat mutatták be (Szávai 1988: 69-70).

Gyakran az utazások középpontjában hihetetlennek tűnő történetek állnak, amelyek inkább a fikcióra utalnak, mint sem a valóságot mutatják be, ezáltal inkább egy utazási regényről van szó, akárcsak Bethlen Miklós önéletírása (Szávai 1988: 71-72).

Egy másik műfaj, ami szintén szorosan fűződik az utazási irodalomhoz, az apodémikus irodalom. Az apodémikus irodalom az elejétől fogva morális és filozofikus írásokat tartalmaz az utazás hasznáról és káiról, valamint tanácsokat ad a tanulással és továbbképzéssel kapcsolatosan. A műfaj kezdetekor azonban kevés információt közöltek a látványosságokról vagy arról, hogy mit kell figyelembe venni az utazás során. Ezek tanácsokat tartalmaznak arról, hogyan kell viselkedniük az utazóknak, ha elhagyják az országot. Az apodémikából keletkezik az utazási kézikönyv a 18. században. Ezeknek is az ismertsége és elterjedtsége a mai napig jelen van (Bausinger 1991: 38-41). A legveszélyesebb három dolog az utazás során ezek szerint, amitől külön óvakodniuk kell az útra kelőknek azok a nők, bor és a játék.

A modern turizmus sokban különbözik a 17. és 18. századi utazásoktól, főleg, hogy abban a korban a társadalom csupán egy kisebb részének volt lehetősége az utazásra. Mára ez sokat változott és az utazási irodák, prospektusok színes képekkel csalogatják az utasokat, akik egyre többször engedhetik meg maguknak az egzotikus országokba való utazást. Manapság már alig tudunk olyan helyekről, ahol a tömegturizmus ne lenne ismert és gyakorlott (Bausinger 1991: 345).

4.1 Önéletírás

A legfontosabb egy önéletírás olvasásakor, hogy egy valós személy a saját létét mutatja be, a hangsúlyt személyes életére, személyiségének történetére helyezi és nem pedig egy történeti áttekintést hagy vissza az utókor számára. Az ebben a

munkában megvizsgált Bethlen mű is ebbe a műfajba sorolható és fontos szerepet kap a vizsgálatok során. Műve emlékirat „apológia, testamentum és instructió”, nem kortörténet, ahogy azt sokan írják róla, hanem egy élettörténet, márpedig ezáltal nagy a különbség egy történetíró munkájával szemben, *szubjektivitását* ezzel az utalással maga Bethlen is alátámasztja. A fikció és a valóság természetesen fontos szerepet játszik ebben a műfajban. Az emlékirat szerzője nem teljesen azonos a szövegben megtalált „én”-nel, hiszen az egy narratív eljárás által megteremtett „én”. Feltehetnénk a kérdést mindjárt a mű elején, „ki beszél?”, mert egyes szám harmadik személyben értesülünk a történetekről, míg nem egy pár oldal után felváltja ezt az emlékirástól jól elvárt első szám egyes személy.

Természetesen az önéletírás meghatározásánál az objektivitás kérdése is felmerül, hisz mennyire biztos történelmi forrás ez, ha *egy* ember írja le az egészet, méghozzá tudván azt, hogy egy személy sosem elfogulatlan, hanem valamely részben mindig saját, szubjektív véleményét, ill. világát mutatja be. Ez a jelenség megtalálható a történetírásban, akár csak a szépirodalmi alkotásban, hiszen minden narratív szöveg egy bizonyos mértékben szubjektivitást tartalmaz. Bethlen írása ezáltal nem a kor történelmét szándékozik leírni, hanem saját életútját, melyet többször ő maga is alátámaszt, éppen ezért művét, mint a prózairodalom egyik remekművét kell olvasni. Sokszor nagyon valósnak tűnnek a személyek, események stb., de fontos tudni, hogy a valószerűségek ellenére is gyakran csak Bethlen fantáziájának teremtményei (Tóth 2007: 37-40).

Arisztotelész ezeket az első szám egyes személyben készült műveket, melyek megtörtént eseményekről tudósítanak, az irodalmon kívülre helyezi és történetírásnak nevezi. Azonban ez nem ennyire egyszerű, hiszen sok ilyen jellegű írást mégis az irodalomtudomány tárgyal. Többféleképpen lehet őket olvasni, van amelyiket történeti/irodalmi dokumentumként, vagy éppen műalkotásként. A krónikaíró és memoárszerzőhöz hasonlóan az önéletíró is a befejezett múltat írja le, élete leglényegesebb szakaszán túl megpróbálja életútjának meghatározó szakaszait bemutatni egy pontról (ált. nagyobb távlatból) a múlt eseményeire visszanézve. Már maga az önéletírás szó is tartalmazza (német „Autobiografie”), hogy olyan írásról van szó, amiben a szerző saját életét mutatja be. Nem a kor

eseményeiről számot adó emlékirat ez, hanem olyan elbeszélés, melynek ő a főhőse. A régmúltban készült önéletírások zöme csak a szerzők halála után került az olvasóközönség kezébe. Az önéletíró saját életét a valóságnak megfelelően beszéli el, azaz az önéletrajz egy elbeszélés is. Eszerint az egyik legelterjedtebb és legrégibb irodalmi műfajhoz tartozik.

Azonban más elbeszélési formáktól könnyen elhatárolható befelé forduló jellege miatt. Lényeges, hogy az önéletíró nem csak életének eseményeit írja le, hanem viselkedéseinek okait és következményeit is vizsgálja. Megállapítható, hogy az elbeszélő forma és introspektív jelleg metszéspontján helyezkedik el. Fontos, hogy emellett az író saját tapasztalatain és meglátásain keresztül más országokat, népeket, szokásokat is bemutat (Szávai 1978: 5-7).

Az előbbiekben már tárgyalt műfajhoz Bethlen *Önéletírása* és Székely bécsi útinaplója is beletartozik, mert naplója az önéletírása része. Amikor visszapillant életére, már egyfajta perspektívából szemléli, már megtalálta a maga helyét a világban. Ez egy alapvető feltétel, amely nélkül nem létezik önéletírás.

Az önéletíró egy időtérben dolgozik, műve megírásakor már tudja és ismeri a befejezést. Egy olyan elem is megtalálható az önéletírásban, melyben a szerző bevezető előreutalásokat tesz, mégpedig, hogy saját életéről hiteles tényeket fog leírni és a valóságot próbálja bemutatni. Azon kívül, hogy az író és olvasó kapcsolatát mutatja be, utal a mű befejezésére is. A legelső bizonyosság az, hogy a főhős nem hal meg a végén, mert önéletírásról van szó.

Hiába találkozunk nagy jelentőségű önéletrajzokkal, a regény műfaja mindig nagyobb vonzerő lesz az emberek számára, mert sokkal változatosabb. Talán ezért nem került be Bethlen klasszikus műve a magyar kánonba és például az iskolai könyvekbe sem (Szávai 1978: 80-81).

4.2 Levélforma

A napló, ill. levélforma nem más, mint egy trükk arra, hogy ez az utazás valóságát támassza alá, még hozzá, hogy ezáltal személyes érzetet keltsen. Ezt az elméletet

támasztja alá az is, hogy az írások általában *a posteriori* íródtak vagy változtattak rajtuk. Ez azt is tartalmazza, hogy a saját feljegyzések mellett más forrásokat is felhasználnak ezekben az írásokban. A 18. századtól megfigyelhető, hogy az útikönyvek mellett az utazási irodalom írásai is két részből állnak. Az első részben általában egy naplót (vagy levelet) találunk, míg a második rész általános meglátásokat tartalmaz (Brilli 2012:45).

A levél a saját élet bemutatása. Ebben az esetben saját kézzel írott levél, saját élményekkel kitöltve és egy bizonyos hangulatot ad az egész élettörténetnek (Dusini 2005: 55).

Egy másik meghatározás szerint a levél nem jelenlévő személynek címzett írásos közlemény. Magánlevél, ami egy valós személy tollából születik meg, és egy másik valós személynek szól. Mint irodalmi műfaj különleges helyet foglal el ebben a rendszerben, mert nem fikcionális műfajnak tekinthető. Azonban a lehetőség a kitalálásra adott. A határok a magánlevél (csak a címzettnek szól) és irodalmi levél (címzett van, de a nyilvánosság számára íródott) között azonban teljesen nyitottak. A személyes élettörténettel a levél szorosan összekapcsolódik, ezáltal a levél az autóbiográfiával rokon műfaj, azonban különbözik tőle abban, hogy más a címzettje. A levélben nem történik visszatekintés az élet valamelyik szakaszára, ami által ismét különbség található a két műfaj között. A címzett által a levél szintén különbözik a naplótól, amelyben az én-vonatkozás érvényesül. Két jellemzője van a levélnek, az egyik szerint történelmi-biográfiai szöveg, a másik szerint pedig irodalmi műfaj (Lamping 2009: 75).

Ahol a levélnek a magánjellege teljesen hiányzik már a levél másik műfajához sorolható be, így esszének vagy útleírásnak minősül. A magánlevelek mellett elterjedtebb, hogy a levelek egy része a megírástól kezdve a nyilvánosság számára íródott, akkor is, ha magánjellegű. Ezt azért is fontos megemlíteni, mert a levél stílusa ezáltal másmilyen lesz, mert nem mindegy, hogy egy barátnak vagy a nyilvánosságnak szánták a levelet (Lamping 2009: 76).

4.3. Napló

A napló egy nyílt formájú műfaj, ami folyamatos vagy legalább alkalmi bejegyzésekből áll, amelyben a saját személyről, életrajzról, észrevételekből, érzésekről és a személy érdeklődéséről olvashatunk. Az időbeli rendszer adja az összefüggést, azonban a napló is lehet fiktív. Ez is jól mutatja, hogy a műfaji határok könnyen egymásba fonódnak, így sokszor lehet dokumentáció a saját életről, de ez lehet akár fikció is. Gyakran találkozhat az olvasó azzal, hogy a napló forrásanyagként szolgál más autobiografikus próza számára. A naplóbejegyzések személyes élményeket tartalmaznak, amik egy pontos dátumhoz köthetőek, ezzel ellentétben áll a jegyzetfüzetbe írt feljegyzés, mert abban nem feltétlen időrendi sorrendben vannak megírva a történetek. A közvetlenség és szubjektivitás jellemzi a naplót, ezen kívül a múltba visszatekintő részek is általában élethűnek tűnnek (Lamping 2009: 703).

A napló egyrészt az „én” kivizsgálását segíti elő, másrészt az utazási napló pedig átveszi azt a szerepet, hogy egy másokról alkotott képet lehet megörökíteni. A napló stílusában sokféle típus különböztethető meg egymástól, a csupán címszavakból álló bejegyzésektől egészen a prózáig minden megtalálható benne. A középpontban az áll, hogy az író saját életét mindenki számára olvasható formában elérhetővé tegye. A napló különleges európai műfajnak számít, csak a japán naplóforma hasonlítható hozzá. Ennél a műfajnál sem könnyű különbséget tenni a különböző alfajok között, így a naplóbejegyzés, öndokumentáció és fikció között (Lamping 2009: 705).

A felvilágosodás korában - a 18. századtól kezdődően- ez a műfaj virágkorát éli az önéletírás mellett, mert ebben is az „én” vizsgálata kerül a középpontba. Ebben a korban a legérdekesebb írások közé soroljuk az önmagukkal való történéseket és azok újjáélését. Az utazási naplóban is szintén megtalálható ez, ahol az „én”-t új látóhatár előtt kell megvizsgálni, melyben a saját tapasztalat a világlátási tapasztalattal olvad egybe. A napló a 18. századtól közkedvelt műfaj főleg a női írók számára. A napló és képzelt levélforma egymásba olvadását gyakran lehet megfigyelni (Lamping 2009: 706).

4.4 Utazási irodalom

Az utazási irodalom, mint műfaj kevésbé tárgyalt és elismert. Ennek oka az, hogy a tömérdek forrás a könyvtárak és archívumok mélyén fekszik, amelyek gyakran kézírásosak. Ezen felül persze az is egy fontos pont, hogy az utazási leírások sokáig nem tartoztak az irodalmi műfajokhoz, csupán az utóbbi évtizedekben került a kutatások középpontjába. Sokoldalú műfaj (tartalmát, felépítését és funkcióját tekintve), ezért nehéz rá megfelelő meghatározást találni. Hiszen az útikönyv, személyes napló, egyszerű útleírás vagy éppen enciklopédiai bejegyzés stb., ezek mind az utazási irodalomhoz tartoznak (Cladders 2002: 55).

Az útleírás minden írásos dokumentumra illik, amely az „én” és a világ közötti kapcsolatot, tapasztalatot és annak feldolgozását mutatja be. Egy műfaji összefoglaló jelölés, mert az utazási irodalom sokféle szövegtípust foglal magába. Ezt nehezen lehet a hagyományos keretek között meghatározni, hogy milyen formailag. Különböző műfajokat különböztethetünk meg az utazási irodalomban, így pl. praktikus útikönyvet, tudományos felfedező- és kutatóíratot, szubjektív naplót, vagy fiktív utazási novellát. Azonban az utazási irodalom számára ezek a terminológiák nem annyira hasznosak, mert nehéz ezekkel egy keretet találni a történeti műfajelméletek kialakulásához (Lamping 2009: 593).

Az utazási irodalom minden formája az idegenekkel való tapasztalatszerzést és új kultúrák megismerését támasztja alá. Az utazási irodalom elősegíti, hogy az utazók az utazás során tapasztaltakat leírják és megosszák a nagyközönséggel. A kultúrák megismerése minden alkalommal azt is jelenti, hogy a kultúrák mindig egy összehasonlításnak vannak kitéve, ami által az utazási irodalom, beszélgetési fórumként is működik. Az utóbbi évtizedekben paradigmaváltozás történt és egyre jobban az irodalmi kutatások helyett a kultúratudomány foglalkozik a témával, mert az etnográfiai elmélet lett elfogadott az utazási irodalom kutatásával kapcsolatban. Ezáltal a saját és másokról alkotott képeket egyre jobban lehet megvizsgálni (Lamping 2009: 594).

Az utazási irodalom a kezdetektől fogva határon átnyúló mozgás volt, azaz mindig is globálisnak számított, ha a transznacionális elméleteket vesszük alapul. A 16. és 18. század számított a legfontosabbnak, ekkor volt a felfedezések időszaka és az utazások nagyszámú növekedése. A korábban említett elméletek mellett feltevődik a kérdés, hogy manapság a tömegturizmus idején mennyire lehet még idegen kultúrák megismeréséről és tapasztalatszerzésről beszélni (Lamping 2009: 596).

Nem csupán az útleírások különböztek egymástól, hanem az utazók is, szociális hátterüket és képzettségi szintjüket vizsgálva. Mégis tipikus csoportokba lehet őket osztani. Ezeket főleg az utazás céljai szerint lehet megtenni:

- **zarándoklat:** főleg a 17. századig elterjedt európai utazási forma, illetve magyar utazók körében is ismert, azonban az itt vizsgált művekben inkább elhanyagolható.
- **diplomáciai utazások:** politikai és világi utazók, amely a magyar utazók számát és műveit tekintve fontosnak bizonyul. A munka körében több olyan művel is találkozunk, ahol az utazók főleg diplomáciai utazások körében látogatták meg a városokat és a nevesebb látogathatóságokat.
- **kalandvagyó utazás:** ezekben az esetekben gyakran hihetetlennek tűnő történeteket mesélnek el utazásaikról, éppen ezért sokszor inkább regényként lehet ezeket értelmezni. Azonban fontos ezeket is vizsgálni, mert jól bemutatják, hogy a „Velenec képe” az utazás módjától és a leírástól is függ.
- **képzettség bővítése (peregrinatio academica):** ez az utazási forma a doktori tanulmányok lezárását jelentette külföldön. A 17. századtól már nem a tanulmányi útról, hanem inkább a németből átvett *Kavalierstour*-ról van szó, ahol az udvari szokások állnak a középpontban, ill. nyelvtanulás, politikai és társadalmi ismeretek más udvarok és kormányzati formáknál. Az utazás, mint nevelési forma sokat jelentett ezekben az évszázadokban.
- **kutatási utazás:** ezen utazás során az utazók különféle témák miatt járták be a különböző helyszíneket, történelmi vagy éppen természettudományi szempontból, azonban ez a féle utazási cél nem található meg a vizsgált művek között.

Az utazási irodalmat mai napig is az utazási motívum alapján csoportosítja a legtöbb szakirodalom, ami gyakran sajnos nem engedi meg a művek összehasonlítását, mert a meghatározások nem eléggé egyértelműek. Az utazási irodalom a földrajztudomány számára jelentett hosszú idők óta jelentős forrást. A közgazdasági beszámolók is fontos statisztikákat tartalmaznak az akkori városokról, amelyek által még teljesebb lesz a történelmi kép bizonyos helyekről (Robel 1980: 21). Az utazók véleménye a látogatott népekről sok mindentől függ, így például a mentalitás határfokának befolyásolásától. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy ezek a sztereotípiák újonnan keletkeztek-e vagy pedig régiek törnek újra felszínre?

Két nagy csoportra lehet osztani az információkat az utazást előkészítő írások szerint, egyik részük a kultúratudomány (ruházat, utazás körülményei, az utazás eszközei), a másik pedig a gazdaságtudomány számára (pl. szállások, utak, pénz) érdekesebb (Cladders 2002: 30).

5. Útleírások a 17. és 18. században

A 17. században megjelennek kevert műfajok is, melyek a napló és útikönyv keverékei. Ezekből egyre inkább város, valamint ország leírások lesznek, és elveszítik az utazást bemutató jelleget. Ezekre az is jellemző, hogy nem időszerű, hanem tematikai sorrend szerint mutatják be a történéseket (Cladders 2002: 62).

Az is jól megfigyelhető, hogy az európai naplók Itália-centrikusak, és az utazásoknak előre megtervezett koreográfiája van. Feltűnnek a különbségek a főúri és polgári naplók között is, valamint az is érdekes, hogy az inasok, kísérők naplóiból saját tevékenységeikről szinte semmi nem derül ki (Szelestei 1988: 4).

Különlegessé teszi az is az utazási naplókat, hogy nem nagyobb publikum számára íródtak, azonban gyakran az írók halála után kiadták őket. Ebben az esetben a naplók változatos képet nyújtanak többféle szempontból is, hiszen a mindennapi történéseket mutatják be egészen a képvásárlástól az esti kártyajátékig és szórakozásig (Cladders 2002: 67). Teljesen szubjektív naplók a 17. században kevésbé találhatók, azonban a 18. századtól elterjedtebbé válnak.

A 17. századtól a levélforma megjelenése emeli az utazási írások irodalmiságát. Tehát összefoglalva elmondható, hogy az utazási irodalom egy nagyon sokrétegű műfaj, azonban az itt tárgyalt írások nem fedik az összeset. Az analízis szempontjából a napló, autobiográfia és levélforma játszik döntő szerepet. Érdekesség az is, hogy a 17. századtól a naplók egyre több önéletrajzi elemet tartalmaznak, előtte a tények közlése állt előtérben. A diplomatautazások azonban kicsit különböznek a többi írástól, ugyanis ezek általában megbízásra készültek, ezekben elsősorban a bálokról, fogadásokról és császári, ill. királyi házakról és szokásokról olvashatunk. Ezekben azonban alig található hasznos információ az utazás helyszíneiről a többi utazó számára (Cladders 2002: 56).

„A világ egyetlen korszakában sem utaztak oly sokat, mint a miénkben, mikoris az utazás szinte járvánnyá vált [...]!” – írta 1784-ben a Teutscher Merkur. Jól észrevehető tehát, hogy a kortársak is észlelték, hogy mekkora mértékben nőtt az utazási vágy a

18. században. Azonban az érdekesség az, hogy nem csak az utazások száma nőtt, hanem azoké is, akik ezeket megörökítették és élményeiket, tapasztalataikat írásban, naplóban vagy más műfaji formákon keresztül közre bocsátották (Kulcsár 2006: 99).

Az elit utazások a 18. században különböző tipológiába oszthatók, főképpen utazási céljuk alapján: uralkodói utazás (fejedelmek, uralkodók utazásai), nemesi tanulmányút, diplomáciai utazások, hivatali utazás és tanulmányút. Azt is fontos szem előtt tartani, hogy az utazási leírás személye honnan származik, hiszen ez is befolyásolja a megfigyelést. Az utazási leírások nyelve az itt bemutatott esetben magyar, azonban fontos észben tartani, hogy a latin, francia, ill. német nyelvű írásoknak is nagy volt a száma Magyarországon. Magyarországon kevés olyan forrás található, amely polgári ifjútól származik, ez azzal magyarázható, hogy a magyar polgárság kevésbé volt fejlett nyugat európai társaihoz képest. A magyar utazóknak kevesebb volt a lehetőségük önálló külföldi utazásokra, éppen ezért általában inkább, mint az ifjú nemes kísézőjeként láthattak világot, ill. sokszor a kísérők jegyezték le a látottakat (Kulcsár 2006: 105).

A szubjektív utazási levelekkel ellentétben a 18. században a klasszikus tanulmányi út foglalja el a legfontosabb szerepet. Ezek után azonban egyre jobban elveszítik az utazási irodalmi műfajok azt a szerepüket, hogy tudást és élményt közvetítsenek, a következő évszázadokban a fotó és film veszi át a szerepét. Teljesen nem veszíti el a funkcióját, mert még így is, mint idegenekről alkotott kép működik, valamint egy sokkal szubjektívabb képet mutat, mint más médiák (Lamping 2009: 599).

5.1 Mit olvastak az utazók az út során?

A 17. századtól kezdve az utazók száma egyre jobban megnőtt, ezzel egy időben terjedtek el az utazás idejére időtöltésnek szánt útikönyvek és útleírások is. Az útikönyvek abban különböznek az útleírásoktól, hogy ezek nem egy személyes utazást örökítenek meg, hanem objektív, sok ember számára fontos elemeket vesz figyelembe, ezek azonban csak a 18. század után veszik fel ma is ismeretes formájukat.

A Critical Review 1770-es kiadása ezt jól összefoglalja, ezek szerint az utazás közben olvasott könyvnek két fontos feladata van, még hozzá az, hogy *hasznos* legyen, de mindeközben *kellemes* is és előítéletek nélkül mutasson be más városokat és népeket. Ezáltal a két nép között létrejött ellenszenvet is megszünteti:

„The book upon which we are now going to make our observations, brought to our minds these prejudices, and many more, which the different countries of Europe are apt to entertain in their own favour. An inquisitive, sensible and impartial traveller, who favours the public with the remarks he made while he was abroad, is very instrumental in eradicating these prejudices, and therefore a benefactor to society. A book of travels, in which the materials are in general important, and well managed, is one of the most entertaining and instructive of literary production. There is a happy mixture in it of the *utile* and the *dulce*; it amuses and captivates our fancy, without the fiction of romance; it gives us a large proportion of moral and political information without the tediousness and perplexity of system. It promotes and facilitates the intercourse of countries remote from each other; it dispels from our minds unreasonable and gloomy antipathies against those manners, customs, forms of government, and religion, to which we have not been bred: it makes man mild, and sociable to man; it makes us consider ourselves and all mankind as brethren, the workmanship of one Supreme benign Creator; a truth as obvious to reflection as neglected in conduct.” (Baretti 1770: 195).

5.2 Irodalmi képek az útleírásokban

Az irodalmi képek az utazás során is fontos szerepet játszottak, mert az utazók általában már egy elképzeléssel, a népekről ismert előítéletekkel utaztak az adott országba, városba. A 16. században található az úgynevezett „gúnyvers” műfaja, ami sokban különbözik a népek táblájában leírtaktól, nem csak a tulajdonságokat illetően, hanem magát a népet is, hiszen azon az osztrákok tulajdonsága nincs bemutatva:

„Gleichsam ein Ochs und eine Maus heißt zu Recht der Böhm / ein Ochs beim Saufen und eine Maus beim Stehlen / Der Österreicher ist treulos, trügerisch, verlogen und hochmütig / Austria ist eine Prahlerin, eine Hure, das größte Schandweib / eine offene Lügnerin (?), dort gibt es weder Treu noch Wahrheit / Das fromme Mähren läßt sich immer leicht täuschen / Der Ungar, mit Mühe katholisch, ist niemandes Freund / Wenn er sagt „Sei gegrüßt”, so sei auf der Hut wie vor einem Feind.” (Ford. Stanzel 1998 [1959]: 40)

Jól látható tehát, hogy vannak más szövegformák is, melyek nem csak műfajukban, de a népek megítélésében is különbségeket mutatnak fel. Ez az itt bemutatott *Spottvers*

latin nyelven íródott és az ehhez hasonló népek összehasonlítása nagyon elterjedt volt. Olyannyira, hogy az útleírásokban is gyakran használták fel ezeket az összehasonlításokat az írás elején vagy végén (Stanzel 1998: 40-41).

A különböző népek bemutatása, tulajdonságaik leírása az irodalomban veszi kezdetét. Már a színházban is fontos szerepet játszott a nemzeti vagy etnikai megkülönböztetés. Ezek szorosan összefüggnek a reformációval, amely nagy változásokat hozott a társadalmi életben is. A 16. század végére a protestáns felekezetek aránya meghaladta a 80%-ot, mert reformátorok a nép nyelvén hirdették tanaikat, ill. fordították a Bibliát, amely nagymértékben segítette elő a magyar irodalmi nyelv kialakulását. Ettől a kortól kezdve vált érdekessé egyrészt, hogy az emberek saját magukat vizsgálják és írják le, másrészt pedig a más országok és emberek iránti kíváncsiság egyre jobban a középpontba kerül. Az utakat gyakran a saját identitásuk iránti bizonytalanság és az idegenektől való félelem határozza meg (Stanzel 1998: 33).

Az egyes népek tulajdonságai csupán a képzeletben vannak jelen, legtöbb esetben csupán fikciók, azaz éppen az irodalmi kérdések vizsgálatában játszanak fontos szerepet. A 18. század elejétől Európa népeiről különböző elképzelések születtek, mégpedig minden népet más-más tulajdonsággal párosítottak össze. Ezeket a képeket főleg a stájerországi *Völkertafel*, illetve annak elődje a *Leopold-Stich* tartalmazza. Az is észrevehető, hogy egy általános szintcsökkenés mutatkozik meg, balról jobbra ezen a képen, méghozzá a nyugati államok népei sokkal pozitívabb tulajdonságokat kapnak, mint keleti társaik. A népekről alkotott különböző képek már a modern nemzeti államok megalapítása előtt is léteztek. A kollektív jellemzések nemzeti és etnikai csoportokról, tehát már viszonylag korán terjedni kezdtek és ismertté váltak. Így az sem meglepő, hogy ezek a képek az irodalomban és azon keresztül egyre jobban elterjedtek. A típusok terjedésében egyrészt a fikcionális irodalom veszi ki szerepét, másrészt pedig a kora újkori útleírások, lexikonok és enciklopédiák azok a forrásanyagok, melyek elősegítik felmutatni, hogy hogyan keletkeztek a nemzetiségek Európában (Stanzel 1998: 30).

Természetesen fontos, hogy a kifejezések között különbséget tegyünk, hiszen az előítélet nem azonos a sztereotípiával. A sztereotípiával szó egy felszínesen

általánosító véleményt jelent, amely negatív, pozitív vagy semleges elképzelések és előítéletek együttese, melyek egy szociális vagy etnikai csoportot jellemeznek. Ezek persze úgy jelennek meg, mint valamilyen „képek az emberi képzeletben”. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert az irodalomtudomány megítélésében a képeket, amelyek csak a képzeletben léteznek, fikciónak nevezzük őket. Így a különböző népekről kialakult képeket is fikcióként kell értelmezni. Ezzel ellentétben az előítélet abban különbözik a sztereotípiától, hogy személyes, szubjektív élményeket tartalmaz a sztereotípia általánosításával szemben (Stanzel 1998: 34).

Az irodalomtudomány így egyre fontosabb szerepet vesz ki az idegenekről alkotott képben, ezért fontos, hogy minél többen megértsék a különbséget a valóság és fikció között, mert a nemzetekről alkotott képek gyökerei itt találhatóak. Az irodalmi imagológia tárgya a képzelőerők együttese, melyet egy csoport egy másik idegen csoport viselkedéséről alkot. Éppen ezért eltérő a szociológiától, ahol statisztikai adatok alapján a valóságban megfigyelt és bebizonyítható faktumokat az etnikai vagy nemzeti csoportokra illesztik rá. Ezzel ellentétben az imagológia elképzelt képekkel, úgynevezett *images*-szel dolgozik, tehát előítéletekkel és megítélésekkel, amelyek csak a képzeletben vannak jelen. Az imagológia szempontjából, ha egész csoportok tulajdonságait írják le, mindig sztereotípiákról van szó. A *Völkertafel*-ben található tulajdonságok a 10 (ill. 11) népről összefüggnek az általános elképzelésekkel a 18. század elejéről. Amikor ezek az etnikai, ill. nemzetileg meghatározott jellemtípusok megjelentek, nem voltak még államok, amelyek nemzetiségek alapján osztódtak fel, így a nemzeti jellemek a sok helyen ismert viselkedési és bűn tipológia alapján születtek meg. A népek megkülönböztetése különféle kritériumok alapján történt. Így a keletebben fekvő népek mindig negatívabb jellemmel bírtak. Gyakori esetben használják a klíma alapján való beosztást, miszerint az északi népek sokkal meggondoltabbak, míg például az itáliai nép jóval lustább és kevésbé hidegfejű, rájuk a temperamentum jellemző. A népeket a temperamentumok alapján is be lehet osztani, amit gyakran az utazók is használnak. Az erkölcsösségen keresztül meg lehet találni ezeket a típusokat, éppen ezért a bujaság az itáliaiakra, ill. déliekre jellemző, míg az étel és ivásvágy a németekre, valamint a magyarokra is (Stanzel 1998: 43-45).

Így nem meglepő, hogy a 20. század 60-as éveitől egyre több esszé jelenik meg az irodalmi imagológia témájában, ami azzal köthető össze, hogy a mobilitás megnő Európában és egyre több megfigyelés születik más népcsoportokról. Az irodalomtudomány a szociálpszichológiából átvett kifejezésekkel dolgozik, így az autósztereotípiá vagy heterosztereotípiá kifejezések a saját, illetve idegen képek vizsgálatát jelentik. Az idegenekről alkotott kép hiányos, a megfigyelések hitelessége pedig csak nehezen bizonyítható egész népekre. (Beller 2006: 22). Ha az irodalom keretein belül a másikról alkotott képről van szó, akkor idegen tájak, városok, történelmi események, de legfőképpen az embereket értjük ez alatt, a jó és rossz tulajdonságaikkal együtt. Kulcsfontosságú, hogy az írók mindent bemutatnak, ami kinézetben, vallásban vagy más formában különbözik az otthon megszokottól és idegennek tűnik. Az irodalmi szövegekben a különböző népcsoportok tulajdonságai pozitív vagy negatív elemeket tartalmaznak, melyek klisék, előítéletek és rossz ítélőképesség által egyes népcsoportokat vagy egy ország lakóit tévesen jellemzik így. Ezek a túlzott képek csupán azáltal alakulhatnak ki, hogy az utazók azokat a dolgokat találják érdekesnek, amelyek mások az otthon megszokottól. Így könnyen alakulnak ki heterosztereotípiák más népcsoportokról, amik azonban helytelenek és főként arra alapszanak, hogy a saját magukról alkotott kép mindig pozitívabb és kecsegtetőbb, mint másokról. Ezt az imagológiai és részben szociológiai problémát több kutatás eredményei is igazolják. Emellett a más országok, nyelvek és kultúrák megismerése nem csak abból a szempontból érdekes, hogy össze lehet hasonlítani a saját és egy másik ország kultúráját, hanem a saját identitást ezáltal jobban meg lehet érteni. Pontosan ezért, ha népekről alkotott képeket vizsgálunk mindig nagy a lehetősége annak, hogy könnyen téves előítéletekkel dolgozunk. Így gyakran nehéz megállapítani, hogy mikor van szó a valóságról és mikor csak irodalmi képekről (Beller 2006: 27).

Alig található olyan utazási irodalommal foglalkozó szakirodalom, amelyik ne állította volna, hogy több derül ki az alkotójáról az írásban, mint magáról a vizsgált országról és kultúráról. (Harbsmeier 1982: 1). Harbsmeier modellje szerint az utazó nem a meglátogatott hely kultúrájáról ír, hiszen ez csak a saját szűk horizontját mutatja be. A hely mássága azáltal születik meg, hogy az utazó ellentétpárokat állít fel otthona és a meglátogatott kultúra között. Azon felül, hogy különböző normákkal veti össze a

meglátogatott terület kultúráját, a hazája kultúrájára is reflektál. Ezáltal megteremti a magát és olvasóközönséget magába foglaló „mi” tudatot az „ők” tudattal szemben. Az útleírásokban így a különbségek kihangsúlyozásán van a fókusz, ami által az utazók önképe tökéletesen bemutatathatóvá válik. A kora újkor még nem rendelkezik olyan explicit a „másikról” alkotott képpel, mint a 19. század, azonban már itt megtalálható sok sztereotip kijelentés más népekről (Kármán 2006: 72-73).

A kifejezéseknek, mint „idegen” és „saját” pontos meghatározásokra van szükségük. Nem törvényszerű, hogy minden, ami szokatlan kultúraelméleti szempontból, „idegen” legyen. Egy egyszerű eltérés az ismerttől nem elég, hogy kulturálisan is idegen legyen (Brenner 1989: 14-15).

Az utazási szövegek Közép- és Kelet-Európából rengeteg információt és véleményt tartalmaznak európai városokról és élményekről. Ezek a leírások megszámlálhatatlan szemléletet nyújtanak a személyi és kollektív identitás fejlődéséhez. Néhány nem csak bemutató jellegű, hanem szórakoztató is. Ezeknek az utaknak fontos szerepe volt saját népük és társadalmuk meghatározásánál (Murdock 2008: 7).

Az utazási irodalmat máig is óvatosan vizsgáljuk, hiszen gyakorta szubjektív túlzásokkal teletűzdelt művekkel van dolgunk. Az úti beszámolókat nem forrásként kell a leírt országokhoz használni és nem is, mint irodalmi fantáziát kell értelmezni. Egyszerűen különleges gondolkodásmódként kell alkalmazni ill., indirekt módon az utazó mentalitása is tükröződik benne. Éppen ezért az úti beszámolók önkéntelenül is kulturális önképként működnek. Ez az önkéntelenség a szövegek számára máris egy más típusú hihetőséget kölcsönöz (Brenner 1989: 1-2).

Az emberek által a valóságról alkotott kép gyakran tartalmaz szubjektívan megfestett, torzított, nem teljesen a valóságnak megfelelő gondolatokat. Ezek a képek a szocializálódás és enkulturáció során jelennek meg, amikor az egyén a személyes környezete közvetítésével veszi át azt a kultúrát, amely tárgyakban, szokásokban, információkban stb. körülveszi. A térről, városokról, országokról való elképzelést éppen ezért nevezhetjük „mental map-nek”, hiszen ezek minden ember fejében máshogyan működnek és mást ábrázolnak, vagyis a világot minden egyén másképpen fogja megfesteni. Ezek azonban nem csak a térbeli ábrázolásra igazak, hanem más

emberek és kultúrák bemutatására éppen úgy igaz lehet és felhasználható (lásd Weichhart *Entwicklungslinien der Sozialgeographie* című könyvét). Az utazási irodalom is pont ezekből táplálkozik, a különbségek bemutatásából, hiszen, ha valaki elutazik egy más városba és minden ugyanolyan vagy hasonló, mint ahonnan jött, nincs miről beszámolni és írni. Jól érezhető tehát, hogy az utazásokról beszámoló írók is az irodalmi képekből táplálkoznak, a városok meglátogatását követően ezek a képek vagy még jobban megerősödnek bennük, vagy csodálkozásukra mégis csak eltűnnek, mert az elvárattal ellentétben pozitívan csalódnak. Az emberek ősidők óta utaznak, a mozgás a kezdetektől fogva jelen volt életükben, míg ezeknek a lejegyzése az írásokkal később párosult hozzá (Murdock 2008: 7). Az utazási irodalom, mint műfaj, melynek igazságtartalma kevés, már az antik idők óta a legelterjedtebb toposzok közé tartozik. Az utazók komoly kihívásokkal konfrontálódnak, így az idegen emberekkel való találkozás is ezek közé tartozik.

6. A 17. és 18. századi utazások és útleírások elmélete

Az utazás intézményéhez idővel elkerülhetetlenné vált, hogy praktikus könyvek jelenjenek meg. Az idő folyamán az utazók elkezdtek lejegyezni utazásaikat, hogy azokat mások is fel tudják használni. Sok koncepcióban az utazásnak több jelentése van a külföldi kultúrában. Például az angol nyelvben a „travel” szót használják, amely a „travail” kifejezésből ered, melyhez kapcsolódik a „transit” és „transport” szó is. Más európai nyelvek ezzel szemben az utazás kifejezéseit az „út” szóból származtatják. A latin „via” szó megtalálható több idegen nyelvben is, és „viaggio” vagy „voyage” (olasz, francia) változatban él tovább. Így lehetséges, hogy az útból „utazás” lesz, vagy a bosnyák-horvát-szerb „put”-ból „potovanje”-t képeznek. Ezek a példák jól mutatják a szó eredetét és kialakulását (Murdock 2008: 2-3). Sok olyan írás született a 70-es évektől, amely főleg az utazás elméletét, metodikáját és körülményeit vizsgálja. A következő fejezetekben ezek az utazás kiindulásakor tett általános tevékenységek kerülnek bemutatásra. Milyen is volt utazni ebben a évszázadban és melyik utazási forma volt a legkedveltebb.

6.1 Az utazások körülményei és feltételei

Az utazás feltételei már akkor sokrétegűek voltak és körülményei az utazó pénztárcájától is függtek. A mai utazás, melynek fő célja a turizmus, a 17. és 18. században alig ismert ok volt. Ebben a korban főleg azok utaztak, akiknek munkájuk vagy társadalmi helyzetük miatt kellett sok helyre menniük. A legismertebbek ezek közül is a rangosabb nemesek, diplomaták vagy éppen a futárok, akik évekig utaztak Európában (Holger/Pröve 1997: 20).

A 17. században (a barokk idejében) az udvari kultúra a francia életformát követi. Csak az utazáson keresztül lehetséges a szükséges információkat megszerezni a különböző népekről. Ez megtalálható sok útikönyvben, illetve a már kiadott útleírásokban, amelyek hírt adtak az utakról, szálláshelyekről, ellátásról, veszélyekről stb. A lovagi

akadémiák emellett pedig előkészületként szolgáltak a Grand Tour-ra (Brenner 1989:200-201).

A 17. és 18. században az utazás tartalma hosszú idejű volt, gyakran hetekig, hónapokig úton voltak az utazók. A kora újkori utazók a mai 21. század utazóival szemben sok veszélynek voltak kitéve, melyek ellen különféle segédeszközökkel próbáltak védekezni. Ebből kifolyólag léteztek speciális könyvek, amelyek leírták, hogy miket kell az utazásra vinni, hogyan kell viselkedni stb. (ezek hasonlóképpen működtek, mint a 21. századi útikönyvek) (Holger/Pröve 1997: 47-49). Erre egy példa a 18. századi „Zedlersche Universallexikon”. A legidősebb német nyelvű *Reisehandbuch* Augsburgban látott napvilágot, amelyet 1583-ban nyomtattak Jörg Gail írása alapján. A legfontosabb azonban, hogy már ekkor ügyeltek a könyv kicsi méretére, hogy így könnyen magukkal vihessék az utazásra (érdekesség, hogy ebben a könyvben bemutatja a legfontosabb kereskedelmi utakat Bécsbe, Prágába, Velencébe stb. egy táblázat alapján, mely a különböző távolságokat is tartalmazza). Más művek is születtek ebben a témában, így olyanok, mint Martin Zeiller útikönyve, amely már modernebb volt és az utazási célok történelmét, pontos elhelyezkedését, látványosságait is összefoglalta egy könyvben. Továbbá megjelentek olyan jellegű könyvek, amelyekben az idegen népek szokásai és erkölcsi álltak a középpontban. Zeiller könyvében arra is utalást tesz, hogy az utazás idejére mindenképpen könyvet kell vinni, mert a hosszú és fárasztó utazások gyakorta unalmasak (Holger/Pröve 1997: 68-70). Erre jó példa volt már az előbbieken említett Baretti (Critical Review), aki szerint az ilyen könyveknek szórakoztatónak és egyben hasznosnak kellett lennie az utazó számára.

Az úti beszámoló (németül *Reisebericht*) egészen a 20. század elejéig kedvelt és figyelemre méltó műfaj volt, azonban mára teljesen elveszítette presztízsét és alig találhatóak meg a könyvespolcokon. Ez a féle fejlődés azzal magyarázható, hogy az utazás tömegturizmussá vált. A növekvő utazások miatt új értékrend születik és különbség következik be az utazók motivációi között is (Brenner 1989: 490).

A 17. és 18. században az előrejutás sem volt olyan egyszerű, mint a mai modern világban. Ekkortájt még nem léteztek jól kitáblázott utak és pontos térképek sem, amelyek az utazókat segítették volna. Az utazók így saját tájékozódási készségükre voltak utalva vagy a segítőkész lakók eligazítására (Holger/Pröve 1997: 71).

Az utak általánosan rossz minőségéről is sokat olvashatunk ebben a korban. Ebből kifolyólag a legtöbben gyalogoltak, mert ez volt a legjobb lehetőség, hogy előre jussanak. A kényelmes kocsik ellenére is gyakran szálltak ki a nemesek, mert az utak minősége a kocsiban elviselhetetlen volt (Holger/Pröve 1997: 112-113).

Érdekes megvizsgálni ebben a két században a női utazókat is. Eszerint a nők az utazások során vagy otthon maradtak, vagy a kocsikkal voltak úton, azonban ebben az esetben is, ha el kellett hagyniuk a kocsit, próbálták mindvégig annak közelében maradni (vö. Tarr 1970). A nők kevésbé kedvelt utazóknak számítottak, hiszen az udvariasság megkövetelte, hogy ők kapják meg a jobb helyeket a kocsikban. A 17. századtól kezdve terjedt el, hogy nem csak a nők, hanem a nemes férfiak is hintóval utazzanak. A 18. századtól pedig egyre gyakrabban kellett a férfiaknak a kocsikon nőkkel osztozniuk (vö. Pelz 1993), amely sokszor nem talált megértésre:

„When going by coach avoid women, especially old women, they always want the best places.” (Bates 1911: 58).

6.2 Térkép irodalom

Mit értünk pontosan egy térkép alatt? Egy földrajzi térkép meghatározása alapján egy jelrendszer, amely az írott és beszélt nyelven túl ábrázolja a térben látottakat és különbözik a leírása egy tájtól. Egy térkép megpróbálja a tér szerkezetét a földrajzi nyelv szintjén bemutatni, míg a verbális szóhasználat mindig pontatlan (Pelz 1993: 24). Ez a meghatározás jól leírja, hogy a térképek a teret próbálják meg jeleken keresztül bemutatni, melynek több formája is ismeretes.

A térképek a 17. és 18. században nem tartalmaztak sem utakat, sem pedig az infrastruktúrához kapcsolódó jeleket. Az 1500-as években Erhard Etzlaubnak nagy áttörést ért el azzal, hogy a déli irányba tájolt római térképen minden 7,5 km-t egy ponttal jelölt. Ezek a térképek azonban kevésbé voltak hasznosak az utazók számára,

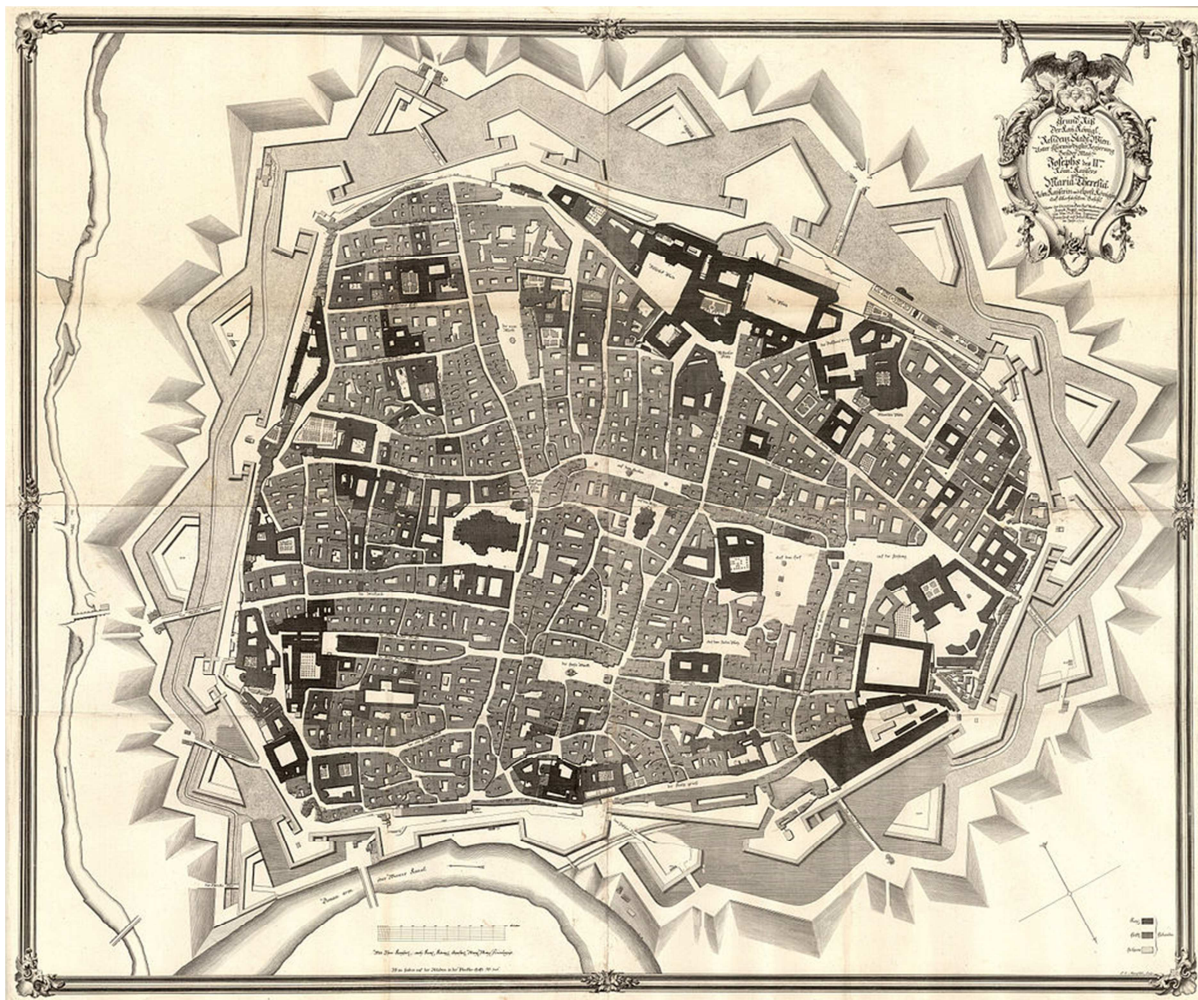
mint az itineráriumok, amelyek az utazók számára fontos információkkal bírtak a szállásokhoz, közlekedési eszközökhöz vagy éppen összefoglalták a lehetséges utakat. A 16. század közepétől kerültek az útjegyzékek a középpontba, melyek azonban térképet továbbra sem tartalmaztak. Egészen a 17. századig nem találkozhatunk olyan térképpel, amely az utakat valóban ábrázolná, ami nem is meglepő, hisz az utak is állandóan változtak, általában természeti és előre nem látható jelenségek miatt. A 17. századtól kezdődően főleg a távolságot jelző tabellák terjedtek el.

Az első valóban hasznos térképek nem úti alkatérképek voltak, hanem a postai utakat bemutató térképek. Egészen a 19. század közepéig, tehát több, mint 200 éven keresztül ezek tartoztak az utazás legfontosabb kellékei közé, hasonlóan a 20. században elterjedt autóatlaszokhoz (Behringer 2009: 255-260). Ezek a térképek az utazáshoz is alkalmasnak bizonyultak, mert össze lehetett őket hajtani és a valódi postakocsival betartott megállókat, utakat tartalmaztak. A legismertebb térképnek a 18. századig a Nell-térkép minősült, amelyben megtalálhatóak voltak a postakocsi megállói. Ezt a térképet aztán újra átalakították és már különbséget tettek a csak lovaglóposta és lovaskocsi postai állomásokban a Nell-Homann térképen, melyben az elsőt egy vonallal, a másodikat pedig dupla vonallal jelölték. Az első ilyen jellegű térképek 1695-ben jelentek meg, méghozzá Itáliáról, ami nem meglepő, hiszen ez volt a Grand Tour első számú célpontja. A többi ország csak jóval később jelentetett meg térképeket, így Magyarország csak 1720-ban, Spanyolország 1721-ben, Oroszország pedig csak 1760-ban. Németországban a 18. századtól kezdve az utazáshoz hozzá tartozott a térképek gondos beszerzése is (Behringer 2009: 271-275).

A 17. században alig található térkép, amit csak az utazás számára készítettek volna, ekkortájt a postautakhoz készült térképek terjedtek el. A 17. és 18. században inkább a topográfiai térképek terjedtek el, utazási vagy postaúti térképeket inkább csak a 18. század közepétől találhatunk gyakrabban.

Az általam kiválasztott két térkép Bécset és Velencét ábrázolja a 18. században, mindkettő azonos korban, hiszen a bécsi térképet 1770-ben (*Kép 1.*), míg a velenceit (*Kép 2.*) 1760-as években készítették el és nyomtatták ki. Jól látható ezeken a példákön is, hogy ezekben a századokban az utazási térképek alig voltak ismertek.

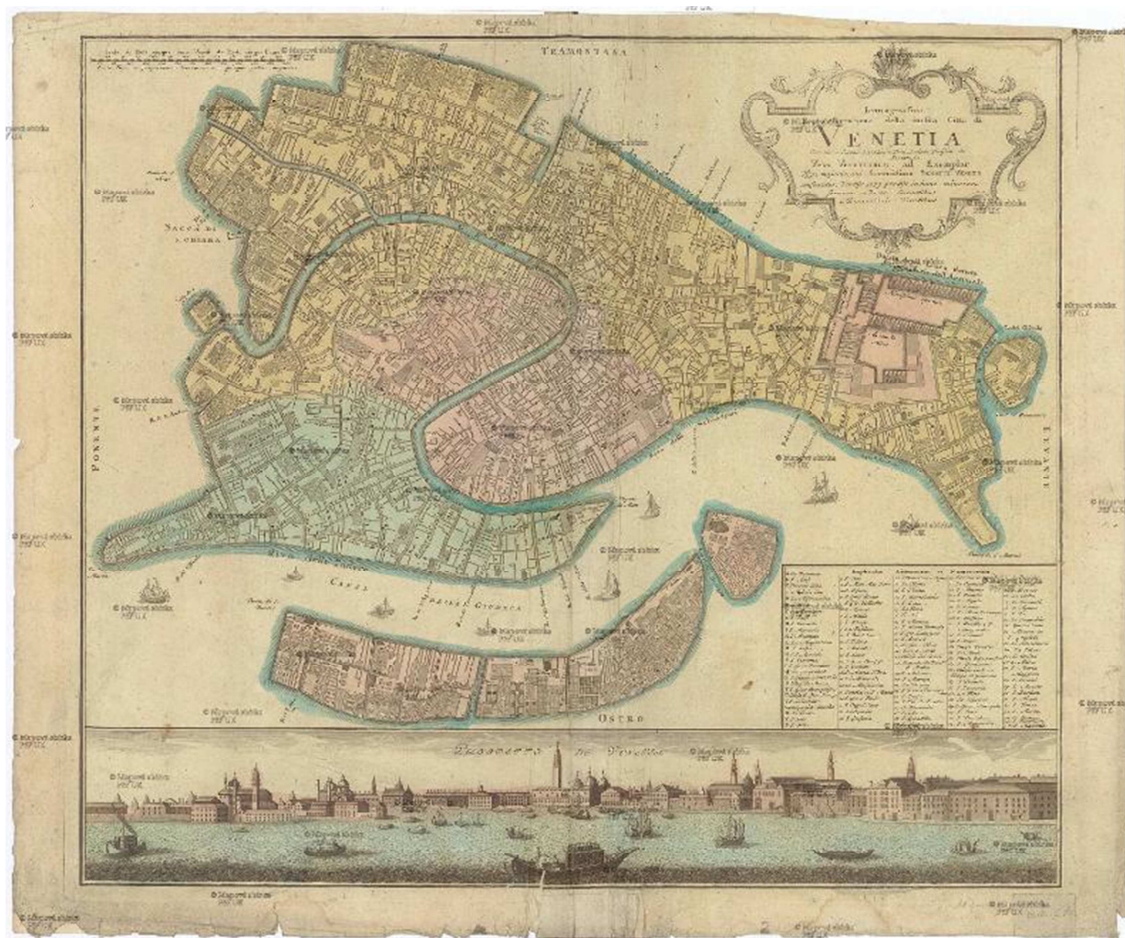
Ezzel ellentétben a városok ábrázolása már ebben az időben nagy ismeretnek örvendett. A 18. század második felében terjedt el az is, hogy már egyes épületeket megszámozták, illetve egyre több legenda található a térképeken, amelyek fontos épületeket vagy éppen csatornákat jelölnek.

Kép 1. Bécs ábrázolása (1770). Eredeti cím: *Grund Riß Der Kay. Königl. Residenz Stadt Wien*). Ábrázolta: Nagel, Josef Anton.¹

Bécs ábrázolása Josef Nagel matematikusnak és kartográfusnak köszönhető, aki Mária Terézia felkérésére készítette el a Bécs városát ábrázoló térképet. A térkép felnagyított változatán jól láthatóak a korabeli házszámok is (Czeike 2004: 344).

¹ Forrás: <http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/042/780/2619265947/>

Kép 2. Velence ábrázolása (kb. 1760) Eredeti cím: *Iconografica Rappresentazione inclita della Citta di Venetia*. Kiad: Homannianis Heredibus.²

6.3 Tanulmányi utak

A késő középkortól számolhatunk nagyobb mennyiségű európai utazó közönséggel. Ekkor veszi kezdetét a tanulás vagy továbbfejlődés szempontjából fontosnak számító idegen városok, helyek felkeresése. Az is észrevehető, mint sok tanulmány mutatja (lásd pl. Holger, Brenner stb.), hogy a humanizmus és barokk időszakában az utazás a felső társadalmi osztályok egyik legkedveltebb tevékenységévé vált különböző okok miatt. Ez az utazási vágy és annak céljai, ill. a sokak által látogatott egyetemek és városok változtak az évszázadok alatt (Brenner 1989: 45). Az utazások fő okát több forrásból is tudni lehet: elsőként figyelembe kell venni az egyetemek történetét, ahol minden egyetem különböző szakokkal és neves professzorokkal bírt, amelyek a

² Forrás: <http://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1118103>

hallgatókat már akkor vonzották. Továbbá rengeteg önéletrajz jellegű írás készült az utazásokról, ill. tanulmányutakról. Ezek közé sorolható a korabeli barokk irodalom az útleírásokkal.

A nemesi tanulmányút (németül „Kavalierstour”) magas nevelői és művelődéspolitikai értékkel járt együtt. Éppen ezért a *Kavalierstour* a források már „országjárásként” említik, mert a korabeli 17. századi utazás középpontjában már nem az egyetemeken, ill. az ott való tanuláson van a hangsúly, hanem ismerkedést jelent az országgal, udvarokkal, szokásokkal stb. Ezáltal az utazás valóban tanulmányút lett, mert az utazók saját tapasztalatokat szerezhettek. A Grand Tour több évig tartott és bizonyos városok látogatása nem hiányozhatott belőle, így pl. Róma, Velence, Párizs, London vagy éppen Bécs. Ezek az úti célok voltak a legkedveltebbek, azonban az utazások egyedi tervezésen alapultak, tehát saját döntés alapján választották ki pontos úti céljaikat (Maczak 1982: 47-49).

Az egyetemeken tanulók száma a 16. és 17. században megnőtt. Nyugaton legfőképpen a magyarországi protestáns felekezetek magasabb rangú tagjai tanultak. A tanulmányi utazások alatt keletkezett levelek általában magyarul vagy latinul íródtak és a családnak vagy protektorhoz szóltak. A levelek személyes körülményekről szólnak, mint pl. az ott lakás helyzete, étkezés, pénzügyi helyzet és az öltözködés. A török hódoltság alatt Magyarország háromfelé szakadt 1526-tól a 17. század végéig. Éppen ezért Erdély 1686-ig önálló külpolitikával rendelkezett. A diplomaták ezért sokfelé utaztak, melyekről utazási naplót készítettek és főleg történeti és politikai szempontokat tartalmaznak (Maczak 1982: 194-195).

A 17. századtól megjelenik a fiatal utazók mellett egy másik csoport is az utazások során. Így egyre jobban elterjed az idősebb utazók (alacsony nemesi ranggal rendelkező vagy polgársághoz tartozó) felfedező útnak indulása, melynek fő oka látószögük bővítése lesz, ami szintén a tanulmányi utakhoz tartozik.

Az utazók nem csupán útnak indultak, hanem gondosan megtervezett utazásokról van szó, ahol a politikai helyzet és az utazók biztonsága előtérbe került. Az 1740-es évektől

befejeződtek az úgynevezett Grand Tour utazások, mert ekkor kezdődtek el az ausztriai örökösödési harcok és a 18. század közepétől a tanulmányi utak a felvilágosodott és polgáriasult világképet mutatták be, ahol azonban az utazások elveszítették udvari és feudális habitusukat (Maczak 1982: 50-52).

Döntő szerepet játszik az utazások során az idegen országok erkölcsi látnivalója (lásd legfőképpen Itália szerepét). Éppen ezért a velencei karnevál közben figyelmeztetnek a szerencsejáték veszélyeire is. Emellett az utazás vezetőjének szemtelensége, valamint a rossz étel is arra adnak okot, hogy az ott élőket negatív jelzőkkel illessék. A protestáns utazókban továbbá a velencei festőakadémiák aktmodelljei még inkább ellenszenvet keltenek, mert az utazók erkölcsösnek vallják magukat (Brenner 1989: 288).

A 18. század közepe óta Itália egyre jobban veszít népszerűségéből. A szülők nem akarják, hogy a nem felnőtt fiaik az ottani erkölcsi romlásnak részesei legyenek. Ebben a korban Itáliában nagy szerepet játszottak a különféle heteroszexuális perverzítások és ebből eredendően az országban a nyilvános szexualitás is megszokott volt. Itália már a 17. századtól kezdve veszített vonzerejéből, egyre kevesebb tudós kereste fel az országot iskolái miatt (Brenner 1989: 203).

A 18. század abban is különbözött, hogy a szórakoztató *Kavalierstour*ból tanulmányút lett. Ebben a korban az utazás biztonságosabb is lett, mert kevesebb háború dúlt és a különböző hitvallásokat is elismerték. Ettől kezdve a kocsi is kényelmesebb lett, még akkor is, ha a kiépített úthálózatokkal alig lehetett találkozni (Robel et.al 1980: 11). Ebben a korban tűnnek fel az első utazásra szakosodott eladók, ők bőröndökkel, ládákkal, kényelmes ruhákkal kereskednek és minden olyan portékával, ami kevés helyet foglal az utazás során. Így többek között az utazási irodalom és több az utazást segítő kellék is virágkorát éli. Minden társadalmi osztály talált magának való olvasmányt, mert egyre nagyobb volt a választék. Ennek ellenére a könyv nem volt elég a látottak helyettesítésére, ezek a tapasztalatszerzést nem tudták pótolni,

valamint az utazáson történetekre sem tudták az utazókat teljesen felkészíteni (Robel et.al 1980: 14-15). A Kavalierstour mellett a tanulmányi úthoz is fellelhető volt azoknak a városoknak/látnivalóknak a listája, amelyek kihagyhatatlannak bizonyultak. A 17. században ajánlott volt a nemesi ifjaknak Európa udvarainak látogatása, így Párizs, Madrid, Róma, Velence és Bécs. Párizs mind politikai, mind pedig szellemi tevékenységei miatt egyre fontosabb lett (Robel et.al 1980: 17).

7. Az útleírások a 17. és 18. századi Magyarországon

A 16. századtól kezdve a Magyar Királyság három részre szakadt. A 17. században éppen ezért az utazók nagy része az Erdélyi Fejedelemség, ill. a Habsburgok által vezetett Magyar Királyságból érkezett. Az sem elhanyagolható, hogy Erdélyben szabad volt négy különböző vallás gyakorlása is, így az utazások körülményeihez az is hozzátartozik, hogy a különböző vallásfelekezetek más céllal indultak gyakorta útnak (Murdock 2008: 121).

A korai 17. században a katolikus diákok nagy száma ausztriai, illetve itáliai egyetemeket keresett fel, a katolikus előjárók pedig Rómát és Velencét részesítették előnyben. A 17. század második felében a magyar főurak többsége ismét katolikus. Ezzel ellentétben a református és evangélikus utazók kedveltebb céljai a lutheránus egyetemek voltak Németországban, valamint később Hollandiában, ők legfőképpen észak-nyugat Európát látogatták. A protestáns utazók gyakorta vezettek naplót (napi bejegyzésekkel), peregrinációs albumokat vagy éppen hivatalos dokumentumok segítenek a róluk kialakult képek kialakításában (Murdock 2008: 122-124). A források több tudományág számára jelentenek fontos kiindulópontot, így a történetírás, valamint az irodalomtudomány is foglalkozik velük.

A 17. század magyar utazóinak legnagyobb része peregrinatio academica volt, miszerint az utazás „utile és dulce”, azaz kellemes és hasznos is. Így a nyugati egyetemek látogatása a műveltség szempontjából kapott fontos szerepet. Kétféle csoport figyelhető meg: az egyik a polgári származású, saját fejlődésük miatt utazó fiatalembereké, a másik csoport pedig fiatal arisztokratákat tartalmaz, akik a szüleik által gondosan megtervezett, nagyobb kísérettel az európai *Kavalierstour*t tették meg. Az arisztokrata utazók esetében a tapasztalatszerzés mellett a legfontosabb tevékenység a nyugat-európai politikai kapcsolatok ápolása volt (Kármán 2006: 74).

Az utazási írások érdekessége abban is rejlik, hogy Magyarországon a 16. századig latin volt a hivatalos nyelv és főleg a 18. századtól terjedtek el a magyar nyelvű irodalmi

írások. Tehát az utazási írások ebből a szempontból is érdekességnek számítanak. A köznyelv kialakulását az adott országban a klasszikus latin nyelv mellett általában még a stabil politikai helyzet gyorsítja fel (Murdock 2008: 17).

Továbbá a reformáció növelte a magyar nyelv elterjedését. Ekkor keletkeznek a magyar és más országok saját nyelvén létrejött naplók és önéletírások, később pedig az első magyar nyelvű újságok (Murdock 2008: 22).

A magyar utazókról nem valószínűsíthető, hogy sok apodemikával foglalkozó könyvet ismertek, annak ellenére, hogy az apodemikus irodalom virágkorát élte, amely az utazás módszertanával foglalkozott. Voltak kötetek amelyek azonban jobban elterjedtek és az utazókon kívül a polgárság polcain is megtekinthető volt. Azonban az útleírásokban az útmutató könyvek által közvetített látásmódra ismerhetünk rá, valamint a tárgyalt témák és tárgyalás módján is rajta hagyták bélyegüket a külföldi útleírók.

A tanító célzat erőteljesen befolyásolta az utazásokról szóló feljegyzéseket. Nagyrészt peregrinációs napló vagy levél. Az irodalomtörténeti nézetből nagyobb jelentőségű emlékirat-irodalom ebből a szempontból kisebb szerepet játszik. A diplomatautazók is kevés információval szolgálnak ebből a korszakból, mert levelezésükben keveset írnak a meglátogatott területekről (Kármán 2006: 75).

A régi magyar útleírások gazdagították a magyarság világképét és önismeretét. Az is feltűnik, hogy az utazási irodalom szövegei és az európai utazási elmélet között szoros a kapcsolat, de ezenfelül a sok magyarországi utazási elmélet is bele tartozik (Kovács 1990: 992-995).

Az utazási naplók nagy része nem jellemezhető különösebb stilisztikai erénnyel. Gyakran oldalakon át tartanak a leírások minden megjegyzés nélkül a meglátogatott városok középületeiről. Nem nehéz ezek között azonban megtalálni olyan sorokat, amelyek érzelmi töltésről tanúskodnak (lásd például Rhédei László írását). Egy valami feltűnik a magyar utazókról, méghozzá a magyar utazók érdektelensége ebben a korszakban a művészet iránt (Kármán 2006: 76). Az írás, valamint a kiadás intézményei és az oktatás azt jelenti, hogy a közép- és kelet európai írók munkája jól képzett

nemesek, arisztokraták tollából származik, melyet az olvasni tudó közönségnek szántak. Azonban az olvasók szintén az előkelő társadalomhoz tartoztak és persze nagyrészt a férfiközönség számára íródott (Murdock 2008: 11).

A magyar utazók nem mutatnak különösebb érdeklődést a mai értelemben vett műérték iránt, számukra az elkészítésükhöz szükséges pénz és munka mennyisége áll az érdeklődés középpontjában. Azonban a magyar utazók nem térnek el különösebben külföldi társaiktól, mert ebben az évszázadban csupán azok mutattak érdeklődést a művészetek iránt, akik maguk is ebben a témakörben dolgoztak. Az útikönyvek azonban fontos szerepet játszottak a közönség kiművelésében. A tézist, miszerint a magyar utazók nem különböztek nyugati társaiktól az is alátámasztja, hogy mind utazásuk módszertanában, mind pedig a meglátogatott helyek listájában alig találni eltérést (Kármán 2006:77).

Az az elmélet is felmerült, hogy azért nem írnak az utazók a képzőművészetről, mert erről már elég megjelent és nem akarták untatni olvasóikat. Így erről a témáról a kutatóknak sincs egyértelmű álláspontjuk, mégis többen azt tartják valószínűnek, hogy ebben az időben egyszerűen nem volt érdeklődés a művészetek iránt (Sándor 1990b: 7-9)

Az utazás volt az egyetlen, amely ebben az időben lehetővé tette a tudás cseréjét. Az egyetemek a kor találkozási pontjai voltak, hiszen Európa minden tájáról érkeztek a diákok. A peregrinációt megjáró diákok voltak azok, akik sok új könyvet hoztak be az országba és közülük sok megtalálható a polgárok polcain is. Az apodémia 16-18. század között fontos szerepet töltött be a felső társadalomban, amely a Kavalierstour-t és peregrinatio academica-t megtevő fiatal férfiak utazásait jelenti. Ezek a művek sok különféle témát foglaltak össze egy könyvben, így az utazás definícióját, a pro és kontra érveket az utazáshoz, orvosi és lelki tanácsokat, a meglátogatott országok, népek rövid bemutatását, valamint arra is utal, hogy az utazók tegyenek megfigyeléseket és vezessenek naplót (Mizera 2010: 333-338).

Az utazóknak, mint minden korban, ekkor is meg kell küzdeniük az idegenség érzésével. Az idegenségérzést gyakran további elemek fokozták és sok magyar utazó említi, hogy a határt átlépve ruhát kellett cserélniük, ami alkalmazkodásukban nagy segítségükre volt (Kármán 2006: 77-78).

Európa az utazók számára nem csupán egy csodás világot nyit meg, hanem veszélyeket és erköcstelenséget is rejt magában. Szinte minden utazó beszámol ivásatról, prostitúcióról és hasonlókról. Ha az utazók magyar emberekkel találkoznak mindjárt jobban, otthonosabban érzik magukat külföldön. Európa a politikai feszültségek mellett a különböző vallási felekezetek miatt is több részre volt szakadva (Murdock 2008: 135-136).

Érdekesség az is, hogy a 17. századi utazók kevésbé hasonlították a látottakat hazájukhoz, inkább más nyugati városokhoz. Így például Esterházy Pál számára minden későbbi viszonyítási alapot Bécs jelent, hozzá hasonlítja a többi látnivalót (Kármán 2006:79). Ami feltűnő, hogy ebben a században hiányzik a reflexiónak az a típusa, amikor az utazó az otthon látott és tapasztalt helyzetet hasonlítja össze a külföldön látottakkal, melyekből a későbbiek folyamán kevésbé hízalgó következtetéseket tud levonni. Ez a megállapítás azonban nem csak a korabeli utazási irodalomra érvényes, hanem a kor memoárirodalmára is, erre találunk példát Bethlen Miklós *Önéletírásában* is: ahol gyakran bírálja műveletlen és tudatlan erdélyi kortársait is, azonban egyszer sem hasonlítja össze az általa meglátogatott helyeket hazája elmaradottságával (Kármán 2006: 80).

Apáczai Csere János talán az egyetlen, aki a 17. században összehasonlítja a hazai viszonyokat a külföldivel. Ő az egyetlen, akinek erre valamilyen szinten szüksége van, hiszen az itthoni viszonyok elmaradottságával akarta iskolareformjának szükségességét alátámasztani, ill. pénzt nyerni hozzá. A 17. században tehát a városok és emberek bemutatásairól olvashatunk, de a külföldi helyzet összehasonlítása a magyar viszonyokkal ekkor még nem használt metóduş a naplók, útleírások megírásánál (Murdock 2008: 128).

Az utazók természetesen észlelték a nyugati országok anyagi, szellemi gazdagságát saját országaikkal szemben. Azonban az állapotok összehasonlítása nem játszott

fontos szerepet ekkor, hacsak nem különleges okuk van rá és ez által akarnak valamire rámutatni/ hasznot akarnak belőle húzni, hogy így kapjanak különféle támogatást épülő iskolához stb. (Kármán 2006: 91).

Több szöveghelyet is találunk ebből a korszakból, amikor a magyar utazók más nemzetek ruházkodását, étkezési szokásait stb. bírálják, így nem meglepő az sem, hogy több olyan szövegrészt is találunk, ahol a meglátogatott helyek rossz erkölcséről tesznek megjegyzést. Erre talán az itáliai példák a legismertebbek, hiszen a 17. századtól kezdve ismert tény, hogy az itáliai városokba nem szívesen küldtek tanulni vágyó diákokat, mert azoknak elzüllésétől tartottak, ugyanis a városok tele voltak bordélyházakkal (Kármán 2006:82). Mellette persze további városokból is ismert példákat lehetne felsorolni, ha csak azt nézzük, hogy Bécsben az egyik utazó a balett-táncosok rövidke öltözkését is erkölcstelennek tartotta.

Az erdélyi magyar kultúra aranykora a 17. század végén szakad meg, amikor a Habsburgok veszik át az uralmat és a rekatolizáció újra kezdetét veszi. Azonban az erdélyi tradíció folytatódik és a levél-, ill. önéletírók virágkora a 18. századig tart. Európa az utazók számára is több részre szakadt a különböző vallási felekezetek által, így a magyar utazók is vallási hovatartozásuk által választották ki utazási céljaikat (Murdock 2008: 69).

Már a korábbiakban említett besorolás a magyar utazókra is érvényes, így a következő okokból utaztak a 18. században a legtöbben: nemesi tanulmányút, diplomáciai utazás, hivatali utazás vagy tanulmányút miatt. A magyar utazókra a 18. században inkább a hivatali utazás saját kezdeményezésre való formája volt elterjedt.

A 18. századtól egyre jobban fellelhető, hogy az utazók származásuktól függően különböző megfigyeléseket tesznek, hiszen a magyarországi vagy Habsburg Birodalomban élő személyek mindent más szempontból írtak le. Az itt vizsgált írások zöme azáltal is összefügg, hogy a legtöbb író erdélyi származású. A források mind különbözőek, hiszen függött ez attól, hogy mi volt a napló célja, ki volt a címzettje és milyen nyelven íródott. Hiszen, ha a 18. századot vizsgáljuk a legtöbb útinapló német nyelven íródott, valamint a főnemesség a levelezéseken kívül gyakran az útinaplókat is

franciául írta. A korábbi évszázadokkal ellentétben viszont ettől a századtól kezdve a latin mellett egyre több magyar nyelvű írás jelenik meg (Kulcsár 2006: 107).

A 18. század abban is különbözik az előző évszázadoktól, hogy a magyarországi kutatások általánosságban a protestáns nemesifjak külföldi utazásait és kíséretük munkáit vizsgálják és jelentetik meg. Ebben nem sokban különbözik az itt tárgyalt művek sora sem, csupán abban, hogy nem csupán ifjak külföldi utazásait vizsgáljuk, hanem nemesekét vagy diplomatáikét is. Ami viszont feltűnik ezeknél az utazásoknál, hogy a magyar polgárság kevésbé volt fejlett, nem úgy, mint nyugat-európai társai, így ők inkább csak, mint kísérők láttak világot (Kulcsár 2006: 112-113).

Az is érdekességnek számít, hogy diplomata utakat kevésbé folytattak magyarok, inkább csak, mint a Habsburg uralkodók alkalmazottjai volt lehetőség utazásokra, mivel a magyarok ebben az időben nem végezhetek külön külpolitikát.

A 18. századdal kapcsolatban tehát sok érdekes írást lehet akár levéltárak és könyvtárak mélyén találni, de sok már kiadott könyv sem kapott akkora figyelmet, amelyek szintén fontos források lehetnek új kutatások során (Kulcsár 2006: 119).

7.1 Műfajtörténeti keletkezés Magyarországon

Az első magyar nyelvű utazási leírás 1620-ban jelenik meg („Europica varietas” címmel), előtte az utazási leírások latin nyelven íródtak. A 17. és 18. században a magyar utazók száma ismét megnövekedett Európában, mert az ország felszabadult a török elnyomás alól. Az utazások célja azonban gyakorta különbözött a többi európai néptől, mert a magyar utazók különös érdeklődést mutattak a Nyugat-európai földművelés és modern technikák eltanulásában (Maczak 1982: 196-198). Érdekes azonban, hogy az itt vizsgált művek keveset foglalkoznak az itt említett technikákkal és inkább az épületek, városok kinézetével, valamint az emberek szokásaival foglalkoznak. Valószínűleg, mert diplomata utazásaik során nem tudtak ezzel sokat foglalkozni.

Elvértve a 17. század közepétől az önéletírásokban is találkozunk utazási leírásokkal. Kemény János és Bethlen Miklós memoárjaiban is hosszabb leírások találhatóak a

tanulmányi útjaikról és diplomatautazásaikról külföldön. Ezek kultúratörténeti szempontokat helyeznek előtérbe, valamint az ottani életről számolnak be. Az önéletírások nagy része csak a 19. század közepétől ismert az olvasóközönség számára (Maczak 1982: 195-197).

Az európai utazási irodalom magyar résztvevőit a 17. és 18. században a következő négy nagy csoportba oszthatjuk:

1. magánlevelek magyar diákoktól külföldi tanulmányaik idejéből
2. diplomaták napi bejegyzései
3. memoárok
4. utazási leírások, amelyek önálló irodalmi műfajnak számítanak (Maczak 1982: 193).

Egy, a 18. század végén megjelent utazáselméleti esszé is jól mutatja, hogy milyen fontos szerepet töltött be az utazás. Takáts József „A hazai utazásról” című (1798) művében főleg a magyar utazás legfontosabb jellemzőit és céljait mutatja be a nevelők számára. Érdekesség, hogy saját tapasztalatai mellett más forrásokat is felhasznál, így az itt bemutatott Sándor István (Bécs leírása) és Kászonyi András (Velence bemutatása) műveit is felhasználja. Azonban az ő írása is jóval halála után talált magának kiadót, először 1882-ben adtak ki egy fragmentumot. Az esszé jól bemutatja a magyar utazások külföld-centrikusságát és arra is figyelmet fordít, hogy az utazás során keveseknek sikerül a hazájukkal kapcsolatos kérdéseket megválaszolniuk. Ez jól érezhető, hiszen az itt vizsgált szövegekben is alig találhatók összehasonlítások a kiindulási hely és utazási helyek között. Takáts jól érezhetően azt bírálja, hogy sokan nem ismerik a saját hazájukat sem és külföldön keresik a szép tájakat, épületeket, azonban az ifjú nemesek így kevesebbet tudtak tanulni, mert az alaptudás hiányzott a saját hazájukkal kapcsolatban, melyet a következő példa is jól mutat:

„A’ Magyaroknál sem volt szokatlan dolog, hogy az Úri ’s vagyonos Szülők külső Tartományokban utaztassák Fijaikat, mindek utánna Hazájokban részint vagy egészen elvégezték tanulásaikat. Ditséretes volt a’ szándék, valamint kedvező az alkalmatosság a’ nagyobb tökéletességre. Ugyan is az ifjú embernek a’ szép tapasztalás által, nyilhatott szeme’s esze, tágúlhatott tudománnya; és így vissza térvén szülő földjére, mint egy a’ virágos réteken meg rakodott gondos

méhetske, valami szükségést, hasznost, 's szépet látott a' külső Nemzeteknél, el hozhatta magával Hazája' hasznára vagy díszére." (Jancsó 1944: 81).

7.2 Apodémikus irodalom

A nemesi tanulmányútra az is jellemző, hogy a társadalmi kapcsolatok építése és ápolása, vagyis az ismert személyek meglátogatása volt a középpontban. Ezek mellett a magyar utazási irodalom kialakulásában nagy szerepet játszott még az apodémikus irodalom. Az utazás elméleti és apodémikus irodalom még egyszer megerősíti a feltevést, hogy Magyarországra is elérkezett egy új műfaj, az utazási irodalom (Stohl 2012: 22-24).

Ha valaki végigtanulmányozza az elmúlt négyszáz évben született, utazásról szóló elméleti szakirodalmat, a szerzők között csak elvétve bukkan magyarországi illetőségű személyek neveire, akik szintén leggyakrabban a német kisebbséghez tartoztak, azaz hungarusnak nevezhetőek. Három fontos személy, akik magyar vonatkozású apodémikus irodalommal foglalkoztak a 17. és 18. században Dávid Frölich, Martin Schmeitzel és a kevésbé ismert Christop Daniel Klesch. Róluk azonban tudni kell, hogy műveik legtöbbje világnyelven latinul, illetve németül jelent meg. Ennek ellenére rövid bemutatást nyer *Frölich* műve, mert az utazási irodalom gondos vizsgálatánál elhanyagolhatatlan, hogy egy az apodémikus műfaj számára jelentős magyar vonatkozású írás is rövid bemutatást nyerjen.

Ez az útikönyv két részre tagolódik, az első rész az utazás problémáit taglalja, tanácsokat és hasznos információkat tartalmaz az utazáshoz. A második részben pedig az utazási földrajzot és történelmet mutatja be, amihez egy utazási naptár is tartozik, valamint az elengedhetetlen úti imádságok és énekek is megtalálhatóak benne. Ezt a módszertani könyvet Frölichus Dávid állította össze, eszerint az összeállítás különféle olvasmányok, beszélgetések és tapasztalatok által született, melynek nyelve ebben az esetben latin. Érdekesség az is, hogy több mindennel foglalkozott, így matematikus, geográfus, csillagász és kalendáriumkészítő volt. Különösen a kalendáriumai által lett híres, valamint a Tátra megmászásával és az arról készített leírásával. Több tekintetben is a kor tudósai előtt jár, így pl. alpinista vándorlását, mint természettudós mutatja be a korral ellentétben, amikor is a saját tapasztalatokról való beszámolás

ritkának tűnt. Később III. Ferdinánd kitüntette őt a „császári és királyi matematikus” címmel. A könyvet Ulmban adták ki, Wolfgang Endterus költségére. Frölich írása habár latinul jelent meg, ebben a korban nem számított különlegességnek. Azért kerül rövid bemutatásra, mert egy ismert apodémikus műről van szó abból a korból, amikor a magyar utazók külföldi utazásai egyre jobban megnőttek, és maguk is tervezték utazásaikat és ez a mű is ismert lehetett számukra. Az első rész jelen kiadásbeli fordításai Pirnát Antal példányából készültek.

Az első rész a következőben leírt problémakörökkel foglalkozik, így, mint egy külföldön is megszokott útikönyv bemutatja, hogy mi az utazás. Ezek szerint az utazók arra törekcsenek, hogy idegen helyeket látogassanak és ismerjenek meg. Emellett persze az utazás azt is magában foglalja, hogy a haza, illetve saját számukra hasznos információkat gyűjtsenek össze és jó esetben ezekről feljegyzéseket is készítsenek. Az utazás szó eredetét is megpróbálja a külföldön már jól ismert példák alapján bemutatni, amely a rómaiaktól származik, amit peregrinatónak neveztek, azaz idegen földön vezet keresztül, vagy azon kell áthaladni. Ez a magyar utazók körében is elterjedt, főleg a peregrinatio academica során. A görög megfelelője pedig *taxídia*, azaz a te népedtől való utazás más népekhez. Az is megtalálható a könyvben, hogy az utazásra „érett korú férfiak”, vagy pedig egészséges fiatal férfiak alkalmasak, akiknek jó a lábuk, tudnak úszni és persze van hozzá elég pénzük, mert az utazás és annak előkészületei sok kiadással járnak. Elsősorban azok utazzanak, akik nyelveket akarnak tanulni, tudományokat és jó szokásokat akarnak elsajátítani. Fontos, hogy ne legyenek könnyen félrevezethetőek és óvakodjanak a rossz társaságtól, azaz már ismerjék saját életmódjukat. Ezért fontos, hogy az ifjú férfiakkal még egy kísérő is úton legyen, mert ebben az esetben gyakran csinálnának az ifjak bolondságokat, ennek elkerülése végett vannak a segédek. További tulajdonságok felsorolása veszi kezdetét, ami arra utal, hogy az utazásokat csak olyan személyek kezdjék meg, akik türelmesek, szerények és ellen tudnak állni a csábításnak stb. Ez arra ad utalást, hogy az utazások nagy kihívást jelentek, és azok induljanak csak útnak, akik ezeket a megpróbáltatásokat kiállják. A várakozásoknak megfelelően a 17. században a nők nem számítottak az utazó közönség közé, és említést sem tesz róluk (Frölich 1990: 62-64).

Takáts Józseffel ellentétben Frölich hangsúlyozza a külföldi utazások fontosságát, mert akik a hazán kívül nem látnak mást, „örökre gyermekek maradnak”. Az utazás által sok jó tulajdonságot lehet szerezni, így bölcsességet, türelmet, önuralmat, műveltséget stb., azonban, akik otthon maradnak őket műveletlennek, durvának, butának, minden emberségtől, vendégszeretettől távolinak jellemzi, valamint az evés, szerencsejáték és lustálkodás rabjainak, akiket sokféle élvezet rontott meg és sosem kerültek más népekkel kapcsolatba. Ez a rész is jól észrevehetően teli van sztereotípiákkal és túlzásokkal, mert gyakran olvasható a külföldön járt utazókról, hogy bűnbe esnek, legyen szó kártyázásról, ivásról, evésről vagy éppen a női bájokról. Valamint jól érezhetően meg van minden ország, város saját rossz szokása, azaz ez nem csupán a magyar honban található meg, mégis Frölich a külföldre utazást lényegesnek találja: „Boldog, aki sokféle szokást és várost látott, / Így tud hasznót hajtani hazájának.” (Frölich 1990: 65).

Természetesen vannak az utazásoknak ellenzői is, akik nem csak pozitív hatásokat említenek. Az utazásról negatív véleményt mondók általában azt neheztelik, hogy az utazások sok kellemetlenséggel és veszéllyel járnak, valamint az utasokat különböző betegségek fenyegetik. Legfőképpen a Germániába való utazást propagálják, mert ott minden tudomány és látnivaló megtalálható ellentétben Itáliával, Galliával vagy Hispániával. Ez is jól mutatja, hogy Itália a 17. századtól kezdve veszít vonzerejéből a tanulmányok folytatása szempontjából (Frölich 1990: 69-70).

Fontos, hogy az utazás előkészítése egy hosszadalmas folyamat, ennek keretében az utazóknak a különböző népek történelmét már előtte meg kell ismerniük és fel kell jegyezniük. A földrajzi térképek ismerete és használata már az utazás előtt szükséges és előre meg kell tervezni, hogy melyik útvonalon, városon keresztül akarnak utazni. A könyvek száma az utazás alatt kevés legyen, a legfontosabb egy imádságos- és énekeskönyv, valamint egy kalendárium, amely tartalmazza a vásárokat, ünnepeket. Emellett egy papírtömb, amire fel lehet jegyezni a látottakat. Az útikönyv is fontos a meglátogatandó helyekről, valamint a tanulságos történetek, és egy filozófiai könyvet is ajánlott bepakolni, ami a tanulmányokhoz illeszkedik, hiszen az olvasás az egyik

legszórakoztatóbb időtöltés az utazás során, melyet több forrás is alátámaszt. Úti célból és időpontból pedig van elegendő, mindenki megtalálja a kedvére valót, így aki a tenger úrnőjét akarja látni Velence a megfelelő hely, de ha pompában is szeretne részt venni, akkor mindenképpen Úr napja a megfelelő Velence látogatására. Ezt sok másik útikönyv is leírja, ilyenkor a város nagyon zsúfolt és tele van látogatókkal.

Az utazás során az ismert személyek, legfőképpen férfiak meglátogatását is előtérbe kell helyezni. A barátságok kötése is egy fontos folyamat, ezekből később az utazónak még haszna válhat, valamint az ott élők örülnek, ha az utasoknak mesélni tudnak a városról vagy a régen történt dolgokról, ebből persze az utazónak is nagy hasznuk származik (Frölich 1990: 81-82).

Az útikönyv mellett levelekkel is találkozunk ebből a korból, amikor is a legfontosabb az volt, hogy segítséget nyújtsanak a fiatal utazók számára. Így gyakran találhatók írások az édesapáktól fiaiknak, ill. nevelőiknek vagy kísérőiknek. Lásd ehhez például Bethlen Gábor: „Utazási instrukciók” vagy Nadányi Mihály: „Utasítás az ifjú Nadányi Jánosnak” leveleit a 17. századból. Ezek a példák is jól mutatják, hogy az utazási irodalom és annak különböző műfajai Magyarországon is megtalálhatóak voltak, ugyan időrendben később, mint európai társaik írásai.

8. A kiválasztott útleírók bemutatása

Ebben a fejezetben az útleírók rövid bemutatásra kerülnek, ugyanis ebben a korszakban még elhanyagolhatatlan, hogy családi hátterüket megismerjük, mert írni és feljegyzéseket készíteni csak a jobb családból származók számára volt lehetséges, ahogyan az utazás is. Elsőként a Bécsről készült leírások szerzői kerülnek rövid bemutatásra, majd a Velencéről beszámolók. Ezekből kiderül az, hogy mi volt az utazások célja és miért hagytak hátra feljegyzéseket.

8.1 Bécsi utazók

8.1.1 Rhédei László

Rhédey Ferenc erdélyi fejedelem fia László, aki 1636-ban született, szintén államférfinak neveltek, főispán lett. Ehhez a tevékenységhez hozzátartoztak a külföldön tartózkodások is, egyszer jár Ausztriában. Valószínűleg az 1650-es évek végén kezdett írni, egy az életére visszatekintő művet, melybe belefoglalta a bécsi utazása alatt írt naplóját is. Írását pontosan fiatalkori keresetlen őszintesége teszi érdekessé. Bécsi naplóbejegyzéseit is a rácsodálkozás jellemzi, igazi turistaként viselkedik, főleg az épületek száma nyugtázza őt le teljesen. Írásait azonban csak a 19. század közepén adták ki, Vass József (Gróf Rhédei László Naplója) naplója első részét, valamint Nagy Iván az 1870-es években (Történeti maradványai) címen jelentette meg naplójának folytatását, valamint leveleit. Ezek az információk Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái című online kiadásából származnak.

8.1.2 Székely László

Székely 1716-ban született, árván kerül Erdélybe, ahol gyors karriert fut be önerőből. Iskolázottságáról alig tudunk valamit, csupán azt, hogy tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban kezdte meg, ahol 1723 és 1727 között tanult. Ezután öccsével, Ádámmal együtt két évre Nagyszebenbe kerül, ahol német nyelvtudását gyarapította. Ez a két év azért is fontos, mert az itt töltött időnek nagy hasznát veszi majd 1743–1744-ben tett

bécsi utazása idején. Nagyszebenből visszakerül Nagyenyedre, ahol 1733-ban fejezi be tanulmányait, és további évekre a kollégiumban marad, mint tisztviselő. Életének nagy élménye azonban említett bécsi utazása és annak lejegyzése (Németh 2007:191-192).

Az egyik legszórakoztatóbb leírást nála találjuk meg, aki kisebb változtatásokat is tett szövegében, ill. utólag kiegészítette azzal, amit akkor elfelejtett feljegyezni vagy nem vélte olyan fontosnak. Székely egy a 17. század végén gyors és sikeres karriert befutó, Magyarországról Erdélybe került nemesi családból származott. Egész életében megfelelési vágygal küzdött, valamint, hogy igazodni tudjon a nagyhatományú főrangú családokhoz. Erdélyben kisebb hivatali pozíciókat töltött be, ezen kívül azonban életének legérdekesebb eseménye valóban az, amikor eljut Bécsbe. Ez a Bécsről írt beszámoló is része egyetlen nagyobb művének, az 1007 lapot számláló önéletírásának, melynek kézírata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Írását inkább helyzetrajznak lehet tekinteni, mint sem utazási beszámolóknak, hiszen bécsi tartózkodására sokkal több mondanivalót fordít, mint magára az utazásra.

Az sem meglepő, hogy erről a könyvről nem jelent meg újabb értékelés a múlt századi híradások óta, hiszen a kézirat magángyűjteményben volt, és csak 1972-be került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába. Életéről oly annyira keveset tudunk, hogy még Szinnyi is csak öccséről tesz megjegyzést. Családjának több generációja is ismert és nem csak az önéletrajzából. Így tudunk nagyapjáról és apjáról is, akinek harmadik házasságából Rhédei Katával született fia Székely László, aki hamarosan árva is maradt. Önéletírása ellenére is, öccse Ádám jóval ismertebb Locke fordítása révén (Németh 1986: 610-611).

Székely László az önéletírását, illetve annak kéziratát maga is elnevezte méghozzá következőképpen:

„Gróff Székely László Élete: Az az: Eredetének, Eleinek, Születtetésének, Neveltetésének, Ifjúságának, a ez idők alatt lött Világi Viszontagságainak leírása. Melljet kezdett Irni Életének 47-dik Esztendejébenn, 1763.” (Németh 1986: 617)

Jól látható már a címből is, hogy Székely Bethlen Miklóshoz hasonlóan egy önéletírást hagyott hátra. Az is valószínűsíthető, hogy Székely mások munkáját veszi például,

mivel nem túlságosan művelt és írói gyakorlata sincsen. Munkájánál nagy bizonyossággal Bethlen önéletírását vette segítségül, hiszen jól ismerte ezt a művet és többször hivatkozik is rá. Azonban írói tehetsége sok apró és fontos pontban elmarad Bethlenétől (Németh 1986: 618).

Önéletírása sokoldalú és több műfajt is egybe foglal, így nem meglepő, hogy a 250 lapot számláló útinaplója (Bétsi Utazásomról) is itt kap helyet. Székely bevezetésében azt is leírja, hogy napi feljegyzéseit használja az önéletírás megírásához:

„Meljről ugj gondolkozzál Kegyes Olvasó, hogj ebben nints minden ugj rendibe szendve, s le írva, a mint kellene, hanem mint naponként láttam, s hallotam, s a mik azokban akkor eszembe juthattak és aszt akkor az erről irt különös két darabból alló Itinerariumomba le irtam (Elég volt ez akkor annyi aetasra) már penig most Egész Életem le írásába tsak aszt lehetett bé írnom, amit akkor imigj amúgj feljegyeztem volt, mellj is következik eszerint.” (Székely 1989: 268)

Valóban követi írásában a leírt felosztást, napról napra leírja az utazás következő állomásait és az aznapi látogatásokat, azonban részben eltér a bevezetésben leírtaktól. Így lehetséges az, hogy a fontosabb történésekről részletes leírást kap az olvasó. Ezeket azonban nem csak napi sorrendben írja le, hanem hozzáfűzi az újonnan szerzett ismereteit is és így gyakran törések keletkeznek írásában. Életéről keveset tudunk meg írásaiból, mert ahogyan tanulmányairól, későbbi kulturális élményeiről sem számol be Bécsben sem. Itt is inkább csak az események és a látnivalók keltik fel érdeklődését. Azonban az említett intellektuális tapasztalatok ellenére is, a naiv rácsodálkozása és az apró történések feljegyzése élvezhető olvasmánnyá teszik írását. A 12 napos útról Székely a városok nevén kívül másról nem számol be, inkább a postakocsival megtett út technikai körülményeit írja le, valamint a Dunán való átkelésről ír, amelyen Kászonyi Andráshoz hasonlóan nagy félelme volt. Székelyt Bécs látványa teljesen magával ragadja, ami abból a szempontból is érdekes, hogy ő is egy olyan utazó, aki Bécs mellett Velencében is járt, így valóban össze tudja hasonlítani a két várost, Bécset fejlettebbnek látja. Ez a meglátás Kászonyi tollából származik.

Bécs leírásában nagy segítségére lehettek volna a német nyelvű városleírások, hiszen jól beszélte a nyelvet. Ő azonban inkább személyes tapasztalatait és Bécsben járt

ismerősei közléseit használja fel. Ez adja azonban írásának a frissességet, mert így tudta a száraz adatszerűséget elkerülni a városleírásban (Németh 1986: 625-632).

8.1.3 Pekri Polyxéna

Pekri Polyxéna, Pekri Lőrincz lánya és annak halála után Dániel István, főkirálybíró felesége. Anyja Pekri Polixéna, anyai nagyanyja pedig az egyik első magyar költőnő, Petrőczy Kata Szidónia volt. A családon belül az egyes generációk közti műveltségbeli különbségre utal Pekri Polixéna bécsi útjáról készült naplója. A szöveg magyar, de kiderül belőle, hogy az asszony az uralkodóval latinul beszélt, a német szavakat viszont fonetikusán jegyezte le. Schönbrunn például Senprun-nak írja. Daniel Istvánné 1745 májusától szeptember közepéig tartózkodott Bécsben férjével és fiával, aki ekkor már hosszabb ideje a császárvárosban élt. Útinaplójába 1745. május 1-től október 2-ig jegyezte le élményeit és a bécsi eseményeken kívül a hazafelé vezető utat is leírta. Naplóját Kelemen Lajos adta ki 1913-ban (vö. László 2008).

8.2 Velencei utazók

8.2.1 Batthyány Kristóf és inasa

Batthyány Kristóf 1637-ben született Németújváron, a mai Burgenland területén. Apja Batthyányi Ádám, aki Zrínyi Miklós legjobb barátja volt és Nádasdy Ferencsel együtt II. Rákóczi György hívei közé tartoztak. Ebből adódóan Kristóf utazását is Nádasdy készítette elő, így lehet, hogy az útleírás számára készült. Öccsével együtt Sopronba jártak iskolába, majd Grazban tanultak, azonban egyik helyen sem voltak túl jó tanulók. 1650-től azonban nem kellett oda járnia, mivel a király kamarása lett. Batthyány utazása 1657 és 1658 között tartott. Az utazás során lehetősége nyílt a viselkedési formák eltanulására. Első nagyobb útját Prágába tette, majd Németországba és Itáliába vezetett útja, melyekkel lezárta tanulmányait. Ezeken az utazásokon templomokat, fegyvertárakat és színházakat ismert meg, vagyis fontos feladatai mellett még így is jutott ideje a látványosságokra is (Fazekas 1996: 102-105).

Az utazási naplót azonban nem ő, hanem feltehetőleg egy inasa vezette és vetette papírra, aki egyedül és minden valószínűség szerint útikönyv nélkül dolgozott. Azonban ezt az írást is az teszi érdekessé, hogy saját élményeiket mutatja be, nem csupán unalmas felsorolásokból áll, hanem az inas rácsodálkozása teszi ezt a könyvet jól olvashatóvá. Az is elképzelhető, hogy az útleírás Nádasdynak készült, aki az egész utat patronálta (Nádasdy lányát, Krisztát akarta feleségül venni, ami azonban meghiúsult). Batthyány utazása azonban nem csak tanulmányi út volt, hanem részben zarándoklat és diplomata utazás is. Az is lehetséges, hogy politikai tárgyalásokat is folytatott a fiatal Batthyány, ezeket azonban nem lehet tudni, mert azokon nem vehetett részt az inas bizalmas jellegük miatt. Ez az írás jól mutatja, hogy a magyar főnemesek, illetve gyermekeik taníttatása nem különbözik a vagyonos európaiaktól, hiszen hozzájuk hasonlóan a magyar ifjak is európai tanulmányi úttal zárták le tanulmányaikat. Ebben ugyan Batthyány kivételt jelent, mert ekkor már nem folytatott tanulmányokat, azonban semmiképpen sem volt a magyarság elmaradva Európától, hanem annak részét képezte. Az itenárium 1988-ban jelent meg Szelestei kísézőtanulmányával (Szelestei 1988: 8-9).

Az inas az indulás napjától kezdve írta a naplót és a történéseket kronológiai sorrendben, nem pedig fontosságuk szerint rögzíti. A vándorlás a Kavalierstour szabályai szerint zajlott le, azonban hosszú távú fejlődést nem hozott Batthyány számára, mert nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, már utazása előtt is borívó hírében állt. Az utazás során kihagyhatatlan volt a templomlátogatás, a híres kertek bejárása, valamint a városok bebarangolása (Kovács 1988: 179).

8.2.2 Bethlen Mihály

1673-ban született Bethlen Mihály, aki irodalmi család leszármazottja, apja Bethlen Miklós a híres kancellár és önéletíró. Nagypja pedig Bethlen János, aki a 17. századi Erdély történelmét jegyezte le. Korai életkoráról kevés közvetett bizonyíték áll az utókor rendelkezésére, megbízhatóbb információkat arról a négy évről lehet tudni, amelyeket tanulmányai befejezése miatt külföldön töltött. Ezt is azért lehet tudni, mert élete eseményeiről egy peregrinációs naplót írt *Itáliai útinapló* címen, ami 1694-el van datálva. Aktív politikai ember apja kívánsága ellenére sosem lesz belőle, 1702-

től apja lemondása után megkapja annak főispánsági helyét, de a szabadságharc történései miatt Brassóba menekül, ahol 1706-ban meghal. A Brassóban élő krónikás, Cserei Mihály így jegyzi fel Mihály halálát: „Gróff Bethlen Mihály, Miklós fia itt Brassóban meghala, a testét kivivék Zabolára, s ott temeték el; nem az apja esze vala nála, örökké ivutt, már az elméje is megtébolkodott vala a sok borital miatt”.³

8.2.3 Bethlen Miklós

Bethlen Miklós 1642-ben született Kisbún, Bethlen János történetíró és Váradi Borbála gyermekeként. Egészen gyerekkorától fogva tudunk minden történéséről, élményéről és érzelmeiről. Egy igen érdekes és kalandokkal teli életnek lehetünk „szemtanúi”. Sok nagy történelmi személy is felbukkan írásában, melyek közül két ember megemlézése fontos, az egyik legkedvesebb tanítója, a másik pedig Zrínyi Miklós, aki mellett katonai neveltetésén akart javítani, azonban kevés időt tudott nagy „idoljával” tölteni annak vadászbalesete miatt, melynek ő is szemtanúja volt. Az is kiderül, hogy tanítója is több volt, de legkedvesebb mind közül Apáczai Csere János. Ő tűzi ki céljaként, hogy a diákok minél többféle témában legyenek jártasak, valamint az anyanyelvi oktatás bevezetését is támogatja. Fő műve 1708 és 1710 között készült el bécsi fogságában, mely sokban különbözik elődeitől, főleg, hogy jellemrajzai nagyon pontosak, valamint drámai elbeszélései is hitelesnek tűnnek az olvasó számára, még akkor is, ha olykor „az elméje igen elragadja a pennáját”. 1668-ban feleségül veszi Kun Ilonát, azonban hosszú ideig nem volt problémamentes életük, mert 10 év után börtönbe kerül. Kiszabadulása után egyre magasabb beosztásokat kap, így lesz belőle tanácsúr, generális, kancellár és végül gróf. 1704-ben ismét börtönbe kerül, most Szebenben, egészen 1708-ig, majd ettől fogva Bécsben raboskodik és ott is hal meg. 1716-ban meghal második felesége is (Rhédei Júlia), de Bethlen is csak kevéssel éli őt túl és szintén még 1716-ban meghalt (Kovács 2003: 385-390).

Műve az egyik legismertebb önéletírás a magyar irodalomban, *Élete leírása magától*, éppen ezért fontos volt, hogy egy részlete itt is szerepet kapjon. Velencei utazását 1664-ben tette meg, így még a 17. századi leírások közé soroljuk.

³ vö.: http://www.magyarhuszar.hu/ketpogany/lexikon/bio_bethlen_mihaly.htm

8.2.4 Sándor István

Sándor István 1750-ben született Nyitrán, a tekintélyes Sándor-família sarjaként. Sokoldalú tudósról van szó, akit polihisztként tartanak számon, hiszen működését számon tartja az irodalomtörténet, nyelvtudomány és a művészettörténet is. Túlzás nélkül legismertebb műve a „Magyar Könyvesház”, amelyben összegezte mindazt, amit a 18. század a hazai bibliográfiában felmutatott és hihetetlen érdeklődése is alátámasztja, hogy vitatatlannal a felvilágosodás embere. Erre jó példa az is, hogy előfizetője lett az első magyar nyelvű újságnak a *Magyar Hírmondónak*. 1780-ban székhelyét is áttette egy másik városba és az akkori kor kulturális centrumába, Bécsbe költözött. Emellett érdeklődési köre nagy volt és éppen ezért gyakorta tett külföldi utazásokat is. 1785-ben Felső-Olaszországba utazott és a következő években is bejárta több országot, melyekről 1793-ban jelentette meg úti beszámolóját a neve feltüntetése nélkül, *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei* címen. A könyvet eleven szemlélet, kíváncsiság és jó megfigyelőképesség jellemzi, amelyben itáliai utazásai is találhatóak. Életében hat évet utazással töltött, amelyet le is jegyzett és ezzel megszületett a sokak által vélt első magyar nyelvű útikalauz. Az útikalauzban megpróbál sokrétűen beszámolni a meglátogatott országokról, így ír a társadalomról, városaikról, az emberekről, vallásukról, de ezek mellett említést tesz a műemlékekről is, valamint színházról is. Utazásait előre megtervezte, melyekhez a külföldi útikönyvek sem hiányozhattak. Ellentétben társaival, írásaiban alig találunk személyes információkat róla (Nagy 2010: 169-171).

Az itáliai utazás egy része Velencével foglalkozik, ami ebben a munkában fontos forrásanyagnak számít (Pogány 2003: 719-721).

8.2.5 Tót-Várad Kászonyi András

A velencei útleírásoknál az olvasóknak nagyok az elvárásai, így egy jobb könyvnél ebben az időben is azt remélik, hogy a nevezetességek bemutatásán túl a velencei szokások, a város történelme és állami felépítése is bemutatásra kerül. Kászonyi András egyike azon útikönyvíróknak, aki két évvel a Velencei Köztársaság bukása előtt járt az államban (1795-ben). Ezáltal a könyv értékét és érdekességét ez jelentősen

emeli, azaz az író az olvasónak nem csak Velence nevezetességeit mutatja be, hanem a város akkori függetlenségét is. A másik érdekesség az író személyében rejlik. Több irodalmi határozó is megemlíti művét (pl. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkássága), azonban csak ezt az egyet, életútja azonban ismeretlen az utókor számára. Életútjára korabeli utalásokból és úti beszámolójából lehet következtetni, hogy milyen volt társadalmi helyzete, illetve mennyire volt írói vénával megáldva. Kovács Sándor Iván azonban tanulmányában, mint „kisszerű konzervatív nótárius”-ként jellemzi, amely főleg jelentéktelen életútjára, valamint könyvének stílusára is értendő. Ezt az álláspontot azonban több tény is cáfolni látszik, így az is, hogy a velenceiek felengedték a dózse ünnepi díszgálájára. Valószínűnek látszik, hogy valamiféle állami középvezetői munkakört töltött be, illetve egyes források királyi udvari tanácsosként említik (vö. Szinnyei). Ami feltűnik, hogy Kászonyi már idősödő korában az utazás kényelmetlenségeit egyre kevésbé viselte jól, így a rossz ellátást is.

9. Bécsi útleírások

A legelső leírások magyar utazók tollából Bécsről kezdetlegesen, napi beszámoló-féleségek és felsorolások hada. Rhédei László 1655-ben járt Bécsben, nála például csak a különböző építmények felsorolását találhatjuk meg és főleg azoknak is a lépcsőfokai stb. nyűgözi le:

„1. Szent István templomnak tornyában voltam az kis tornyokig, ahol az harangok vadnak, mentem fel 411 fok keringő grádicson.....Nr.411” (Sárdi 2000: 19).

Arra, hogy hogyan is tetszett maga a város, csak egy utalást tesz:

„Az várban voltam..., holott kibeszélhetetlen sok szép dolgokat láttam”. (Sárdi 2000: 21)

Ezenkívül röviden említést tesz művészeti emlékekről is, ezeknek azonban inkább pénzbeli értékét méri:

„7. Mikor az házakat láttam, s jártam a várban, a császárné házában az egész ausztriai familiát kirajzolva láttam. Azonkívül egy folyosó volt ugyanott, holott sok szép drága képeket láttam, kiknek csak egyikét is három-s négyezer tallérokra becsülték.” (Sárdi 2000: 21)

Ezek a példák is jól mutatják a 17. századbeli naplók, útleírások kezdetlegességét.

Érdekességgént még meg kell említeni Bethlen Mihályt Sárdi kötetéből, aki 1691-ben járt Bécsben és a korábbiakban már említett feltevés, miszerint Bécs az akkori korban is nagy ismertségnek örvendett, beigazolódni látszik, így naplójából ennek leírását teljesen kihagyja és csak ennyit említ meg róla:

„Bécs, melynek mind hírét, jóságát és szépségét eléggé tudjuk mind Magyarországon, Erdélyben, mind Németországban; nem szükség leírni, mert jól ismerjük és tudjuk, minemű hely legyen.[...]” (Sárdi 2000: 71).

Ez is jól mutatja, hogy a 17. és 18. századi utazók számára Ausztria valóban csak egy köztes állomás volt. Az utazók célja Itália és más neves Nyugat-Európai városok és egyetemek voltak.

A vizsgálatok szempontjából Székely leírása a legérdekesebb Bécsről. Írását két kötetben is megismerhetjük, a pontos idézéseknél mindkettő felhasználásra került, hiszen fontos hogy az eredeti írás hangulatát is megismerjük, azonban a könnyebb olvasás érdekében Sárdi kötetéből is kerültek bele idézetek. Megélt eseményei jól észrevehetően három csoportba oszthatóak a három hónapos utazása alatt:

- protokoll látogatások
- a városi szokások leírása
- és Bécs nevezetességeinek bemutatása.

Írása azért is olyan élvezetes, mert kevésbé koncentrál a politikai eseményekre, sokkal inkább írja le azt, amit egy mai turistától is elvárnánk, ha egy várost meglátogat: még pedig az ő szemszögéből érdekesnek vélt látottakat. Egy ilyen beszámolót olvasva sokkal szívesebben útra kel valaki és jobban el tudja képzelni a várost, mintha csak a királyi és nemesi fogadások lennének a beszámoló középpontjában. Fontos, hogy Székely a történelmi áttekintés mellett bemutatja a várost és az emberek mindennapjait is.

Az ő szövege jóval későbből, már a 18. századból származik: 1743-ban járt Bécsben. Még mielőtt Bécsbe ért volna, már a városkapuk előtt elkezdődött érdekes tapasztalatainak sora, miszerint akkor nem lehetett ezüstöt bevinni a városba. Ő mégis csizmaszárába és a nadrágja szíja mellé dugta azt, valamint „egy falka dohányt” is bevitt, amit egy öregasszony zsebébe rejtett el, pedig tisztában volt vele, hogyha rajtakapják őt, nem csak a dohányt veszik el, de még büntetést is kell fizetnie. Azonban szerencséjükre nem buktak le és mikor megkérdezték a dohányos zacskó láttán, hogy nem szállítanak-e dohányt, megmutatták, hogy üres és ismerik tilalmát és viccesen hozzáfűzi (érezhetően az olvasónak szánja), hogy erre a kérdésre ki felelt volna azzal, hogy van náluk ilyen portéka. Egy másik alkalommal erdélyi sóskáposztát és szalonnat is vittek be, mert Bécsben a szalonna drága volt, a káposztát pedig nem tudták olyan finomra csinálni. De azért leírásából az is érezhető, hogy kissé tartott attól, hogy esetleg lebuknak és adott a kocsit vizsgáló férfi kezébe egy tallért. A harmincadolást nem csak bejövetelkor, hanem, ha valami olyat vittek ki Bécsből azután is fizetni kellett, de a leleményesek ezt is kijátszották. Az új portékákat, melyek ónból vagy

ezüsből voltak és még nem volt idő belőle enni valamivel összekenték, hogy ez által használnak tűnjön és így minden gond nélkül kivihelessék a városból:

„Bétsbe sen bé vinni, sem onnét ki vinni, akármitsoda Ujj portékát nem volt szabad harmintzad nélkül, hanem ha az Ujj köntösit egjszer magára fel vette, ugj akármitsoda egjéb portékát ha egjer úsúált, az olljantól harmintzadot nem vettenek, sőt ha aza akkor készített köntösibe ment ki az Ember az Városból attól sem harmintzadolt.” (Székely 1989: 57).

Bécsbe érkezésekor rögtön új dolgok tűnnek fel neki, így nagy csodálkozással nézi a magas falú házakat és az égő lámpásokat a házak előtt. A mai Kärnterstraßen is többször járt már komédiában:

„Ismét voltam a Város Házánál a Carinthiai utzában Comédiában Lósiban.”
(Székely 1989: 19)

És attól függően, hogy „galériában vagy lósiban” (páholy) volt, változott az ár, az opera pedig ennek az árnak a duplája volt. A színház minden alkalommal nagy hatással volt rá:

„Aki nem látta, el nem hiheti ennek gjönjörüséges voltát, mind a Tántzosoknak, könnjüsekre, serénjségekre nézve, mind az Actoroknak igen szép, szemet, szívet tsiklándoztató magok Viselésekre nézve...” (Székely 1989: 20)

Azt is szórakoztatóan írja le, hogy egy kikasztált férfi énekest ő bizony férfi köntösbe öltözött leánynak vélt, mert olyan vékony volt a hangja, míg nem egy mellette ülő férfi elmondta neki, hogy bizony az egy férfi és orvosi beavatkozás által lett ilyen a hangja. Ami szintén új és érezhetően szokatlan számára a színházban, a nők szoknyájának hossza:

„Az Theátrumon ágáló Aszszonjoknak Leánjoknak köntöseik tántz közben kurták térden alól kevéssel érnek, hogj lábok mozgása jobban kilássék, ugjan erre nézve Férfinadrágot viselnek s vonnak fel illjenkor, külömben az tántz közben a kurta köntös fenn libegvén, más Comédia is kimutatná magát sokszor.” (Székely 1989: 21)

Az egyik legimpozánsabb és legkedveltebb szórakozás tél idején a „szánkázás” volt Bécsben, nem csak költséges, hanem gyakran útzárakkal is járt, hogy a szánkózás miatt ne lehessen bemenni oda szekérrel. A szánkózás abban a korban azonban kissé

másként nézett ki, mint amit most értünk alatta. A szánokat gyakran bársonnyal vonták be és ki voltak díszítve, valamint a szánkókat lovak húzták, melyek szintén tollakkal és zörgőkkel voltak díszítve.

Nem csak a szokásokat és társadalmi életet írja le részletesen, de gyakran említést tesz az időjárásról vagy éppen katasztrófákról, amik Bécsben történtek. Így az is kiderül, hogy Bécsben szinte mindig fúj a szél, legfőképpen az udvar és a Szent István templom körül.

A *Stephansdomr*ól azonban hosszabb leírást is készít, hogy milyen magas, milyen „cifra, faragott kövekből” van a teteje kirakva, és hogy a nagy toronyhoz hasonló másik tornyot akartak csinálni, azonban nem találtak ennek felépítésére megfelelő mesterembert. Ezt azonban Székely nem hiszi és ő is leírja a pletykát, miszerint inkább az az oka, hogy nincs pénzük a felépítésére. A Szent István templomot több alkalommal csodálja, hogy milyen aprólékos munkával készítették el, és mint igazi magyar utazó azt is tudni véli, hogy azért nevezik így, mert az első keresztény magyar király épített oda egy kis kápolnát és eztán lett belőle egy olyan drága és híres épület. Valójában az elnevezés azonban nem függ össze Szent István magyar királlyal. Ez is jól mutatja, hogy az utazási leírások gyakorta tele vannak szubjektív meglátásokkal és hiedelmekkel.

Az épületek még ennyi idő után is lázba hozzák, nem csak az, hogy milyen magasak, de az is feltűnik számára, hogy minél magasabb egy lakóház, annál olcsóbb benne lakni.

„Lehet Bétsben szemlélni magos Épületeket, hét Consignatiós házakis Vadnak, sőt az 9 Consignatiós Liszt piatzi házról felljebb emlékeztem.” (Székely 1989: 40)

Arról is ír, hogy sok szabályt kell betartani Bécsben, hogy minden jól működjön, ezek számára is újdonságok és ezek közül az érdekesebbek itt is röviden bemutatásra kerülnek:

- az alkonyodás idején a házak előtt mécseseket gyújtanak meg, hogy így tartsák távol a tolvajokat,

- az emberi fekáliát is csak éjjel 12 óra után hordják,
- ha nagy hó esik vagy sár lesz, azt is kihordják a városból,
- a kapuk és boltok is nyitva vannak 12 óráig.

Bécsben is találkozunk a látogatók negatív élményekkel, így a város képéhez az akkori korszakban hozzátartozik az, hogy sokaknak nincs a fejük felett tető és kénytelenek az utcán élni. A 18. században élnek a parkok és növénykertek virágkorukat, éppen azért az sem meglepő, hogy sok ház tetején kerteket figyeltek meg az utazók. Ez a mai modern Bécsben még mindig megtalálható, azonban más a szerepe, mint akkor, hiszen a korábbi évszázadokban csak gyönyörködtek benne, művelték és kiültek rá, ezzel szemben manapság a mikroklímában játszanak fontos szerepet.

Különböző viselkedési és öltözködési szokások is érvényben voltak ebben az időszakban a császári városban. Ha valaki a császár házába be akart menni, annak a pálcáját és kesztyűjét előtte ott kellett hagynia a szolgánál, és külön hajviselet is járt az ilyen látogatásokhoz. A csizmaviselés is ritka számba megy Bécsben, inkább bakancsot viselnek.

Az is kiderül, hogy a farsangi napok környékén nem lehetett hivatalos ügyekkel foglalkozni, mert ekkor a mulatozás állt a középpontban. Ez is jól mutatja, hogy milyen szokásokat követnek és milyen társasági életet élnek a 18. században Bécs lakosai.

Bécs városának hét kapuja volt, melyen be és ki is lehetett járni. Ezek közül sok máig is megtalálható a városban, így többek között a Kärtnertor vagy éppen a Schottentor. A várfalon kívül lévő helyeket külvárosnak (hostának) nevezték. Ezekből összesen 25 volt, melyek a mai napig az egyes kerületek neveiben még mindig megtalálhatóak (pl. Josefstadt, Neustift). Nem csupán a kapuk, ill. városrészek elnevezései maradtak fenn, hanem sok piacé is, ezek azonban általában csak utcánévként működnek a mai Bécsben, így a Kohlmarkt, Bauernmarkt vagy éppen a Fleischmarkt.

A levegő minőségét is leírja, főleg hallottak alapján, eszerint télen és ősszel sokkal jobb a levegő, mint tavasszal és főleg nyáron, mert akkor megszorul a levegő a magas házak között és így bűdös lesz a városban, legfőképpen, mert az a szokás járja, hogy az emberek gyakran az utcán végzik a szükségüket. Ez is jól mutatja, hogy az utazási

leírások gyakran nem csak saját tapasztalatokat tartalmaznak, hanem szóbeszédet is, ami alátámasztja azt, hogy az utazási irodalom sok fikciót is tartalmaz:

„Bétsben az Aër Télben és Ősz felé tisztább s egészségesebb a mint referállják, de Tavasszal a sok Evaporatiók meg бүдөсситтик, de kivált njárban a mint mondgják, a nagy hévségben igen nagy rekkenőség vagjon, meg szorulván az Aër a nagy magos házak kőfalai között, s a sok Vizelletis meg бүдөсситти, mert nem tartja szégyjennek akár kiis, akár holott, Utzán, házak előtt, s egyebüttis végbe vinni, sőt Bétsben ritkán talál az Ember félre való helljeket, hanem az házakban szokták végbe vinni a Természeti dolgokat” (Székely 1989: 69).

A 18. században a vadasparkok, állatkertek látogatása is az egyik legkedveltebb tevékenységek közé tartozott. Lenyűgöző apró részletességgel számol be az állatokról és még az oroszlánról azt a híresztelést is ismeri, hogy nem sokkal korábban az egyik gondozó lányt szétmarcangolta, mert az megütötte őt félelmében a seprűvel. Azonban nem evett a testéből, sőt egy hétig csak a tetem mellett feküdt, és saját étkéből sem akart enni. Az állatok nagy hatással vannak rá, melyekről nem, mint egy egyszerű turista ír, hanem ennél sokkal mélyebben elmerül a témában:

„Csudálkozásra méltó dolog, hogj az Bak, és Njösténj Oroszlánok között mitsoda distinctio vagjon, mert a Nösténj Oroszlánnak semmi lombja nintsen, hanem egészen sima, és a Feje olljan, mint egj Szelindeknek, fülei kurták, és az hegjei kerekdedek, de a Bak Oroszlánnak, az homloka közepe, s az Orra le Sima, s azontúl a lapotzkájáig a njaka egészen, és az egész szügje nagjon lombos, szakálla nagy, sőt az hasánis mint egj a Vassarájáig lombos, a lombja feketéssel eledgjes, egjebütt pedig tiszta sima mindenütt.” (Székely 1989: 70)

A 17. és 18. században Bécsnek sok árvízzel kellett megküzdenie, így nem meglepő, hogy az utazók is írnak róla. Csupán ebben a két évszázadban több mint tízszer öntött ki a Duna és okozott jelentős károkat, a Wien folyó is négyszer öntött ki s rongált meg épületeket (vö. Czeike 2004).

Részletes leírást kapunk a Duna áradásáról és hogy mennyi kárt okozott, emberéleteket követelt. Utána is sokáig tartott, amíg minden visszatért a megszokott rendbe, és sokakat kellett megmenteni az éhhaláltól, mert szinte mindenüket

elveszítették. Olyan érzést kelt, mintha egy mai kíváncsi katasztrófaturistával találkozna az ember.

„Onnét mentünk az úrfival a Duna áradásának nézésére. Magam sem hihettem volna a Duna áradásának olyan nagyságát, ha nem láttam volna.” (Sárdi 2000:179)

Korhűen és pontosan írja le a Kaisergruftba tett látogatását, hogy milyen érdekességeket látott. A naplóbejegyzései hasonlíthatóak egy modernkori internetes bloghoz, amiből kiderül, hogy hol járt a városban és mit érdemes megnézni, ill. kihagyhatatlan, ha valaki egyszer ott jár. Azáltal, hogy ennyire könnyedén ír és saját élményeit mutatja be, az olvasó egyszerűen el tudja képzelni, hogy maga is az utazás részese. Így könnyen azt képzelheti, hogy ő is jelen van a Kaisergruftban vagy éppen valamelyik álarcosbálon. Írása nem tartozik és nem is tudja felvenni a lépést más utazók utazási írásával, hiszen ők általában nem csak egy várost látogattak meg, ennek ellenére mentalitástörténeti szempontból írása fontos adalékot jelent Bécs bemutatásáról.

Székely mellett még fontos egy leírást megemlíteni Bécsről, ez pedig Pekri Polixéna tollából ered. Mint az előző fejezetből kiderült, ő Petrőczy Kata Szidónia leánya, Daniel István felesége. Nem mellékesen anyja mellett nagy műveltségre tett szert, melyet utazásai során is használni tudott, így 1745-ben elkísérte férjét bécsi utazására (aki szintén írt naplót, de ennél jóval érdektelenebbet). Azonban míg férje jóformán csak a látogatásoknak és hivatalos ügyeknek tett eleget, addig felesége vásárokba, műhelyekbe járt. Éppen ezért ő és férje naplója nem is különbözhetne jobban egymástól. Polixéna ugyanis érezhetően női szemmel mutatja be Bécset.

Ő is beszámol arról, hogy Bécsbe érkezésükkor fia is kijátssza a harmincadot, mert ők is pénzt adnak azért, hogy minden gond nélkül történjen. Felsorolja, hogy miket vesz a háztartásba és mennyit költ ezekre a dolgokra, mint egy igazi háziasszony, aki a kiadásokról egy könyvecskét vezet. Sokat jár vásárokba, kertekbe vagy éppen a Práterbe, *Aukortba* (Augartenbe) sétálni, azonban leírásai gyakran csak felsorolásból állnak, hogy merre járt aznap. A Dunánál is többször járt és a porcelángyárban is volt. Kissé meghökkenve írja, hogy ez bizony „nem erdélyi embernek való”, mert ugyan

nagyon szépek ezek a munkák, de túlságosan drágák is. Mindenfelé rácsodálkozik a drága berendezésekre és gyönyörű házakra, valamint hogy mennyi mindent lehet kapni. A vásárlások és látogatások mellett volt szórakozásra is ideje:

„Voltam egy lónak nézésére, azki sok dolgokat viszen véghez, melyet az ember csudálva nézhet, oktan állat mit cselekszik; kivált azon csudálkozhatni, midőn akárki az kártya közül valahány szemű kártyát kivon, az ló távul állván elfordul, mint egy okos ember, és azután lábával megtoppantja, hány szemet húztak ki, és azt is megtoppantja, hányadik napja az a hónapnak.” (Sárdi 2000:211)

Azt is megemlíti, hogy jártak egyszer a vadasparkban, azaz abban az időben tényleg az első számú látványosságnak számított az „állatkert” meglátogatása. Nem csak a ló mutatványán csodálkozik, de a színház és egy fabábú is nagy hatással van rá. A legtöbbet vásárlásairól számol be és, hogy mi mennyibe került, de éppen komikus történetekről is őszintén ír, így például beszámol a következőkről:

„Istók fiamat egy német kisasszony szinte ajakon okádta az asztalnál.” (Sárdi 2000: 217)

Az akkori korhoz hűen bemutatja, hogy milyen életük volt a nemes nőknek: nézelődés, vásárolgatás és bizony a piacon az alkudozás is hozzátartozik a vásárlási szokáshoz. Nála található egy részletesebb leírás a „Hetztheater”-ről is, melyekben állatviadalokat tartottak, ahol medvék, oroszlánok vagy más állatok küzdöttek meg a heccmesterrel.

Az ő leírását azért kell mindenképpen figyelembe venni, mert a férfiírók mellett egy nő is leírta Bécsben szerzett tapasztalatait. Kevésbé írói nagysága a fontos, hanem inkább az, hogy fennmaradt egy ilyen emlékirat és hogy nem próbál meg írói fortélyokat felhasználni. Megpróbálja a valóban látottakat és tapasztaltakat bemutatni, hiszen elsősorban nem azért jegyezte ezt fel, hogy az utókornak egy nagy remekművet adhasson át.

9.1 A 17. és 18. századi Bécs

A bemutatott szövegek és szerzők alapján egy egészen részletes leírás tárul az olvasó elé a 17. és 18. századi Bécsről. Nem csak az akkori kor látnivalóit ismerhetik meg az olvasók a magyarországi utazók által, hanem, hogy hogyan lehetett élni a városban,

milyen szokásokat ismertek meg ott és hogy idővel ők is hozzászoktak és alkalmazkodtak ezekhez. Emellett persze a legfontosabb szerepet a társasági életben való részvételnek nyilvánították és annak, hogy a hivatali ügyek elintézése minél gördülékenyebben menjen. Elsősorban tehát hivatali, ill. munka utak vezették legtöbbjüket Bécsbe, mégis szinte mindegyiküknek akadt legalább egy kevés ideje, hogy eljusson színházba vagy valamely híresebb épületet meglátogathasson. A 17. századi írások még sokkal egyszerűbben vannak megírva és szinte csak a tényekre hagyatkoznak, kevesebb a szubjektív meglátás és leírás, mint a 18. századi írónál, bár itt is a legjobban Székely leírása mutatja be Bécset, aki saját véleményét már sokkalta jobban belefűzi írásába és érezhetően többet dolgozik írói eszközökkel. Ezek a műfaji formák, napló vagy éppen retrospektív irodalmi formák teszik leírásaikat oly hitelessé és ezért is lehet ezeket nagy érdeklődéssel olvasni, mert sokkal könnyebben tudja az olvasó elképzelni és elhinni, hogy valóban úgy nézett ki Bécs, mint ahogy azt az egyes személyek leírják.

Ezzel a korról és a bécsi útleírásokkal azonban szinte nem is foglalkozik a szakirodalom, ennek az lehet az oka, hogy vannak kanonizált útleírások ebből a korból és más országokról, városokról, melyek a kutatások szemszögéből fontosabbnak tűnnek. Azonban semmi esetre sem elhanyagolhatóak ezek az írások, mert amellett, hogy fontos történelmi adatokat és történeti áttekintést adnak, azt is bemutatják, hogy hogyan érezték magukat a magyar utazók egy idegen városban. Mennyi időbe tellett, hogy beilleszkedjenek egy idegen helyre, ha ez egyáltalán sikerült, ill. a 18. századtól már lassan eltűnik ez az érzés, mert sok a magyar nyelvű a városban. Ezek az írások továbbá érdekes olvasmányok is és az akkori kor hű ábrázolásai is. Azáltal válnak ezek az írások hihetővé, hogy ilyen formában írták meg őket, hiszen az ego dokumentumok lényege pontosan az, hogy az én formátum, ill. naplóforma által sokkal jobban bele tudja magát az olvasó az író, ill. utazó sorsába élni.

A választás azért esett Velence mellett Bécs bemutatására, mert a 17. és 18. századi bécsi útleírásokkal kevés szakirodalom foglalkozik. A szakirodalom inkább az önéletírások, ill. a hosszú nyugatabbi utazások bemutatásával foglalkozik. Bécs a magyarok számára fontos szerepet játszott már évszázadok óta, nem csupán azért, mert földrajzilag közel volt, hanem azért is, mert fontos kereskedelmi és idővel

politikai központtá vált Magyarország számára is. Továbbá az utazások közkedvelt célpontja lett, hiszen tanulás, kulturálódás vagy éppen ügyintézés miatt gyakran felkeresték (Sárdi 2000: 11-12).

A zene és színház fontos szerepet játszottak a bécsi kultúrában. Ezek mellett az udvar jelentette az utazók számára az abszolút vonzerőt. A 18. században Bécs az európai nagyhatalmak egyik központjává válik. Ebben a korszakban épülnek a paloták és templomok, valamint a nyári kastélyok elterjedése is ekkor veszi kezdetét. A Prater is megnyílik a nyilvánosság számára, ahol gyakrabban találkozhatunk a növekedő polgárság csoportjával is (Sárdi 2000: 13).

A 17. és 18. századi bécsi utazásokról kevés forrásanyag maradt fent és a szakirodalom is alig fordít rá figyelmet, ami meglepő, hiszen pont ebben a két évszázadban virágzott az emlékiró irodalom Magyarországon. A köztudatban ezek az utazások inkább csak a 18. század harmadik harmadától váltak ismertté, amikor a bécsi-magyar kapcsolatok történetében egy új nemzedék lépett fel a magyar testőrséggel. Ekkor terjedt el egyre jobban, hogy mennyire érdekes is az emlékeket megörökíteni. Bemutatni azt, hogy mi történik velük és ezzel azt akarták nyomatékosítani, hogy hogyan fejlődik személyiségük. Gyakran azonban inkább így akarták saját gondolataikat a további generációk számára fenntartani, ill. sokszor saját célra írták feljegyzéseiket. A „Bécsi utazások” című kötetben találhatóak napi, ill. havi feljegyzések, tehát műfajok, ahol a naplóírás van az előtérben, melyeket egyidejű műfajoknak is neveznek. A másik műfajt, ami ekkor éli virágkorát retrospektív műfajnak nevezzük, amelyhez az emlékiratokat és önéletírásokat sorolhatjuk be, melyek szintén megtalálhatóak ebben a kötetben. Fontos megjegyezni, hogy más városok bemutatása gyakran csak egy kicsiny részét teszi ki a vaskos önéletírásoknak. A férfiak mellett egy „női író” is bemutatásra kerül a kötetben, aki kicsit más szemszögből látja a történéseket és mutatja be azokat. Így ez is ismét alátámasztja azt az elméletet, miszerint az írások különböznek az írók neme által, valamint társadalmi helyzetükből eredően is, hiszen különbség mutatkozik a férje és az ő írásai között, mert férje csak a hivatali teendőire összpontosít és azokról számol be (Sárdi 2000: 12-14).

A vizsgálatok során felvetődik az a kérdés is, hogy miért jelent meg jóval kevesebb utazási leírás erről a városról, mint a többi európai nagyvárosról magyar írók tollából. Az egyik lehetséges válasz a város közelségében rejlett, hiszen könnyen elérhető és látogatható volt a magyar utazók számára, ami által nem számított egzotikumnak más európai városokhoz képest. Ennek köszönhetően sokak számára lehetséges volt, hogy eljussanak ide, pontosan ezért írtak róla csak kevesen, mert mindenki hallott szépségéről. Az utazók nagy része hivatalos úton volt itt, így nem volt annyi idejük, hogy gyönyörködjenek a városban. Azonban elég szöveg maradt fenn, ahol az utazók megörökítették a látványosságokat, beszélgetéseket vagy éppen az utazással járó pozitív és negatív élményeiket. Legtöbbit az ügyintézésről és mindennapos kapcsolattartásról lehet megtudni ebben a kötetben, hiszen ekkor még a magánélet és közélet nem különült el egymástól akkora mértékben, mint ma, és egy fontos személynél tett látogatás egyenlő volt a társasági megjelenéssel, valamint a hivatalos ügyintézéssel is. A beszámolókból azonban van egy közös, mindamellett, hogy hivatalos teendőiket leírják és hogy hol jártak aznap, mindben ott rejlik az emberi kíváncsiság. Valamint minden írás apró részleteket árul el a városról, amely azt sugallja, hogy a hivatali teendők mellett jutott az utazóknak idejük arra is, hogy egy kicsit megismerjék a várost. Legjobb példa erre, hogy templomokat néznek meg vagy éppen csak az építészetet, utcákat, emberi szokásokat lesik meg. A beszámolók írói szinte minden esetben főrangúak vagy nemesek, legtöbbjük Erdélyből érkezett Bécsbe és általában hivatalos okból tartózkodnak itt, azonban akadnak közöttük mégis olyan utazók is, mint a mai turisták és bejárták szinte az egész várost és környékét (Sárdi 2000: 13-15).

Különbségek mutatkoznak a 17. és 18. századi leírások között is. A 17. században az ide utazók még idegennek érzik magukat és rácsodálkoznak az itteni életre. A 18. század utazói azonban már otthonosan érzik magukat és mivel viszonylag sok magyar éli hivatali mindennapjait a családjával együtt a városban, közös programokon vesznek részt és így keresik egymás társaságát. Abban is különbség rejlik, hogy míg a 17. században inkább az italozás állt a szórakozási lista első helyén, addig a 18. századra nagyobb hangsúlyt fektetnek a táncmulatságokra, „komédiába” járásra, vagy kártyázásra. Jól megfigyelhető tehát, hogy ebben az időszakban a társasági élet is nagy

változásokon megy keresztül. Az a Bécs, amit az akkori kor utazói mutatnak be még egy alakuló, fejlődésben lévő és egyre növekvő város képe, melyből még hiányzik a Ring és a mai Bécs számára jelentős sok más jelkép is. Az akkori korban a Ring helyén található a városfal, ami azon kívül fekszik, külvárosnak számít. Változik az is, hogy mik a 17. és mik a 18. századi kor első számú látnivalói. A 17. században a fő látogatási célpontok a templomok voltak, míg a 18. századra a parkok, valamint az állatparkok látogatása veszi át ezt a szerepet (Sárdi 2000: 14-15).

10. Velencei útleírások

10.1 A 17. századi velencei útleírások

Az első útleírást, ami bemutatásra kerül, Batthyány Kristóf egyik inasa jegyezte fel, melyben németországi, svájci és itáliai utazásairól számol be, az itt bemutatott rész azonban csak a velencei utazással foglalkozik („Itáliai utazás”). A leírás inkább csak címszavakban történik meg, csak rövid leírások találhatók az itáliai városokról, és azon belül Velencéről is. Ez nem meglepő, hiszen nem egy magasan képzett íróról van szó, valamint nem szabad elfelejteni, hogy a 17. század közepéről való az írás.

A meglátogatott templomokról és a Szent Márk térről ad leírást, valamint az abban található szent képekről, illetve, hogy ez a templom mennyire gazdag a ritkaságokban. A velenceiek címerét, a szárnyas oroszlánt is megemlíti. Esténként pedig olasz komédiába jártak, erről szinte minden nap említést tesz: „Ez nap is az olasz comedión voltunk”. Mulatozás nem volt minden nap, mert, ha esett az eső elmaradt, azonban az olasz komédiát vagy operát szinte minden este meglátogatták. Egy másik nap a herceg palotája előtt volt „kavallér multság”, ahol ökrök fejét vették és rakétákat is lőttek. Esti program ezen az estén az opera volt, ami abban különbözött a komédiától, hogy válogatott zenéből állt és nagyon mesterséges darab volt. A farsang utolsó napja volt a legborzasztóbb, mert rengeteg maszkos emberrel és bolondságokkal találkoztak: „utolsó farsang lévén, az mint hogy az egész farsangban, de legkiváltképpen ez nap, számtalan sok farsangos volt, maskarások, igen csúfosak, utcák, piarcok rakva vélek, különb-különféle bolondságokkal, kiváltképpen az Szent Márk piarcon.”

A főherceget is meglátogatták palotájában, ahol a titkos fegyverházat is megnézhatték. Ennek a fegyverháznak az volt a feladata, hogy árulás esetén ki tudtak szaladni és máris fegyvert tudtak ragadni, mert a fegyverek és különböző lőszeres már előre be voltak készítve. Ott jártakor Muránó szigetét is meglátogatták, ahol szintén templomot látogattak és mítoszokat hallhattak, azonban a legérdekesebb a város leírása ezen a részen:

„Egyébaránt ezen Velence városa igen szép, nagy, öreg város, mind vízen, mind szárazon megjárhatni, az utcái mind bolthajtás lévén, mivel merő mind az vízben fekszik” (Batthyány 1990: 457)

Az arzenál nem csak a francia utazók körében volt kedvelt célpont a 17. században, hanem a magyar utazóknál is. Sok fegyvert, lőszerszármokat, ágyúkat és különböző hadi eszközöket csodálhattak meg, így Batthyány és inasa is. Emellett a gályákat is ezen a helyen állították elő, valamint itt tárolták a herceg hajóját is. Azzal szokott kimenni a tengerre, amit szépsége miatt egy palotához hasonlít, és annyira jól van megépítve, hogy azt sem lehet látni, hogy hol eveznek a rabok. Így az az elmélet is beigazolódn látszik, hogy a magyar utazók nem különböztek külföldi társaiktól az utazás hosszát és célját tekintve.

Ez a rész röviden Bethlen Miklós leírását taglalja Velencéről. Írásából sok minden kiderül utazásairól, hogy sok országot bejárt és az egyik legjobban sikerült városleírása Velencéről szól (208-211. oldalig olvasható). Az utazásai során megismerkedik az abszolutista Európával és annak különböző fokozataival. Érdekesség, hogy az ő művét is csak sokkal halála után, a 20. században adták ki.

„Velence leírása sem tisztemben, sem tehetségemben nincsen; Páris vagy Londinum és talán Amstelodamnál is kisebb, vagy az utolsóval egyarányú nagy, de mindenkinél szebbenek ítélttem akkor. Bűnnel felette teljese kivált paráznákkal” (Bethlen 1955: 208).

Velencében Bethlen 1665 farsangján jár, a Zrínyivel történt baleset után. Ez a rész jelentős az analízis szempontjából, hiszen Istvándi István rossz magatartásának leszünk tanúi. Bemutatása alapján már az elejétől fogva jól érezhető, hogy egy bűnös városba érkeztek.

„Én ugyan, Istennek hála, nem kurválkodtam, ha Velence is; de a szolgálaim, kivált Istvándi István, minthogy az atyja gazdag ember lévén, sok pénzt adott volt néki, felette igen elvetemedett; az én nevem alatt is fogott néhol járni, osztán nem fizethetvén meg a kurvának, az engemet írás által supplicált (Lucietta volt neve) hogy fizettessek én meg.” (Bethlen 1955: 2010).

A szolgáját el sem akarták engedni addig, amíg ki nem fizette tartozását. Bethlen kisegítette szolgáját, de csak azért, mert Rettégi István rábeszélte őt, hogy fontos ember a szolga apja és ő az egyetlen fia. Bethlen végül kifizette tartozását, pedig rettentően haragudott rá. Velencében még a gondolasok is gyakorta azzal üzletelnek, hogy a vendégeket elviszik a „legszebb” szex ipart űzők házához. Egy idősebb asszony is szállást kínált nekik, akár még „szűz hálótársakkal” is. Ha mindez nem volna elég bemutatás az ott történt dolgokról, még a következőt is leírja Istváni tetteiről:

„Azon esküdt az az átkozott Istváni, hogy az az ő Luciettája néha hajnalban, mikor ő a hasán munkában volt, meghallván az Ave Mariára szokott harangozást, mindjárt kapta feje alól az olvasót, és mondai kezdette; amelyről ő, mint igen egybe-illetlen dologról, szitokkal intvén, azt felelte: Láss ahhoz te, én ehhez. Ezt nem hinném, de olvastam Hispaniában is, hogy szokás. Úr Isten, szánd és térítsd, világosítsd őket.” (Bethlen 1955: 210-211).

Az előrejutás Velencében más városokhoz képest csak gondolával volt lehetséges, mert voltak ugyan utak is, de nem járt ott senki hintóval vagy hordozóval. Az ottani szokások mellett megemlíti egy-két épületet is (Szent Márk templom), azonban különösen az ott élő emberek leírása válik kiváltképp érdekessé. Velence azért is emlékezetébe vésődött, mert ott tartózkodásuk alatt éppen farsang volt. Itt feltűnik neki, hogy az álarcok mögött mennyi gonoszság és bűn rejtőzik. Nem csupán az ünnepség miatt hasznos az álarc, hanem más módon is:

„Az ő farsangi sok ezer maszkarájok, bolondságok; mely alorcák alatt mind országos, titkos jó és gonosz dolgok, mind privatus embereknek, úr, pap, barát és község szörnyű paráznságai mennek végbe, noha ennek egyéb üdőben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadított kurvákkal.” (Bethlen 1955: 209).

Bethlen Mihályról röviden szó esett már a bécsi útleírásoknál is, tudni kell, hogy ellentétben apja leírásával, ő csupán naplószerű jegyzéseket hagy az utókorra és tömör információkat közöl.

Hajón keresztül érkeztek Velencébe, azonban, mint az a 17. században megszokott volt, magáról az utazásról nem jegyez fel semmit, ami által nem különbözik más európai népektől, hiszen a korabeli francia utazók is ehhez hasonlóan jártak el. Ő is leírást készít a Szent Márk templomról, amely belülről és kívülről is szép, majd a

mellette lévő toronyról. A herceg palotáját is megemlíti, de írása rövidebbre fogott, kevésbé közöl szubjektív érzelmeket, inkább csak röviden leírja mindennapjaik történeteit. Későbbiekben még egyszer járnak a Szent Márk templomban, ahol Mózes kőszikláját nézhetik meg, ahonnan kijött a víz a pusztában az izraelieknek. Egy másik történetre is fény derül, méghozzá az oltár mellett van két oroszlán, akik kővé változtak, mert az egyik egy anya gyermekét, a másik pedig egy csikót akart megenni. Ekkor az asszony Szűz Máriához könyörgött, az leszállt és toppantott és az oroszlánok kővé dermedtek. Utazásuk során tehát általánosságban templomokat látogatnak, és énekeket hallgatnak, leírása inkább kortörténeti szempontból jelentős.

Ellentétben Batthyány inasával ő nem tesz említést komédiáról vagy arról, hogy este hol jártak. Érezhetően más céllal érkezett a városba, egy egész napot csak a herceggel és nemesekkel töltött bemutatkozás céljából. Ő és kísérei is látnak fegyvereket a nemesség arzenáljaiban, valamint az arzenált is meglátogatják, amelyben főleg a hajóba való fegyverek keltik fel érdeklődését:

„Die 8. Octobris nézzük a velencei fegyvertartó házat, ki két helyben van. Fegyver mind ó s mind régi elég vagyon, többire mind hajókban valók, majd 100 000 embernek valók. Ágyúk is sokan vadnak, gályákkal, hajókkal, és majd mint edgy kis város olyan, mert minden hajónak, akit vagy csinálnak vagy rontanak, külön háza vagyon, és fedél alatt dolgoznak. Mutatnak edgy ágyút, melyet két óra alatt öntöttek, III. Henricus francia király ebédje alatt.” (Bethlen 1990: 570)

A Szent György szigeten templomot és a bencések híres könyvtárát látogatták meg, amely főleg a két benne lévő földgömb és különböző tárgyak által olyan gyönyörű. Egy színlelt verekedésnek, színjátszásnak is szemtanúi lesznek, melyet egy herceg kedvéért rendeztek a hajósok.

Ennél az útleírásnál is látható, hogy nem csak Velence volt az utazás célpontja, hanem egy egész körutat tett meg Itáliában és nem sok időt tudtak tölteni az egyes helyeken.

10.2 A 18. századi velencei útleírások

Sándor István írása azért is különleges ezek között a kiválasztott művek között, mert az ő írása az egyetlen, amely leveleket tartalmaz utazásáról. Leveleiben (az ötödiktől a

nyolcadikig) az írások középpontjában Velence áll, melyeket 1785-ös utazása során keresett fel. Jól látható, hogy az előző írásokhoz képest itt majdnem egy század telt el, ez észrevehető az írás és a nyelv változásán és előrehaladásán, hiszen egyre kevesebb latin kifejezés található. A külföldi utazás Magyarországon azonban csak körülbelül fél évszázaddal Sándor utazása után jön divatba. Ebben a levelezésben is, mint Bethlen Miklós *Önéletírásában*, fellelhető az a féle szokványos kijelentés és magyarázkodás, hogy az író igazából nem akarta kiadatni az utazásáról szóló leveleit és feljegyzéseit, de azt barátai kérésére mégis megtette. Ezen felül maga Sándor István is úgy véli, hogy hasznos dolgot tesz azzal, ha ezt az írást közli, mert magyar nyelven kevés íródott és csak ritkán vannak fordítások az utazási leírásokról. Ő is megírja, hogy az utazás- és történetírók többnyire részrehajlóak és gyakran találni túlzásokkal telítűzdelte leírásokat műveikben. Az írások között ez az első, amelyik kitér erre a problémára és egy felvilágosult ember szempontjából próbálja felmutatni, hogy „minden nemzetben találkoznak jók és rosszak, tudósak és tudatlanok, igazak és hamisak, jámborok és gonoszak”. Arra is utalást tesz bevezetésében, hogy különféle könyveket is használt levelének írása közben, azonban ezeket csak akkor fogja megnevezni, ha valóban ő is ezeket tapasztalta és leírásával egyezik. A 18. században jól érezhetően már nem csak rövid naplószerű feljegyzéseket lehet találni, hanem részletesebb leírásokat, amelyek szubjektív megfigyelésekkel vannak telítűzdelve. Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy egy levél természetétől fogva részletesebb, mint egy napi bejegyzés.

A várost magát egy labirintushoz, „kerengő csiga bigához” hasonlítja. Ő is leírja, hogy a város tele van bűnnel, még a gondolák is segítséget nyújtanak a bűnözőknek és a bűnnek, mert a szerelmesek is jól meg tudnak bújni ott és gyorsan el lehet tűnni velük, mert rengeteg van belőlük. Az is feltűnő különbség, hogy a szerzetesek, apácák mind eljárnak színházba és bizony a bűnös helyeket sem kerülik, akárcsak a többi nem világi társuk. Ezenfelül az ételek minőségéről és másságáról is részletes beszámolót kap az olvasó, így az is kiderül, hogy az itáliai konyha a magyarral ellentétben nem régi olvasztott vaját használ a főzésre, hanem friss olajat vagy írós vajat, amitől az ételnek sokkal jobb íze van. Az ott élő nőkről is egy részletes leírást készít:

„A velencei dámák vagyis asszonyok többnyire karcsú és szép termetűek, s az ő fekete tafotaruhájuk igen jól áll rajtuk. Igen beszédeseek, s az idegent kedvesen látják.”(Sándor 1990: 809)

A velencei farsangról is hasonló módon gondolkozik, mint Bethlen:

„Az álorca és az álruha nemcsak farsangban, hanem egyébkor is szabad itten...”(Sándor 1990a: 803)

Ezenfelül a városban nagy népszerűségnek örvendett a 18. században az emberek szórakoztatása és az emberi kíváncsiság kihasználása:

“A Márk piacán szüntelen találhatni mindenféle alakosokat, táncosokat, jósolókat, mesélőket, énekeseket, muzsikásokat, szapora költőket, szemfényvesztőket s kuritytyolókat.”(Sándor 1990a: 803)

De nem csak az utcán ünnepeltek és mulatoztak, hanem sok “idegen” ember megrökönyödésére még a templomban is szoktak hangversenyeket tartani:

„A legártatlanabb multságok közé tartoznak itten az oratoriumok, vagyis a templomokban tartani szokott muzsikák s éneklések. Én azonban a multságot a templommal nem tudom öszveszerkeszteni, s csodálom az olaszokat, hogy hogy eshettek ezen gondolatra, hogy a multságot a templomban rendeljék.”(Sándor 1990a: 804)

Azonban a legnagyobb meglepetést számára is a “Freude Mädchen, Lust Mädchen” jelentik, akik nem szégyellik megszólítani az idegen férfiakat, hogy így árulják testüket:

„Hogy egykor a Szent Márk piacáról hazamenék, egyik közülök a felső szegésből énekelve így szólott hozzám az ablakából: Veni Forestiere! veni il mio cuore, io ti diro, che sia amore. Azaz: Jere fel, idegen! jere fel, én szívem, én néked megmondom, mi a szerelem. De én erre így válaszoltam: io non voglio sapere, s azzal elmentem.” (Sándor 1990a: 806)

Sándor István írásának műfaja útikalauz, ezért írói megformálását tekintve is azt mondhatjuk, hogy egyedülálló és hosszú ideig páratlan munka ez a magyar irodalom történetében.

Kászonyi András életéről nem lehet semmit sem tudni, csak azt, hogy 1797-ben jelent meg velencei utazása latinul Temesváron, majd ugyanebben az évben követte ezt a magyar nyelvű kiadás. Sándor Istvánhoz hasonlóan ő is csak a barátok unszolásának tett eleget, és azért adta ki művét, hogy így segítsen a jövőbeli utazóknak, valamint azoknak, akiket érdekelnek a múltban történt események. Kászonyi nem íróként tekint magára és a mű elején elnézést kér, hogy munkája közel sem tökéletes, mert néhol ismeretei is hiányosak. Ezért fontos az olvasáskor észben tartani, hogy nem egy író művével van dolga az olvasónak, azonban a könyv stílusa még így is élvezetesnek és sok helyen kimondottan humorosnak tűnik. Az idézéseknél az átszerkesztett, a mai helyesírásnak megfelelő szövegrészt vettük alapul, mert így is megtartotta a szöveg eredeti hangulatát. A könyv nem elsősorban irodalmi értéke miatt érdekes, hanem a kicsit ironikus humora révén, valamint azért kerül a vizsgálatok középpontjába, mert saját tapasztalatait írja le, melyeket valószínűsíthetően más német, latin nyelvű útleírásokkal egészített ki. Ezt lehet Velence első magyar nyelvű „turistaút-leírásának” tekinteni és anélkül, hogy Bethlen Miklós vagy mások irodalmi értékű műveit kisebbítenénk, Kászonyi írása több tudományág számára is fontos információkat tartalmaz. Ezek a művek együttesen egy teljes képet nyújtanak Velencéről még akkor is, ha különböző stílusban és más nézőpontokból íródtak.

Kászonyi más itáliai városokat is meg akart látogatni, azonban a rossz ételek és italok miatt gyomorproblémákban szenvedett, ami miatt korábban haza kellett utaznia. Hivatása megfelelőnek bizonyult, hiszen szinte mindenhova bejuthatott és első kézből kapott információkat (Bárándy 2007: 6-7).

Bécshez hasonlóan Velencében is megtalálhatóak a különböző kapuk, amelyeket fegyveresek őriznek, mert mindig sok a látogató, ezek azonban a hajóval való belépésre vonatkoznak. Kászonyi az Arsenált a bécsi fegyverházhoz hasonlítja, ami ebben az időben jóval nagyobb volt, melynél figyelembe kell venni, hogy a Habsburg Birodalom nagy és erős volt, míg a Velencei Köztársaság lassan megszűnt létezni. A hajóépítő műhely Velencében az utazók körében nagyon kedvelt volt, részletes leírást adnak róla a 18. század végéig, amely századokon át Velence hatalmának hírért terjesztette (Bárándy 2007: 230).

Ő az első az itt vizsgált utazók között, aki magát az utazást a tengeren részletesen bemutatja, mert eddig az utazások során a legkevesebb figyelmet magára az utazásra fordították, míg a helyzetrajzok sokkal részletesebbek voltak. Kászonyi azt is leírja, hogy akinek szerencséje van, annak az út nyolc óráig tart, azonban, ha viharba keverednek, akkor sokkal tovább tart és kellemetlenebb:

„Nékem sem kedveztek a változó szelek, mert 5 aranyokért egy közönséges hajót kibérelvén, midőn estvéli 8 órakor Velence felé vevén útunkat, kiindultunk a kikötőhelyből, igen csendes vala a tenger, és a szelek csak keveset lengedeztek; de mélyebben bémenvén a tengerbe, az egymással tusakodó szelek fel s alá kezdték hányni a hajónkat. Éjfélkor éjszak felől újra nagy esős szélvész-fergeteg támada, mely-is a felül hatalmaskodó széllel összeütköztvén gyakran a hajónkat háromölnyi magasságra is felemelé, s ugyanannyira ismét azonnal lebuktatá. A mi több, a szélnek megzaboláthatatlan ereje miatt a hajónk többire csak az egyik oldalán úszott, el-annyira, hogy már történendő felfordíttatásunkat bizonyosan vártuk. Ezenkívül némelykor oly nagy erővel ütődtek bujdosó hajónknak oldalához a feltornyosodott engesztelhetetlen habok, hogy annak végromlását minden szempillantatba vártuk. A hajósok egész éjszaka a hajónak fedélzetén szünet nélkül futkározván, a vitorláknak fel s alá igazgatásában fáradoztak. Mi pedig utazók a hajónak alsó rejtekjeiben lévén, sem ülve, sem állva, sem fekvé meg nem maradhattunk a helyünkön. Mert ha álltunk vagy ültünk, ide- s tovahányattatván lerogyottunk, s egymást döntögettük, ha pedig feküdtünk, a hajónak egy részével felemeltetvén állani inkább, mint fekünni látszottunk. Ily erőszakos hányattatás miatt a fejünk szédelgett, gyomrunk émelygett, s a hányásra kényszerítettvén egyedül az Istennek irgalmasságára bízunk vala ügyeinket. Tizennyolc egész óráig ily veszélyek közt forogván csillapodni kezdték a szelek, és mi közelíteni kezdénk Velencéhez.” (Kászonyi 2007: 135-136).

Ezek után nem meglepő, hogy senkinek sem ajánlja a tengeren való utazást csak azért, hogy kipróbálja, csak akkor, ha máshogy nem jut el a kitűzött célhoz. Miután átélte ezt a borzasztó utazást, a hajók látványa és a víz morajlása is rossz érzetet kelt benne és nagyon ijesztőnek jellemzi. Ez az eset annyira megfélemlítette, hogy heteken keresztül reszkettek az izmai és arca is egészen sárga volt, hazaérkezése után is sok időbe tellett, amíg visszanyerte színét és már nem reszkedett. Gyakran gyötörték őt rémálmok is arról a bizonyos éjszakáról, étvágya is alig volt azóta.

Kászonyi talán egyedüli a magyar írók közül, aki nagy figyelmet fordít minden épület bemutatására és a koraújkori történelemre. Emellett persze a leghíresebb templom és a Szent Márk tér nála is egy hosszú bemutatást kap. Az arzenál is helyet kap a

felkeresett látványosságok között, ahol érdekes hasonlatot tesz a bécsi és velencei fegyvertár között:

„Aki mindazonáltal a bécsi császári nagy fegyverházat, és abban a számtalan különb-különb-féle fegyvereknek csudálkozásra méltó elrendeltetését látta, önként meg fogja vallani, hogy a fellebb említett velencei fegyverházat a bécsihez még csak hasonlítani sem lehet.” (Kászonyi 2007: 149)

A városban sok híd is található, közel 400, amelyek segítségével át lehet menni egyik utcából a másikba. A legismertebb a Rialto híd, amely Velence szimbólumának minősül. A Rialto, amely Velence legnagyobb szigetéről a Rivo Altoról kapta a nevét, mindig is stratégiai jelentőséggel bírt, mert ez volt az egyetlen híd, amin 1854-ig át lehetett kelni a Canal Grandén.

A város kinézetét tekintve inkább hosszú, mint sem kerek, és a házak a tengerből nőttek ki, ahol a karókkal próbálnak védelmet nyújtani a tenger habjai előtt. Az épületek keskenyek, de többnyire több emeletesek, és régimódiasan épültek, mert a felsőbb emeletek fából vannak. A többi olasz házhoz hasonlóan itt is cserepekkel fedték be a házakat. A szerző a kővermeket is megemlíti, ami alatt a Velencében található kőkutakat érti, melyeket 1888-ig kellett a lakosoknak használniuk, azonban az utazók számára érdekes, hiszen minden téren egy díszes kúttal találkozhatnak (Bárándy 2007: 218).

A velencei kereskedelem nagyon régi és sok francia utazó is beszámolt erről. Talán elsőként említi meg Kászonyi, hogy számos ágazata van: így selyemposztóval kereskednek, gyapjúval, borral (ami Velencében rossz minőségű), olajjal, mazsolával, cukorral, márvánnyal, valamint külön mesterségek alakultak ki a kristályok, tükrök, könyvek és üveg körül.

A velenceiek nagyon élvezik a zenét és szívesen járnak színházba, ezt a megfigyelést több utazó is alátámasztja. Farsang idején a város megtelik álarcosokkal, táncosokkal és színészekkel, erről már több utazó is beszámolt. Az év első napján is van ok a mulatozásra, mert a régi győzelmek emlékeztetere, amikor is egy másik nép a velencei szüzeket el akarta rabolni, megvédték ezeket. Ezen a napon gyors evezős versenyeket

lehet látni, akiknek nyertesei pénzjutalmat kapnak. Utolsókként a nők próbálhatják ki magukat a hajózás mesterségében.

Ezen kívül Kászonyi több utazóhoz hasonlóan meglátogatja a Szent Márk-bazilikát, ami tele volt drágakövekkel és kincsekkel. Mindezek ellenére a legértékesebb kincsnek a középkorban a városba került ereklyék minősültek, mint a Szent Kereszt Fája, Krisztus vérért tartalmazó ampulla, Keresztelő Szent János koponyája, valamint Szent György karja (Bárándy 2007: 221). A Szent Márk-bazilikán kívül szinte minden útleírás említést tesz a Dózse-palotáról is, melyeken a három fő stílus jellemezhető: bizánci, a gót és a reneszánszi. Ennek ellenére Kászonyira nem lehetett akkora hatással, mert erről szokatlanul tömören szólt (Bárándy 2007: 224-225).

A velenceiek tulajdonságaikat tekintve okosak, vallásosak és barátságosak. Nagy érdeklődést mutatnak a tudományok, mesterségek és a kereskedelem iránt. Az építészetet és tervezést is nagyon kedvelik, ami látszik házaik és kertjeik gondos munkájában. Azonban, mint minden népnek nekik is vannak rossz tulajdonságaik Kászonyi szerint, így nagyon büszkék, ravaszok és mindenből megpróbálnak hasznot húzni. Panaszkodik a fogadókról is, amelyekben sem az ételnek nincs jó íze, drága is és még nyugodtan étkezni sem lehet, mert az idegenekre mindent rá akarnak szólni. Leves helyett rizskását esznek, sűrűre főzve, hogy azt majdnem villával is lehet már enni. Ezután marhahúst adnak, egy vékony szeletet, melynek íze nincs, mert száraz hús és csak sóban főtt. A másik, amit gyakran lehet ott kapni, tészta vagy valamilyen zöldség, mely jól érezhetően Kászonyinak egyáltalán nem ízlett. A továbbiakban pedig a felsorolt ételek a megszokottak:

„...ezeket követi bécsinált vagy galamb, vagy más házi, de ismét sovány baromfi, többnyire pedig ez is csak sós vízben szokott megfőzöttetni; végtére sült juhhús tétetik fel a vendégnek. A kenyér egy férjfiúökölynél nem nagyobb, és oly kemény, hogy azt előbb kalapáccsal kell öszvetörni; a bor setétveres, sűrű és oly savanyú, mint a csigere, vagyis (mint nevezni szokták) a lőre, el-annyira, hogy azt egy magyar, aki az ő hazája-béli nemes borokhoz szokott, hasragás nélkül semmi módon meg nem ihatja.” (Kászonyi 2007: 180)

A bor nem csoda, hogy olyan rossz ízű, mert Velence környékén a szőlőművelés eléggé rossz minőségű és visszamaradott. Az éghajlat miatt sem alkalmas szőlőtermesztésre,

mert nagyon nedves. A sok rossz étel és ital miatt az utazónak korábban haza kellett utaznia, mert félt, hogy egészsége megromlik.

Velence nyáron elviselhetetlen a nagy hőség miatt, ezért a 16. századtól kezdve a tehetősebb nemesség Észak-Itáliában nyári kastélyokat építtetett, ami a velencei köztársasághoz tartozott (Bárándy 2007: 243).

Kászonyi a dózse temetéséről is beszámol, kinek holttestét azonnal eltemették, csak ezután kezdődik meg a gyász a viaszszoborral, melynek menetét az író is jól mutatja be. Azonban a szertartás egyszerűbb okok miatt alakult így, még hozzá a pestis miatt, nem pedig azért, hogy a nép el ne költse a herceg pénzét, mint azt sokan gondolták. A pestis korában a fertőzött testet azonnal elégették, hogy a veszélyes kór ne terjedjen tovább. Így készítettek a holttestről egy viasz másolatot, ami végig helyettesíthette a halottat a ceremónián, az ő ruháit adták rá és nem kellett a fertőzéstől tartani (Bárándy 2007: 258).

Fontos említést tenni a különböző pénznemekről is Velencében. Amikor a szerző Velencében járt több, mint 38 különféle pénz volt forgalomban. Az is kiderül, hogy a fizetőeszközök száma majdnem minden dózse uralkodásával módosult (Bárándy 2007: 262).

A Scudo die Franca, azaz „Franciaország pajzsa” nevű fogadó Velence leghíresebb szálláshelyei közé tartozott, sok herceg is megszállt itt, Kászonyi is a vendégek közé tartozott. A fogadó a Rialto híd közelében volt, melynek létét már a 17. századtól kezdve írásos emlékek őrzik.

Fontos megjegyezni azt is, hogy Velence száznál is több kis szigetre épült egy lagúnában. A város azonban az évszázadok alatt egyre jobban nőtt, így kénytelenek voltak házaikat a tengerbe építeni. Az építkezésnek persze saját technikája volt, a cölöpöket szurokkal kellett bekenni és a homok, valamint agyag által felváltott rétegbe beletenni. A technika tartósnak bizonyul, hiszen az épületek többsége már négyszáz éve áll. Ami feltűnik a házaknál a találó technika ellenére is, hogy a padlózat nem egyforma, illetve gyakran megsüllyedt (Bárándy 2007: 213).

10.3 A 17. és 18. századi Velence

Miért utaztak olyan sokan Velencébe? Velence évszázadok óta jelentős vonzerővel bírt. A 18. századi útleírásokkal sok tanulmány foglalkozik, azonban a 17. század inkább a háttérbe került a vizsgálatok során. Fontos azonban megemlíteni, hogy a 16. századdal szemben a 17. századi írások már irodalmi jellegűnek tekinthetők. A 17. század útleírásai pontosan azért lesznek érdekesek, mert formailag és tartalmilag is nagy változást jelent a 16. századdal szemben, ugyanis bemutatják az életet a városban és saját élményeiket is megosztják az olvasókkal, nem csupán az épületek stb. leírása áll a középpontban (Cladders 2002: 1).

Velence, mint kereskedelmi hely fontos állomás, főleg a 16. században, ez alapozta meg az állam gazdagságát. A 17. században azonban veszít erejéből, mint kereskedelmi központ és más forrásokból fedezik kiadásait. Ettől kezdve Velence, mint a művészetek egyik fontos állomása vonzza a turistákat. A fő attrakciók a Szent Márk tér, a Szent Márk templom és a Dózsa palota volt az oda látogatók számára. Ezek nagy élményt nyújtottak az utazók számára, ami évtizedeken és évszázadokon keresztül semmit sem változott, és még máig is az egyik legkedveltebb célpont a turisták számára, az arzenállal szemben, amely inkább már csak a történelmi írások által ismert (Cladders 2002: 114).

Ritka dolog volt, hogy az arzenálról negatívát írjanak, azonban a 17. század végétől és a 18. században egyre elterjedtebb lett, és kevésbé értékelték az arzenál nagyságát, lásd például Sándor István írását. Így feltűnő, hogy a 18. században veszít vonzerejéből és az utazók már nem találják látogatását akkora élménynek, mint korábban a 17. században (Cladders 2002: 112).

A legrészletesebb leírásokat a Szent Márk kincséről olvashatjuk, azonban ezeket egy idő után az építészetről szóló írások leváltják. A 17. századtól az oda utazóknak új szórakozási lehetőségeik is vannak, így az opera válik az egyik legkedveltebbé, színházak már előtte is voltak. Emellett sok írásban találhatóak leírások a sokáig

elhúzódo karneválokról és a nők viseletéről, hogy maszkok mögé bújtak és kihívó ruhákban jártak ilyen helyeken (Cladders 2002: 122).

A 17. században elterjed az új stílusú zene, az opera. Ebben a században összesen tizenhat operaház működött. Ettől a századtól a komédia is megtalálható a leírásokban. A karneváli időszak is az egyik legfontosabb vonzerőt fejtette ki a városban az idegenekre, valamint Úr napja (Cladders 2002: 163-164).

Az Úr napja nem csak vallási, hanem állami ünnepet is magában foglal. Több mítosz is kering, hogy az ezres évek elején egy vezér elfoglalta az egész Adriát és pont ekkor indult a harcba. A játékszalonok is csak a karnevál idején tartottak nyitva. De ezen kívül gyakran voltak ünnepségek Velencében, mert okot szinte mindig találtak rá (Cladders 2002: 170).

Már a korábbiakban idézett Brilli szerint is bizonyos naptárat követtek az itáliai utazók a 18. században, így pl. a Nagyhetet Rómában töltötték, míg az utolsó karneváli napokban vagy Úr napjakor Velencében akartak lenni. Egy másik ok, amiért Velence közkedvelt lesz a 18. századtól kezdve a szórakozás, ami azóta is egy fontos oknak számít Velence látogatásakor (Cladders 2002: 37).

A magyar utazók külföldi társaikkal ellentétben keveset jegyeznek fel a velencei nők öltözködéséről, általában csak az ünnepi öltözékekről írnak. A 17. századtól a prostitúció különös figyelmet kap az utazási írásokban. A velencei nőkről főleg azt lehet megtudni, hogy kevés szabadságuk van. A város a szabad szexualitásról ismert, azonban ez nem teljesen igaz, mert a prostituáltak a homoszexualitás csökkenése érdekében űzhették szabadon ezt a tevékenységet (így ez egy társadalmi probléma megoldásának bizonyult). Sokan nem tudták a lányukat férjhez adni, ezért zárdába kerültek, ezzel magyarázhatóak a lazább kötelek az apácák körében (ugyan gyakran a papokról is az a hír terjed, hogy maszkok mögé bújnak), vagy prostituáltként kellett dolgozniuk (Cladders 2002: 151-153). Velence ezekben a századokban a romlott erkölcsről híres, ahol a szülők a fiaikat és lányukat rossz útra terelik, még apácaként is mélyen kivágott ruhákat hordanak, ezért is a célzás a magyar utazóktól, hogy nem megfelelően vannak felöltözve.

A toposzok és mítoszok nem ismeretlenek az irodalomtudományban, így Velencével kapcsolatban is sokkal találkozunk, például amikor az utazók gyakran nem saját élményeikről írnak még a 17. században sem, hanem más írók élményeit veszik át saját leírásaikba. Nagymértékben függ a 17. században elterjedt toposzok és mítoszok sokasága az utazási irodalom műfaji formájától is. Mítoszok, mint legendák, vagy éppen előre meghatározott képek, sztereotípiák, régóta és sokszor ismételt leírások régebbi szövegekből gyakran jelen vannak egy-egy meghatározó műben a magyar útleírások körében is (Cladders 2002:0 237). Olyan összehasonlítások, mint Velence kicsi szigetek sokasága, amely utcák helyett csatornákból áll vagy éppen annyi a hajó, mint más városokban a lovas kocsi, szintén elterjedtnek tűnnek. Egyre jobban mítosszá válik Velence, mint kereskedelmi központ, az arzenál, a muranói üveg és a nagy gazdagság, azonban ezek közül egyik-másik már nem világít akkora fényben, amikor az utazók felkeresik.

Az is feltűnik, hogy az íróknak fontos volt bizonyos információkat közölniük, mert már akkor volt egy megszokott elképzelés, hogy mi nem hiányozhat a különböző művekből. Velence képe sok leírásban nem csupán pozitív tulajdonságokkal ékesített, hanem negatívval is. Azonban a Velencében kapható útikönyvek Velencét teljesen pozitívan mutatják be (autószttereotípiá mindig pozitívabb), ezeket pont az úti levelek vagy úti naplók cáfolják meg.

Egyre többen fedezik fel, hogy a saját szemmel látott történések az igazán fontosak, így egyre jobban elterjed a saját szem általi rácsodálkozás az épületekre, csatornákra, egyszerűen mindenre. Velence ezáltal sok területen felülmúlhatatlan, így az építészetben is (minden utazó dicséri a templomokat, épületeket). Velencének van a legszebb kikötője és a szép, kissé szabadabban öltözött nőből sincs hiány. A palotákban, templomokban egyre nagyobb jelentőséget és felfedezést kapnak a szobrok és képek (Cladders 2002: 216).

A 17. században még nem voltak hidak, ezért muszáj volt hajóval beutazni Velencébe. Az első út a legtöbbször a centrumba vezetett, a Dózsa-palotába, Szent Márk térre és templomhoz. Az is megfigyelhető, hogy az utazók nagy része a lagúna és velencei beutazásról kevesebbet ír, inkább a történelmi és földrajzi pontokat említik, mint saját élményeiket. A 17. századtól kerülnek a gondolák a leírások középpontjába. Nem a hajók kinézete, hanem a gondolasok ügyessége kapott figyelmet az írásokban (Cladders 2002: 74-77). A gondoláknak egyéb pozitív tulajdonságai is vannak, így jellemző, hogy szerelmi dolgokban is az utazók segítségére vannak. Emellett praktikus, mert sok a híd és keskeny út, így egyszerűbb volt a közlekedés és gyakorta az elrejtőzés is. Arra is rácsodálkoznak, hogy a gyümölcsöt és zöldséget a szárazföldről szállították a szigetre (Cladders 2002: 86).

Mint a klasszikus országok hallhatatlana, Itália a legkedveltebb utazási célpont, ahova főleg az ifjú nemesek utaznak továbbképzés céljából. Hosszú időn keresztül állíthatjuk, hogy Európa fiataljaival itt találkozhatunk, mert a tanulmányaik befejeése után az itáliai körút egyre több ifjú legkedveltebb célpontjává vált. Az akkori utazások és azoknak a szervezése éveket vett igénybe, ellentétben a mai utazásokkal szemben (Brilli 2012: 4).

A 17. és 18. századot inkább összekötő láncszemként tekintjük a modern utazók és a hosszú tradicionális világi középkori utazás mellett. Az egyetemi látogatás helyett Itália más színben tűnik fel a 17. századtól, méghozzá az úgynevezett „városturizmus” kerül előtérbe, azaz a városokból a másik városokba való utazás jelenti a tapasztalatszerzést. Az a tapasztalat, hogy ennek segítségével az arisztokraták gyermekeiből és feltörekvő társadalmi rétegekből diplomaták és felkészült férfiak lesznek. A 17. században nyeri el a „Grand Tour” az igazi érdeklődést, mert az utazók már nem a különböző városok és országok divatja vagy borai miatt utaznak, hanem mindinkább a kormányzói formák megismerése miatt. Az európai országok, ill. főleg Itália rengeteg számú napló, útikönyv, krónika, levél vagy éppen rövid beszámoló tárgya lesz. Az egyetemeken való tartózkodás helyett egyre gyakrabban az lesz az új divat, hogy az országokat körbeutazzák, melynél azonban ritkán találkozhatunk hosszabb távú tartózkodással egy-egy városban. A *travel*, *journey* kifejezések mellett egyre többször találkozhat az olvasó a *tour* szóval, ami nem jelent mást, mint egy körutat (Brilli 2012: 17). A tradíció miatt Itália a legfőbb célpontja a Grand Tour-nak, mindemellett persze

Franciaországot is magába foglalja a körút. Ez az út továbbá azért is fontos volt, hogy a fiatal férfiak kellemetlen témáknál is részt tudjanak venni a beszélgetésekben. Ezek a történetek főleg Itáliában és Velencében könnyen megesnek a fiatal férfiakkal. Az utazási irodalom írásai gyakran csupán az üresen hagyott borosüvegekre vagy a megvásárolható flörtökre csökkennek le. Így egyre többször található meg turista kézikönyvekben, hogy hol kell óvakodni a prostituáltaktól és a kerítőktől is (Brilli 2012: 28).

Ebben a két vizsgált évszázadban a kereskedelem is sokat változott, az áruk egyre sokszínűbbek lesznek. A mítoszok sorába illik a muránói üveg is, amely valószínűleg, mint túlbecsült portéka a Velencéről alkotott képhez tartozik, akárcsak az arzenál (Cladders 2002:109). Az arzenálban állították elő a hajókat, tárolták a fegyvereket és a hajóhad bázisa is volt egyben. Az utazások során csalogató hatással bírt a turistákra.

Általánosságban elmondható, hogy a tudásvágy és kultúra fontos motívuma volt az utazásoknak. Velence érdekessége a művészeti kincseiben, a gazdagon tartott nyilvános és privát könyvtáraiban és tárlataiban rejlik. Ehhez a korszakhoz tartozik, hogy a legtöbb írás csak az írók halála után jelent meg, nem csak a magyar, hanem európai társaik körében is (Cladders 2002: 30).

A 18. században a fő érdekesség a városi topográfiában rejlett, a politikai intézményekben és a polgári erkölcsben, emellett válik érdekessé ebben az időben a városon kívüli táj, főleg az új nyári kastélyokkal (Brilli 2012: 66).

11. Összefoglalás

A diplomamunka fő célja a két évszázad közti különbségek bemutatása volt, valamint az, hogy miben különböztek az utazások ebben a két évszázadban. A magyar utazók mindkét csoportjánál megtalálható, hogy a 17. és 18. századi utazóknál láthatóan más volt az utazások középpontjában. A 17. századi leírások kezdetlegesek, gyakran csak rövid naplószerű feljegyzéseket tartalmaznak. Ezzel szemben a 18. századi írások már egyre részletesebbek lesznek, legyen szó velencei vagy éppen bécsi írásokról. A 17. századtól az útleírások is változnak, ettől kezdve nem az országok, valamint az utazások leírása áll a középpontban, hanem a városoké. Nem csak a műfaj változik, hanem a témák és látnivalók is mások lesznek a 17. és 18. században. Egyidejűleg terjednek el az útikönyvek, melyek különböznek az útleírásoktól, mivel ezek objektív leírásokat közölnek a városokról és népekről, valamint ezek a könyvek hasznosak az utazás során is.

Az útleírással foglalkozó szakirodalom az utóbbi évtizedekben virágkorát élte, mely főleg az utazás metodikájával, valamint a műfajok besorolásával foglalkozik. Bemutatásra kerültek a legelterjedtebb műfajok az útleírással kapcsolatban, melyekre a napló, levél, illetve önéletírás a legjellemzőbb. Ezek a műfajok és sajátosságaik is bemutatásra kerültek, melyek mindegyike az ego dokumentumok közé sorolható. A legelterjedtebb műfaj az utazási leírásoknál, azonban a napló, mert a napi feljegyzések sora tűnik praktikusnak az utazás során. Az útleírások nagy része továbbá teli van irodalmi sztereotípiákkal a különböző vizsgált népekről. Ezeknek a megértéséhez fontos, hogy az olvasók megértsék a differenciát a valóság és fikció között, valamint, hogy ezek a képek sok századdal ezelőtt keletkeztek, ezáltal nem hiteles képet közvetítenek.

Az útleírás, útirajz régen rangos epikai műfajnak számított, mára azonban teljesen periférikussá vált. Ezeket a műfajokat a mai korban újra felfedezték, ugyan más formában a digitális technika hatására, jelen vannak az utazási naplók/blogok és bejegyzések, melyeknek hasonló a felépítése. Abban teljesen különböznek, hogy

manapság sokkal többen élhetnek ilyennel, mert az írás, olvasás és az internet nagyobb tömegekhez jut el, mint korábban.

Az utazás elmélete a 17. és 18. századdal kapcsolatban az 1980-as évektől kezdve a kutatások középpontjában állt. Fontos adatokat találunk arról, hogy az utazók hova utaztak és mi volt utazásuk céljai. Ezek alapján különböző csoportokba lehet osztani az utazókat, hogy milyen céllal utaztak az adott városba/országba. Ettől függően változtak a megfigyeléseik és leírásaik, mert az utazás céljától és idejétől függően mindenki mást vélt érdekesnek. A magyar utazók céljai azonban legfőképpen a diplomáciai utakra vagy tanulmányi utakra összpontosultak. Ebben a fejezetben az is kiderül, hogy milyen volt az utak minősége, meddig tartottak az utazások, mik voltak a kényelmetlenségei és mi volt az oka, hogy ennek ellenére is sokan útra keltek, főleg a 18. század minősült ebből a szempontból turbulensnek. Az utazáshoz ekkor még alig volt használható térkép, inkább csak a postakocsik számára készült utak voltak berajzolva, valamint az utazók számára nagyobb hasznot nyújtottak az itineráriumok. Az utazók többségének ebben a korban már olyan könyvek álltak rendelkezésükre, amelyek segítséget nyújtottak abban, hogy mit vigyenek magukkal az utazásokra, hogyan viselkedjenek, és hogyan öltözködjének a különböző országokban. Erre egy magyarországi példa Dávid Fröhlich útikönyve, ami ugyan latin nyelven íródott, mégis rövid bemutatásra került, hiszen ez is a magyarországi utazási irodalom egy részét képezi, melyet valószínűsíthetően a magyar utazók is ismertek.

Magyarországon az útleírás műfaji keletkezése szorosan összefügg azzal is, hogy egyre többen jártak külföldön és ismerték az útleírás műfaját. Az utazási írások a magyar nyelv elterjedésében is közrejátszottak, mert a 18. századig latin volt a hivatalos nyelv. A magyar utazási leírások főleg külföld-centrikusságuk által kerülnek előtérbe, valamint az is figyelemre méltó, hogy az utazások során a 17. században kevesen hasonlítják össze a látottakat a magyarországi viszonyokkal. Az apodémikus irodalom is megtalálható a magyarországi írók körében, akik azonban általában német vagy latin nyelven írtak.

A munka legfontosabb része azonban a Velencéről és Bécsről készült útleírások és szerzőinek bemutatása. A 17. és 18. századi útleírások sajátossága, hogy pontos képet

kapunk nem csak a városok bemutatásáról, hanem az ott élő emberekről és viselkedési szokásaikról, valamint, hogy mik számítottak érdekes látnivalónak. Különbséget abban is fel lehet fedezni, hogy bécsi útleírás nem található annyi, illetve csak rövidebb naplóbejegyzések, mert ez volt általában az utazások első célpontja. Továbbá Bécs nem számított annyira veszélyes és kihívó útnak, mint pl. Velence, ahol át kellett hajózni a tengeren. A bécsi leírásokban három utazó Rhédei László, Székely László és Pekri Polixéna művei kerülnek bemutatásra. A művek bécsi vonatkozásai S. Sárdi Margit *Bécsi utazások* kötetében jelentek meg, melyek közül azonban a 18. századi leírások élvezetesebbek és részletesebbek. Így a 17. századi naplók csak rövid bejegyzésekből állnak és Rhédei is csak az épületek sokaságáról számol be, valamint a művészeti értékek helyett a 17. századi utazók a pénzbeli értéket ismerik fel. Ezzel ellentétben a 18. századbeli utazók, akik felkeresték Bécset, sokkal több érdekes információt közölnek a városról és mindezt mai részletességgel. Székely írása így is kiemelkedik az egész kötetből, hiszen műve önéletírása része és sokkal több információval szolgál, mint más írók, hiszen hosszabb időt is töltött Bécsben, valamint ez egyetlen nagyobb utazása. A 17. századbeli bécsi mind pedig a velencei írások rövidebbek és így kevesebb író is kerül bemutatásra, arra viszont alkalmasak, hogy egy átlátható képet kapjunk arról a századról is.

A velencei útleírásoknál számban hasonló útleírásokkal találkozunk, ezek közül öt író, Batthyányi Kristóf inasa, Bethlen Mihály, Bethlen Miklós, Sándor István és Kászonyi András útleírásait elemeztük részletesen. A velencei leírások is kezdetlegesek a 17. században, akárcsak bécsi társai itt is csak naplószerű bejegyzésekről beszélhetünk. A 17. századi utazások közül kiemelkedik Bethlen Miklós írása - ugyan 1706-ban írta meg önéletírását, mégis 17. századbeli élményét dolgozza fel -, aki részletesen bemutatja az ott történeteket, habár nem készít leírást Velencéről, még így is többet tudunk meg az ott élőkről, mint sok más leírásból. Sándor István már a 18. században járt ott, azonban ő is hasonló dolgokat figyel meg, mint Bethlen és kitér a város és annak lakóinak erkölcstelenségeire. A legérdekesebb és legszórakoztatóbb írás, azonban Tót-Várad Kászonyi András műve, aki másoktól eltérően bemutatja magát az utazást is és mivel a köztársaság hanyatlását megelőző években látogatja meg, történeti szempontból is fontos műve. Az ok, hogy miért jelent meg és készült több leírás Velencéről, mint

Bécsről, abban rejlik, hogy az utazás egzotikusabbnak számított, mint a bécsi. Bécsbe több utazónak volt lehetősége eljutni és valahonnan mindenki hallott róla, hogy milyen volt a császárváros, ezért érdekesebbnek tűnt az olvasók és az írók számára is más európai városokról beszámolniuk.

A munka legfontosabb része azonban a Velencéről és Bécsről szóló útleírások bemutatása és elemzése. Velence a 17. századtól veszít erejéből, mint kereskedelmi központ, és inkább a művészetek állomása lesz. A 17. századtól pedig előtérbe kerül a szórakozás is, így a legtöbb író az operáról és színházról is részletes leírást ad. Ennél részletesebb leírást már csak a nők viseletéről és viselkedéséről kapunk, így több írás is említést tesz a prostitúcióról és annak velejáróiról. Ettől a századtól kezdve Itália főleg a városturizmus által kerül előtérbe. Ezzel ellentétben a 18. századtól kezdve a város fő érdekessége a város topográfiájában rejlik, valamint a politikai intézményekben és az udvari látogatásokban.

Bécs már évszázadok óta a magyar utazók fontos állomása, mert közel van, valamint kereskedelmi és később politikai központtá válik. Továbbá az utazások közkedvelt célpontja is lett, hiszen tanulás, kultúra vagy éppen ügyintézés miatt gyakran felkeresték. A bécsi utazásokról kevesebb beszámolót ismerünk, mint a távolabbi városokról, illetve sokszor kevésbé számítanak érdekesnek, mint a távolabb eső országok, népek leírása, ami érthető, mert ezt a várost többen ismerték. A 18. század második felétől több ilyen írást ismerünk meg, mely főleg a magyar testőrség fellépésével együtt terjed el. A bécsi leírásokból főleg az üzleti kapcsolatokat lehet megismerni, valamint az írók kíváncsiságát több irányba is. A velencei beszámolókhöz hasonlóan az itt megjelent írások is nemesi vagy főrangú személyek tollából származik. A 17. század azzal tűnik ki, hogy az utazók idegennek érzik magukat és a leírások tartalma, valamint hossza is rövid. Ebben a században főleg a szórakozási lehetőségek állnak a középpontban, ott is az első helyen az italozás. Ezzel ellentétben a 18. században sokkal otthonosabban mozognak a magyar utazók Bécsben, keresik egymás társaságát és közös programokon vesznek részt. A 18. századra változik az utazók időtöltése is, tánc, színházba járás és kártya veszi át az alkohol szerepét. A látnivalók között is rejlik különbség, míg a 17. században a templomok és épületek sokasága foglalja el a látogatókat, addig a 18. századra teljesen átveszik ezt a szerepet a

vadsparkok és parkok. Velencében is változik ez, hiszen a 17. században az arzenál jelentette az egyik legérdekesebb helyszínt, azonban a 18. századra egyre jobban vesztít vonzerejéből.

A magyar utazók Európa képe nem különbözött sokban más népekétől. Így mind Bécsset, mind pedig Velencét nagy érdeklődéssel járták és mutatták be az odautazók. Természetesen, mint külföldi társaik, a magyar utazók is felhasználtak más irodalmi műveket az útleírásaikhoz. Ehhez az is hozzátartozik, hogy a magyar utazók bizonyos elvárásokkal utaztak különböző városokba, hiszen az irodalmi művek alapján ismerni vélték az ott élt embereket is, ami gyakran bizonyos előítéletek megerősítését okozta.

11.1 Resümee auf Deutsch

Das Reisen spielte seit Jahrhunderten eine bedeutende Rolle, denn dabei konnten die Menschen neue Kulturen, Sprachen und Brauchtümer kennenlernen. Die Reiseliteratur erreichte im 17. und 18. Jahrhundert einen neuen Höhepunkt. Vor allem aus dem 18. Jahrhundert sind Werke breit bekannt, weswegen es wichtig war auch das Jahrhundert davor genauer zu untersuchen, denn dies gilt als Ausgangspunkt. Die hier untersuchten Primärtexte wurden alle auf Ungarisch verfasst, was wiederum unterstreicht, dass die Volkssprache immer wichtiger, und nicht mehr alles auf Latein geschrieben wurde. Bis jetzt sind zu diesem Thema eher Forschungen und Arbeiten entstanden die untersuchten, wie andere Reisenden die Ungarn gesehen haben, dagegen wurde hier aufgezeigt, wo und wie die ungarischen Reisenden unterwegs waren. Es wurde untersucht ob es Unterschiede zu anderen Völkern gibt, oder auch, wie sie sich auf die Reise vorbereitet haben. In der Arbeit wurde allerdings mehrmals unterstrichen, dass die ungarischen Reisenden kaum Unterschiede zu andere europäische Reisenden aufweisen.

Durch die ausgesuchte Reiseliteratur zu Wien und Venedig wurde ein Europabild, welches die ungarischen Reisenden hatten, aufgezeigt. Die Auswahl der zwei Städte Wien und Venedig wurde deswegen getroffen, um einen schönen Kontrast zu bekommen, da sich die Sekundärliteratur kaum mit Reisen nach Wien beschäftigt, wogegen Venedig sehr ausführlich behandelt wird.

Am Ende der Arbeit war es wichtig folgende Fragen beantworten zu können:

- Welche Unterschiede gibt es zwischen den Reisebeschreibungen im 17. und 18. Jahrhundert?
- Wie unterscheiden sich die Reisebeschreibungen über Wien und Venedig?
- Wie sah das Venedigbild der ungarischen Reisenden aus?

Man sieht bei der Analyse, dass sich die Reisebeschreibungen der beiden Jahrhunderte sehr unterscheiden. Im 17. Jahrhundert enthalten diese nur stichwortartige Tagebucheinträge. Im Vergleich zum 16. Jahrhundert änderte sich

auch, dass Reisebeschreibungen weniger auf die Reise und die Länder selber, sondern immer mehr auf die Städte eingehen. Die Schriften aus dem 18. Jahrhundert sind dagegen detaillierter und oft viel länger, auch sprachlich hat sich viel verändert, so wird versucht in den Texten weniger Latein zu verwenden. Nicht nur die Gattung der Reisebeschreibungen unterliegt Änderungen, sondern auch die Themen und die Sehenswürdigkeiten der beiden Jahrhunderte unterscheiden sich. Gleichzeitig fand die Verbreitung von Apodemiken und Itinerar in diesen Jahrhunderten ihre Blütezeit, die Apodemiken gingen aber ab Mitte des 18. Jahrhunderts in anderen Teilen Europas zurück. Diese Reisebücher waren im Gegensatz zu den Reisebeschreibungen objektiv über die Städte und ihre Bewohner verfasst, weswegen man diese unbedingt auf einer langen Reise mitnehmen musste. Diese erleichtern die Reise und enthalten nützliche Tipps für Reisende. Dafür wurde auch ein Beispiel aus der ungarischen Reiseapodemiken von Dávid Frölich „*Bibliotheca seu cynosura peregrinantium*“ vorgestellt. Obwohl dieser selber Hungarus war und sein Reisebuch auf Latein geschrieben hatte, war es wichtig miteinzubeziehen, da viele Reisende sein Werk gekannt haben.

Ab dem zweiten Drittel des 20. Jahrhunderts haben die Reisebeschreibungen auch in der Wissenschaft sehr viel Interesse erlangt, und so wurde nun die Methodik der Reisen und ihre Gattungen mehrfach untersucht. Somit beschäftigt sich ein theoretischer Teil mit den Gattungen der Reiseliteratur und unterteilt diese in verschiedenen Kategorien, welche aber zu den sogenannten Ego-Dokumenten gehören. Die häufigsten dabei sind: Tagebücher, Briefe und Autobiographien, denn Reisebeschreibungen sind in jener Zeit nur selten dieser Gattung zuzuschreiben. Am häufigsten anzutreffende Gattungsart sind aber die Tagebücher, welche oft schon während der Reise mitgeschrieben wurden, aber oft später noch von den Autoren bearbeitet wurden. Es reicht aber dabei nicht nur die Gattungen anzusehen, man muss sich auch damit im Klaren sein, dass Reiseliteratur viele Stereotypen über die jeweilige Länder und ihre Menschen enthält, welche auf literaturwissenschaftliche Bilder zurückzuführen sind. Dadurch dass diese Bilder aus der Literatur kommen, müssen die Leser verstehen, dass diese Fiktionen sind und niemals der Realität

entsprechen. Aus diesem Grund wurden in dieser Arbeit auch imagologischen Studien näher erläutert, damit man solche Reiseliteraturen richtig analysieren kann.

Auch werden Reisen dahingehend untersucht, wie diese entstanden sind, welche Wege vorhanden waren und womit überhaupt gereist wurde. Die Art der Reise unterscheidet sich gravierend, einmal geht es um eine Kavalierstour einer Adligen, ein anderes Mal um eine Diplomatenreise. Alle Reisenden haben jedoch gemein, dass sie aus höheren Schichten und oft aus Siebenbürgen stammten. Von der Art und Dauer der Reise hängt aber auch stark ab, was als interessant gefunden und worüber berichtet wurde. Reisen galten aber in der Zeit auch als gefährlich und mussten lange voraus geplant werden. Damals gab es noch keine Reisekarten, man konnte nur Reiserouten für die Postkutschen besorgen.

Die Entstehung der Reisegattungen in Ungarn hing auch damit zusammen, dass immer mehr Reisende ins Ausland gingen und diese Gattungen kennenlernten. Die Reisebeschreibungen halfen dabei, dass sich die ungarische Sprache verbreitete, da im Königreich Ungarn Latein die Landessprache war. Die ungarischen Reisen kommen in den Vordergrund, da diese sich weitgehend nur auf Auslandsaufenthalte konzentrieren. Auch ist hervorzuheben, dass im 17. Jahrhundert die ungarischen Reisenden kaum Vergleiche zwischen den besuchten Städten und den ungarischen Verhältnissen aufstellten.

Der wichtigste Teil der Arbeit ist die Vorstellung der Reisebeschreibungen über Wien und Venedig, und ihrer Autoren. Eine Besonderheit der Reisebeschreibung im 17. und 18. Jahrhundert ist, dass man genauere Beschreibungen über die Städte und vor allem von den dort lebenden Menschen und ihren Eigenschaften bekommt. Auch werden die interessantesten Sehenswürdigkeiten von Wien und Venedig aufgezeigt.

Unterschiede gibt es darin, dass weniger Reiseberichte über Wien vorhanden sind, bzw. diese oft nur aus kurzen Tagebucheinträgen bestehen. Dies kann damit erklärt werden, dass für die ungarische Reisende Wien meist das erste Reiseziel war und es dadurch an Glanz verlor. Es war weniger gefährlich als andere Städte zu besuchen,

dadurch gab es auch weniger zu berichten. In den Reiseberichten über Wien werden drei Werke genauer untersucht, und zwar jene der drei Autoren Rhédei László, Székely László und Pekri Polixéna, die sich schon damals bei ihrem Besuch in Wien wie Touristen verhalten haben. Die Teile, die sich auf die Beschreibung von Wien beschränken, sind in S. Sárdi Margits „Wiener Reisen“ (Übers. B.D) herausgegeben. Man hätte natürlich viel mehr Texte beleuchten können, es wurde jedoch versucht jene Texte auszusuchen, bei denen die AutorInnen versuchten die Stadt zu erkunden, denn genau dies, die Erlebnisse fremder Menschen, weckt noch heute das Interesse des Lesers. Im 17. Jahrhundert sind die Tagebücher sehr knapp gehalten, auch Rhédei zeigt sich nur von der Menge an Bauten beeindruckt, und wie viel Geld diese kosten mussten. Es ist genau wie bei anderen europäischen Reisenden, die künstlerische Werte werden zu jener Zeit noch nicht geschätzt. Im Vergleich dazu werden die Berichte aus dem 18. Jahrhundert detaillierter und enthalten mehr Informationen. Der Bericht von Székely hebt sich hervor da diese Teil seiner Autobiographie ist bzw. durch den längeren Aufenthalt viel mehr von Wien erzählen kann. Pekri wird interessant, da sie als einzige Frau über Wien mit anderen Augen berichtet (Reisebeschreibungen von Frauen waren selten). Die Reiseberichte aus dem 17. Jahrhundert über beide Städte sind kürzer und beinhalten weniger Information, es reicht aber um die Unterschiede in den zwei Jahrhunderten aufzeigen zu können.

Wien war seit Jahrhunderten schon eine wichtige Stadt für ungarische Reisende, auch weil es räumlich günstig gelegen ist. Wien ist auch ein bedeutendes Handels- und später auch politisches Zentrum. Die Stadt wurde gern besucht, sei es für Bildung, Kultur oder auf diplomatischen Reisen. Ab dem 18. Jahrhundert werden mehr Reisebeschreibungen über Wien bekannt, was auch damit zusammenhängt, dass die ungarische Leibgarde in Wien anzutreffen war, welches wiederum zu regeren Beziehungen führte. Aus diesen Beschreibungen werden vor allem die geschäftlichen Beziehungen bekannt, bzw. die Neugier für verschiedene Themen von den Autoren. Im 18. Jahrhundert bewegen sich die ungarischen Reisenden viel heimeliger, sie suchen die Gesellschaft voneinander und unternehmen gerne etwas gemeinsam. Ab dem 18. Jahrhundert wird statt Alkohol, das Tanzen, ins Theater gehen, Schlitten fahren oder Karten spielen interessant. Auch bei den Sehenswürdigkeiten gibt es

Unterschiede, denn im 17. Jahrhundert werden Kirchen, im darauf folgenden Jahrhundert vermehrt Tiergärten und Parks besucht werden.

Bei der Reisebeschreibungen über Venedig werden fünf Autoren und ihre Werke dargestellt: der Kammerdiener von Batthyány Kristóf, Bethlen Mihály, Bethlen Miklós, Sándor István und Kászonyi András. Die Reisetagebücher aus dem 17. Jahrhundert sind genauso knapp gehalten wie jene über Wien. Eine Ausnahme in diesem Jahrhundert ist Behtlen Miklós. Zwar hat er seine Erlebnisse bereits 1706 in seiner Autobiographie verfasst, trotzdem arbeitet er die Geschehnisse aus dem 17. Jahrhundert auf. Er macht zwar keine Stadtbeschreibungen, trotzdem erfährt man hier mehr über die Menschen als in den wenigen anderen Schriften. Im 18. Jahrhundert Sándor ist in Venedig unterwegs und macht dort ähnliche Beobachtungen wie Bethlen, nämlich über die Unkeuschheit die in der Stadt herrscht. Das spannendste Werk aber stellt Kászonyi dar, denn er beschreibt im Gegensatz zu den anderen Autoren seine Reise nach Venedig und er erlebt Venedig vor dem Zusammenbruch, wodurch seine Werke auch aus zeitgeschichtlichen Gründen sehr bedeutend sind. Der Grund wieso es mehr Reiseberichte über Venedig gibt, liegt darin, dass die Reise und Aufenthalte in Venedig als exotischer galten und sich das nur wenige Leute leisten konnten. Über die Kaiserstadt Wien war jedoch schon viel bekannt, deswegen war es interessanter über andere europäische Städte zu berichten.

Mit Hilfe von diesen Reiseberichten bekommt man von beiden Städten einen historischen Überblick über diese zwei Jahrhunderte. Venedig verliert ab dem 17. Jahrhundert ihre Stellung als wichtiges Handelszentrum und erlangt eher Bekanntheit aufgrund ihrer Künste. Ab dem 17. Jahrhundert treten auch die kulturellen Unternehmungen wie Oper- und Theaterbesuche in den Vordergrund. Nach detaillierter Beschreibung bekommt man nun ein Bild von den Frauen in Venedig und ihren Sitten, wobei mehrere von Prostitution und über ihre Herausforderungen berichten. Italien wird ab diesem Jahrhundert durch den „Städtetourismus“ bekannt. Dagegen werden im 18. Jahrhundert die Topographie der Stadt, politische Institutionen und Hofbesuche an erster Stelle stehen. Auch verliert ab dem 18. Jahrhundert das Arsenal in Venedig an Bedeutung und Besucher.

Das Europabild ungarischen Reisenden unterscheidet sich nicht sehr von jenem anderer Völker. So wurden Wien und Venedig von den Reisenden mit besonderem Interesse wahrgenommen. Natürlich haben die ungarischen Reisenden, wie auch die ausländischen Autoren, andere literarische Quellen bei ihren Schriften verwendet. Auch sind die Reisenden bereits mit gewissen Erwartungen in die verschiedenen Städte gereist, da sie sich anhand der literarischen Fiktionen bereits gut über die dort lebenden Menschen und Städte informiert fühlten. Allerdings führten diese Bilder auch zur Verstärkung von gewissen Vorurteilen.

12. Felhasznált irodalom

12.1 Primer irodalom

Batthyány Kristóf (1988): *Batthyány Kristóf európai utazása. 1657–1658.*, In: Szelestey N. László. Szeged: Peregrinatio Hungarorum 2.

Batthyány Kristóf (1990): *Itáliai utazás*. In: Kovács Sándor Iván – Monok István (szerk.): Magyar utazási irodalom 15-18.század. Az utazás és útleírás elmélete. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Bethlen Mihály (1981): Bethlen Mihály útinaplója [1691-1695]. In: Jankovics József. Budapest: Magyar Helikon.

Bethlen Mihály (1990): Itáliai útinaplója. In: Kovács Sándor Iván – Monok István (szerk.): *Magyar utazási irodalom 15-18.század. Az utazás és útleírás elmélete*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Bethlen Miklós (1955): *Imádságoskönyve és Önéletírása.I-II.* Magyar Századok. In: V. Windisch Éva. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Frölich Dávid (1990): *Utazók könyvtára*. In: Kovács Sándor Iván – Monok István (szerk.): Magyar utazási irodalom 15-18.század. Az utazás és útleírás elmélete. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kovács Sándor Iván – Monok István (1990): *Magyar utazási irodalom 15-18.század. Az utazás és útleírás elmélete*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Sándor István (1990a): *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei*. In: Kovács Sándor Iván – Monok István (szerk.): Magyar utazási irodalom 15-18.század. Az utazás és útleírás elmélete. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Sándor István (1990b): *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei*. In: Éder Zoltán. Budapest.

Sárdi Margit (2000): *Bécsi utazások*. 17-18.századi útianaplók. Budapest: Tertia Kiadó.

Székely László (1989): *Bétsi utazásomról*. In: Németh S. Katalin. Szeged. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 24).

Tót-Váradi Kászonyi András (2007): *Magyarországból tett Velencei utazás*. Bárándy Gergely jegyzetével. Budapest: Scolar Kiadó.

12.2 Szekunder irodalom

Bates, Ernest Stuart (1911): *Touring in 1600*. Boston and New York: Houghton Mifflin. 58-59.

Baretti, Guiseppe (1770): *A Journey from London to Genoa through England, Portugal, Spain and France*. In: The Critical Review. Vol. 30. London.

Bausinger, Hermann – Klaus Beyrer – Gottfried Korff (1991): *Reisekultur*. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus. München: Verlag C.H.Beck.

Behringer, Wolfgang (2009): *Visualisierung von Straßenverkehrsnetzen in der frühen Neuzeit*. In: Szabó Thomas (szerk.): Die Welt der Europäischen Strassen. Von der Antike bis in die frühe Neuzeit. Wien: Böhlau, 255-278.

Beller, Manfred (2006): *Eingebildete Nationalcharaktere*. Vorträge und Aufsätze zur literarischen Imagologie. Göttingen: V&R unipress.

Brenner, Peter J. (1989): *Der Reisebericht*. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur. Frankfurt am Main.

Brilli, Attilio (2012): *Als Reisen eine Kunst war*. Vom Beginn des modernen Tourismus: Die „Grand Tour“. 4.kiad. Berlin.

Cladders, Brgitta (2002): *Französische Venedig-Reisen im 16. und 17. Jahrhundert*. Wandlungen des Venedig Bildes und der Reisebeschreibung. In: Kölner Romantische Arbeiten. Heft 82. Geneve: Droz.

Dusini, Arno (2005): *Tagebuch*. Möglichkeiten einer Gattung. München: Fink.

Fazekas István (1996): *Batthyány Ádám és gyermekei*. In: Péter Katalin: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetből ... egy kis frauzimmerecskét nekünk...”*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19., Budapest. 102-105.

Gräf, Holger – Pröve, Ralf (1997): *Wege ins Unegwisse*. Reisen in der Frühen Neuzeit. 1500-1800. Frankfurt am Main: Fischer.

Jancsó Elemér: Péteri Takáts József: A hazai utazásról. In: *Pásztortűz*. 1944/2, 81-86.

Kármán Gábor (2006): *Identitás és határok: 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten*. In: *Korall*, 26. évf., 72–98.

Kovács Sándor Iván (1998): *Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kovács Sándor Iván (2003): *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból II.rész*. Barokk és késő-barokk rokokó. Budapest: Osiris Kiadó: 385-395.

Kulcsár Krisztina (2006): *A politikai és társadalmi elit utazásai*. 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások kapcsán. In: *Korall*, 7. évf. 26 sz., 99-127.

Lamping, Dieter et al. (2009): *Handbuch der literarischen Gattungen*. Stuttgart: Kröner.

László Zsófia (2008): *Daniel Polixéna, a „Magyar Minerva”*. Egy 18. századi nemesasszony élete és példája a halotti beszédek tükrében. In: *Sic itur ad astra* 58. 149–175.

Leibetseder, Mathis (2004): *Die Kavalierstour*. Adelige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert. Köln: Böhlau Verlag.

Maczak, Antoni - Teuteberg, Hans Jürgen (1982): *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*. Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung. Wolfenbütteler Forschungen. 21. kötet. Wolfenbüttel.

Murdock, Graeme (2008): *‘They Are Laughing at Us’: Hungarian Travellers and Early Modern European Identity*. In: Wendy Bracewell (szerk.): *Under Eastern Eyes: A*

Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe. Budapest: Central European University Press, 121-145.

Németh S. Katalin (1986): *"Bizony igazat írok, és ugj írom a mint volt"*. Irodalomtörténet. 18/68. évf. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság. 611-637.

Németh S. Katalin (2007): *„Petrárchának ezen jeles szavai”*. Székely László Petrarca-fordítása. In: *„Nem súlyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet. Budapest. 191-197.

Pelz, Annagret (1993): *Reisen durch die eigene Fremde*. Reiseliteratur von Frauen als autobiographische Schriften. In: *Studien zur Literatur- und Kulturgeschichte*. 2. kötet. Wien: Böhlau Verlag.

Tarr László (1970): *Karren, Kutsche, Karosse*. Eine Geschichte des Wagens. Wien: BLV.

Robel, Gert (1980): *Reisen und Kulturbeziehungen im Zeitalter der Aufklärung*. In: Krasnobaev; Boris I. – Robel, Gert – Zeman, Herbert: *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungs-forschung*. Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa 6. Berlin. 9-37.

Stanzel, K. Franz (1998): *Europäer*. Ein imagologischer Essay. 2. akt. kiadás. Heidelberg: C. Winter.

Stanzel, K. Franz (1999): *Europäischer Völkerspiegel*. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts. Heidelberg: C. Winter.

Stohl Róbert (2012): *Egy honismereti utazáselmélet a XVIII. századból*. In: *Honismeret Folyóirat*. 40. évf. 4.sz. Budapest: Magyar Honismereti Szövetség. 22-26.

Szávai János (1978): *Az önéletírás*. Békéscsaba: Gondolat Könyvkiadó. 5-104.

Szávai János (1988): *Magyar emlékirók*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 7-68.

Szelestei N. László (1998): *Naplók és útleírások a 16-18. századból*. Budapest: Universitas Könyvkiadó.

Tóth Zsombor (2007): *A koronatanú: Bethlen Miklós. Az „Élete leírása magától” és a XVII . századi puritanizmus.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 37-46.

Walther, Hans (1959): *Scherz und Ernst in der Völker- und Stämme-Charakteristik mittellateinischer Verse.* In: Archiv für Kulturgeschichte 41. 272. (Ford. Stanzel K. Franz).

Weichhart, Peter (2008): *Entwicklungslinien der Sozialgeographie.* Von Hans Bobek bis Benno Werlen. Stuttgart.

12.3 Internetforrások

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.

Internet: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Letöltve: 2015.06.20)

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományörző Szövetség Török- és Kuruckori Tagozatának Hivatalos Honlapja. Magyarország története a Mohácsi csatától Temesvár visszavételéig.

Internet: http://www.magyarhuszar.hu/ketpogany/lexikon/bio_bethlen_mihaly.htm
(Letöltve: 2015.06.10)

Pogány György (2003): *Sándor István és a Magyar Könyvesház.* In: Könyvtári Figyelő. 49.évf. 4.sz., 719-733.

Internet: <http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2003/4/pogany.html> (Letöltve: 2015.05.25)

Czeike, Felix (2004): *Historisches Lexikon Wien.* 4. kötet. Wien: Verlag Kremayr & Scheriau.

Internet: <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Hochwasser#tab=Sonstiges>
(Letöltve: 2015. 03.20)

12.4 Képjegyzék

Kép 1. Bécs ábrázolása (1770). Eredeti cím: *Grund Riß Der Kay. Königl. Residenz Stadt Wie*. Ábrázolta: Nagel, Josef Anton.

Forrás: <http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/042/780/2619265947/>

Kép 2. Velence ábrázolása (kb. 1760) Eredeti cím: *Iconografica Rappresentazione inclita della Citta di Venetia*. Kiad: Homannianis Heredibus.

Forrás: <http://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1118103>

Lebenslauf

Debre Barbara

Ausbildung

- 2015 Abschluss Masterstudium Hungarologie
- 2013 – Masterstudium Raumordnung und Raumforschung (Universität Wien)
- 2008 – 2013 Bachelor Geographie (Universität Wien)
- 2008 – 2011 Bachelor Hungarologie (Universität Wien)
- 2004 – 2008 Zweisprachiges Bundesgymnasium Oberwart
Abschluss mit Reifeprüfung
- 2002 – 2004 Hauptschule Oberwart
- 1996 – 2002 Volksschule und Hauptschule in Szombathely, Ungarn

Beruflicher Werdegang

- 2015 – Freie Mitarbeiterin an der BOKU am Institut für Verkehrswesen
- 2013 – Freie Mitarbeiterin bei Herry Consult GmbH
- 2013 – Dolmetscherin bei IBF (Interventionsstelle für Betroffene von Frauenhandel)
- 2013 Projektassistentin für den Sommeruniversitätslehrgang ELIM (Early European Literatures In Manuscripts)
- 2013 Tutorin für Ungarische Literaturgeschichte